

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin N° 64

Februari 1983

Redacteurs	{	Dr. L. J. Vandewiele
Rédaction		Dr. D. A. Wittop Koning

INHOUD / SOMMAIRE

Het Apotekersexamen in Utrecht tot 1865 (E.L. Ahlrichs)	1
Clusius en Clutius (Dr. H.A. Bosman-Jelgersma)	6
Een eerste peilen naar de sociaal-ekonomische betekenis van Martin en Jan van Sycleer. Apotekarissen van de St.-Baafs- en de St.-Pietersabdij te Gent in de 14de en 15de eeuw (Christian De Backer)	11
Een prijsvraag uit 1771 (E. Grendel)	19
L'Enseignement de la Pharmacie à Bruxelles (A. Guislain)	22
Het „Rekeningenboek” van Apotheker Petrus Pirovano (Dr. P.A. Jaspers)	28
Bode... Graven in Alphen aan de Rijn ! (Dr. J.H. Ligterink)	31
Bijdragen tot de Farmaceutische Numismatiek van België (D.A. Wittop Koning)	38
Uit het Lapidarium van Jacob van Maerlant (L.J. Vandewiele)	50
Augerius Clutius (1578-1636), Apotheker, Botanicus en Geneeskundige (H.A. Bosman-Jelgersma)	55
De Leuvense Apothekers in de periode 1794-1849 (A. Meulemans)	63
Boekbesprekingen	75

HET APOTEKERSEXAMEN IN UTRECHT TOT 1865

E. L. AHLRICHS

In oorsprong vond in Nederland de opleiding tot apotheker plaats in de gevestigde apotheken, waar de inwonende leerling in de gildentijd zijn lessen ontving (Cohen 1930, Wittop Koning 1956); na verloop van tijd – na een examen, dat werd afgenomen door een commissie, die doorgaans bestond uit de overliden van het gilde onder toezicht van de stedelijke overheid – werd de leerling bevorderd tot apotheker. Hierbij legde hij de belofte af zijn vak getrouwelijk te zullen uitoefenen. Na de opheffing der gilden in 1798 werden door de Bataafsche Republiek de taken van de gilden, voor zover deze het examineren en het toezicht op de beroepsuitoefening betroffen, overgedragen aan de Departementale Commissies van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt en de Plaatselijke Commissies van Geneeskundig Toevoorzigt. Bij de Wetten van 1818 werden de eersten Provinciale Commissies, maar hun taken bleven gelijk. Ook na de Afscheiding in 1830 bleven deze Commissies in België hun taken uitvoeren (Vandewiele 1978a). De apothekersopleiding bleef daar ook gelijk tot deze in 1849 een universitaire werd (Vandewiele 1978b).

In Nederland bleef de opleiding eveneens nog plaats vinden in de apotheek, al was «door de Geneeskundige Vergadering des Rijks van 14 November 1829 in Den Bosch besloten dat het bewijs van volbrachten leertijd en genoten onderwijs op Academieën des Rijks even geldig tot toelating tot het examen is als dat der Geneeskundige scholen en zodoende admissibiliteit geeft tot het afleggen van examens bij de provinciale Commissie (de Metz 1940). De oprichting van de zes klinische scholen, allen gevestigd in de provincies Holland en Zeeland (Steerdijk-Kuypers 1980) in de periode 1824-28, bracht weinig verandering, daar slechts enkelen hiervan een florerende apothekersopleiding hadden.

Soms werden er bij de opleiding wel hoogleraren ingeschakeld. De bepaling uit het einde van de gildentijd, dat b.v. in Utrecht de leerlingen alleen maar examen mochten afleggen als zij gedurende twee jaren de scheikundelessen hadden gevolgd van Prof. Dr. N.C. de Fremery bleef bestaan. Hiervan getuigen het nog bestaande collegedictaat van Vermolen uit 1834 en de dictaten uit dezelfde periode in het Medisch Pharmaceutisch Museum te Amsterdam. De Fremery had in 1800 samen met de Utrechtse apotheker P. van Werkhoven het leerboek van Lavoisier in het Nederlands vertaald en zijn colleges, die in het Nederlands werden gegeven (Wittop Koning 1957, de Metz 1940) omvatten dus de modernste scheikunde. Hij werd opgevolgd door Prof. Dr. G.J. Mulder. De Militaire apothekers ontvingen hun opleiding geheel apart (van Itallie 1938, 1939) aan de Rijkskweekschool voor Militaire geneeskundigen. De opleiding en examinering van apothekers voor Nederlandsch Indië berustte bij Mulder. «Pharmaceuten, behalve die voor Nederlandsch Indië, woonden mijne lessen bijna niet bij» (Mulder 1883). Door de Geneeskundige Wetten in 1865 werd pas een wijziging aangebracht en de mogelijkheid geopend tot een universitaire apothekersopleiding, die nader werd geregeld in de Hoger Onderwetswet van 1876. De examens worden sindsdien dus afgenomen aan de universiteit.

Dat het examineren door de Provinciale Commissie niet door iedereen werd gewaardeerd mag wel blijken uit de opmerking van Prof. Mulder «De heer N., gewezen apotheker, was lid der Provinciale Geneeskundige Commissie, en geen apothekersleerling mogt diens gevolge – hij gaf privaatonderwijs en liet zich geld offeren – mijne lessen aanhoren, en deed een enkele het, die werd óf elders geëxamineerd, óf de heer N. zette het hem betaald» (Mulder 1883).

Voor het afnemen van deze examens werd gebruik gemaakt van een «Plan ten Regelmaat van examen van de apothekers» (Archief Dept). Volgens een aantekening daarop in het handschrift van C.M. van Dijk (lid van de Prov. Comm. tot 1865) werd van dit Plan gebruik gemaakt van 1802 tot 1865.

In dit Plan ten Regelmaat staat dat het examen gaat:

I. «Over de volstreckte noodzakelijke voorbereidende Wetenschappen» en wel:

- A. «Over de algemeene beginzelen, der leerstellige kruidkunde, waarin onderzocht wordt:
- a. naar de deelen der Planten» enz.
 - b. «naar de verdeeling van het Plantenrijk in 24 Classen» enz.
 - c. «Wordt den Proeveling eene bloeiende plant voorgelegd, om dezelve volgens het voorgaande tot haare Classe, Rang, geslacht en soort te brengen, hierbij komt
 - d. een onderzoek naar de genoegzame kentekenen van onderscheid der Inlandsche Geneeskundige Planten, vooral in vergelijking met andere meer of min gelijkvormige doch vergiftige of schadelijke planten» enz.
- B. «Over de algemeene grondbeginselen der bespiegelende Scheikunde. Hier word gevraagd
1. Over de eigenschappen der warmtestof en derzelver werking op de lichamen.
 2. Over de eigenschappen en de bestanddeelen der dampkringslucht en den invloed dezer kennis op de Pharmaceutische bewerkingen».
 3. t/m 9 gaan over water, metalen, zuren, basen, zoutvorming, gisting.

II. «Over de eigenlijke Pharmacie», en wel

- A. Over de kenmerken der enkelvoudige geneesmiddelen, derzelver soorten, egtheid, vervalsching en ontdekking dier vervalsching
1. «Uit het Delfstoffenrijk», gevolgd door opsomming der stoffen
 2. «Uit het Plantenrijk»
 3. «Uit het Dierenrijk»
- beide met uitgebreide pharmacognostische opsomming.
- «Men zal zorgen bij het examen de voornaamste dezer artyken, zoo wel echt als vervalscht voorhanden te hebben, teneinde de Proeveling ook hier in zijne Practische kunde aan den dag ligge».
- B. «Over de Pharmaceutische Werktuigen en bewerkingen hiertoe behoord:
- a. «het laboratorium» met ovens en destilleerapparatuur
 - b. «de bewerking die den Apothecar uitoefent
 1. «werktuiglijke» (poederen, uitpersen en bereiden van aftreksels).
 2. «scheikundige bewerkingen» zoals «oplossing, nederploffing, crystalschieting, uitdamping, overhaling, sublimeering en calcineering».
- C. «Over de bereiding van geneesmiddelen tot het inwendig gebruik», deze is, of:
1. «Enkel werktuiglijk» zoals Conserven, Pillen, Emulsiën,
 2. «te saamgesteld uit eene werktuiglijke en scheikundige werking» zoals zalven, smeersels, pleisters,
 3. «meer bepaald scheikundig - hiertoe behoord het vervaardigen en zuiveren» van: «delfstoffelijke zuren» en «plantenzuren», waarbij ook een lijst met namen is opgegeven.

- «loogzouten»
 - «aardens»
 - «onzijdige en middenzouten»
- van deze laatste categoriën zijn er ongeveer 90 met name genoemd. Hierop volgen
- «geneesmiddelen uit Wijn en brandbaare vochten», waaronder alcohol, ether, elixirs en tincturen vallen. Ook worden genoemd vetten, zepen en gassen, zoals zuurstof en koolstofzuurgas voor «konstige Minerale zuure wateren».

- D. «Eindelijk zal men ook de Practische vaardigheid van den Proefeling, in het bereiden van geneesmiddelen, onderzoeken en hem ten dien einde
1. Twee of drie verschillende winkelpraeparaten onder het oog van het Collegie laten vervaardigen»;
 2. «Een min of meer moeilijk Magistraal Voorschrift laten ondereen mengen, waartoe men hem de inmengsels verschaffen zal».

Van het examen werd door de candidaat een verslag geschreven, dat bij de examencommissie werd ingeleverd. Van de periode 1820-1865 zijn in Utrecht 84 van deze verslagen bewaard gebleven, waarvan 48 zijn ingebonden, 23 zelfs goud op snee en sommigen met gouddiepdrukversiering op de voorzijde, terwijl de rest is ingenaaid. Vooral in het begin van deze reeks zijn de inleidingen tot het verslag zeer uitgebreid en onderdanig: «Neem de Vrijheid deze Achtbare Vergadering een algemeen verslag houdens de praeparaten, door den Hoog en Zeer-Geleerde Heer President dezer vergadering opgegeven aan te bieden vriendelijk verzoekende zoo veel mogelijk taal en spel vouten te verschoonen» aldus C.J. Verheul in 1824.

In deze verslagen staan de bereidingen beschreven met daarachter een paragraaf «Theorie», die doorgaans een samenvatting geeft van wat de examinandus heeft kunnen vinden in de beschikbare literatuur over het te maken praeparaat. Daarachter volgt dan een paragraaf «Eigenschappen» met een beschrijving van het uiterlijk, de oplosbaarheid, de giftigheid. Vervolgens is er een paragraaf «Aanmerkingen» waarin de redenen staan opgegeven waarom een bepaalde bereidingswijze is gevolgd, of wel waarom op bepaalde punten van het gebruikte bereidingsvoorschrift werd afgeweken. Na het verschijnen van de Pharmacopoea Neerlandica in 1851 werden de gemaakte praeparaten soms onderzocht volgens de methoden van deze Pharmacopoe.

Dat het onderzoek van elders gekochte chemische stoffen meer de aandacht kreeg blijkt ook uit de verslagen van de vergaderingen van het Departement Utrecht van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie, waarin van de behandelde 92 onderwerpen 1844-1850 maar 1% het chemisch onderzoek betrof, terwijl in de periode 1851-65 van de 221 onderwerpen er 54, dus 24% het chemisch onderzoek behandelden. In totaal hebben de 84 examinandi 572 praeparaten vervaardigd, gemiddeld 6,8 per candidaat. In het Farmaceutisch Laboratorium in Utrecht zijn hiervan nog de volgende aanwezig: Deutoioduretum Hydrargyri per sublimat., onder een glazen stolp op een gedraaide palmhouten voet, afkomstig van H.W. Struben uit 1835; Murias Barytae-Chloruret. Baryi, in een cilindrische glazen stopfles en Murias Morphii, in cartonnen doos met half-ronde glazen deksel, afkomstig van H. van Dorssen Az. uit 1837.

De 572 hierboven genoemde bereidingen blijken 262 verschillende praeparaten te betreffen, die in de volgende rubrieken zijn te verdelen:

	<i>aantal</i>	<i>procent</i>
<i>chemische praeparaten</i> , anorganisch	87	33.2
idem, organisch plus gemengd anorg. + org.	35	13.3
isolatie van werkzame bestanddelen zoals alcaloiden en oliën	30	11.5
<i>galenische praeparaten</i> zoals		
Acetum Rob		
Aqua Spiritus		
Elixir Syrupus		
Extractum Tinctura		
Resina Vinum	70	26.7
<i>magistrale bereidingen</i> van		
(pharmacopee) praeparaten zoals		
Capsulae gelatinosae Pilulae		
Ceratum Sapo		
Charta Tabellae		
Emplastrum Trochisci		
Gelatina Unguentum	40	15.3
	262	100.0

In de periode van 45 jaren, die deze boekjes omvatten, kwamen vaak dezelfde examenopdrachten terug. De bereiding van Ammonia liquida en van Oxydum Zincicum komen elk 10 × voor; hierop volgen Murias Barytae en Calomel elk 8 ×, terwijl 7 praeparaten, waaronder Acidum Tartaricum, Phosphas Sodae, Acetas Potassae en Emplastrum Opiatum elk 7 × voorkomen. Verder zijn er 8 stuks, waarbij Sulphuretum Potassae, die 6 × voorkomen; 12 stuks zijn er 5 ×; 15 stuks 4 ×; 30 stuks 3 ×; 46 stuks 2 × en 137 stuks slechts 1 ×. Een stof als Nitras Argenti crystallisatum komt zowel voor in 1820 als in 1862 en nog drie maal in de tussenvolgende jaren. Ditzelfde is ook waar te nemen bij veel andere praeparaten, voor zover ze vaker dan vier keer voorkomen. Deze bleven kennelijk in al deze jaren regelmatig in gebruik. Verder blijkt dat er in de laatste 15 jaar (1851-65) bij het afnemen van 20 examina slechts 18 praeparaten nieuw waren van de in totaal 112, die in die periode moesten worden bereid. De resterende 94 waren dus al eerder opgegeven geweest.

Bij de bereiding werd meestal het voorschrift gevolgd van de vigerende Pharmacopee, hoewel ook soms werd teruggesproken naar oudere voorschriften of ook wel werd gewerkt volgens buitenlandse leerboeken. Na de ontdekking der alcaloiden morphine (1805) en Chinine (1821) werd hun bereiding bij het examen gevraagd in 1829 en 1823. In 1840 werd voor het eerst de bereiding van extracten opgegeven op twee manieren, nl. a. per decoctionem of per infusionem en b. per dislocationem. Deze dubbele bereidingswijze komt in de latere jaren steeds weer voor. Na 1845 werd nog maar één maal de isolering van een olie gevraagd, nl. uit de Semen Crotonis; vermoedelijk is hier een invloed te bespeuren van de opkomende fabrieksmatige bereidingen. In de laatste 15 jaren komen Emplastrum

gummosum en Emplastrum Opiatum 4 × voor en Sulphuretum Potassae (Trisulfuretum Kalicum), Tartarus boraxatus, Acidum boricum en Extractum Gentianae elk 3 ×. Het Extractum Filicis maris verschijnt in 1853 en komt nadien nog 3 × voor.

Wanneer de eerste 10 jaren (1820-30) en de laatste 10 jaren (1856-65) van het geheel worden vergeleken blijkt dat:

<i>de chemische praeparaten daalden van:</i>	61.9 naar 48%
<i>isolatie werkzame bestanddelen daalde van:</i>	12.4 naar 4%
<i>galenische praeparaten stegen van:</i>	11.3 naar 32%
<i>magistrale bereidingen vrijwel constant bleven:</i>	14.4 naar 16%

In de verslagen van de behandelde onderwerpen in de vergaderingen van het Departement Utrecht (Archief Dept.) is weer een overeenkomstige tendens waar te nemen. Bij vergelijking van de periode 1846-50 met de jaren 1861-65 is bij de chemische praeparaten een daling te zien van 35.1 naar 14.6%, maar ook is daar een daling van de galenische praeparaten van 15.8 naar 9.8%. De Magistrale receptuur bleef vrijwel constant, van 8.8 naar 9.8%, terwijl de gedemonstreerde simplicia stegen van 35.1 naar 45.1%.

Ook hier kan de conclusie dus zijn, dat de chemische grondstoffen meer en meer door de fabrikanten werden geleverd en niet meer zelf werden bereid.

LITERATUUR

Archief Dept. Archief Departement Utrecht der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie 1844-1865.

Hk. Cohen 1930: Van Leerjongen tot Meester-Apotheker, Pharm. Weekbl. 67, 997-1020.

J.H.A.E. Cornips 1953 Een provinciale school voor apothekers te Maastricht, Bulletin Kring v.d. Geschiedenis v.d. Pharmacie in Benelux 7.

E.I. van Itallie 1938 Uit de geschiedenis van de Militaire Pharmacie in Nederland III, Pharm. Weekbl. 75, 1350-1353.

Idem 1939 Idem IV, Pharm. Weekbl. 76, 349-369 en 397-416.

E.B. de Metz 1940 Een plaatselijke apothekersschool te Leiden onder de Geneeskundige Wetgeving van 1818, Pharm. Weekbl. 77, 321-341.

G.J. Mulder 1883 Levensschets door hemzelven geschreven en door drie zijner vrienden uitgegeven. Utrecht 1883.

J. Steendijk-Kuypers 1980 De geneeskundige school te Hoorn, Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek 3, 49-73.

L.J. Vandewiele 1978 a. Historiek van de Farmacieopleiding in België, Bulletin Kring, 56, 24-30.

Idem 1978 b. De Farmacie onder Koning Willem I, Bulletin Kring, 56, 35-51.

D.A. Wittop Koning 1956 Van Leerjongen tot Meester-Apotheker III. Pharm. Weekbl. 91, 745-747.

Idem 1957 Utrecht en de Farmacie, Jaarboekje van Oud-Utrecht 58-71.

E.L. Ahlrichs Apotheker
Prof. Ritzema Boslaan 13
NI-3571 CL Utrecht

CLUSIUS EN CLUTIUS

Dr. H.A. BOSMAN-JELGERSMA

«Als ik dat geweten had, zou ik hier nooit een voet hebben gezet» (1).

In deze bewoordingen drukte Clusius zich uit in een brief aan zijn vriend Lipsius, geschreven te Leiden op 10 augustus 1594. Een ontboezeming, die niets aan duidelijkheid te wensen overlaat en een afspiegeling is van de gemoedstoestand, waarin Clusius zich bevond na een verblijf te Leiden van ongeveer tien maanden. Uit dezelfde brief kan men gewaar worden, dat Clusius zich in zijn nieuwe omgeving allesbehalve thuisvoelde, en bovendien ondervond hij veel tegenslag. Hij verdroeg het Hollandse klimaat slecht, wat zijn gezondheid, die toch al te wensen overliet, zeer nadelig beïnvloedde. Met zijn privé-tuin, die hem zo na aan het hart lag, ging het slecht, daar door de vele regens zijn kostbare bolgewassen bedorven waren, en muizen hadden vele van zijn bollen geconsumeerd. Hij ergerde zich aan al degenen, die hem opdringerig benaderden met verzoeken om bloembollen te mogen ontvangen. Ook met functionarissen van de Universiteit kon hij het niet al te best vinden. Hij had al moeilijkheden gehad met de secretaris van Curatoren, Jan van Hout, evenals met zijn collega Pieter Pauw, de hoogleeraar in de medicijnen. Daar kwam bij, dat het gehele jaar 1594 in Leiden onrustig was door relletjes, veroorzaakt door studenten, hetgeen escaleerde tot een studentenoproer. Geen sfeer voor Clusius om te acclimatiseren. Ook begon zijn leeftijd (hij was 66 jaar) zich te manifesteren in de vorm van lichamelijke ongemakken, hij had maagklachten en koortsaanvallen, en door zijn totale invaliditeit werd hij steeds ongemakkelijker in de omgang. Lipsius, die dit begreep, antwoordde in zijn brief op 21 september 1594: «Gij verdientet, mijn Clusius, en op Uwen leeftijd en bij Uwen constitutie, dat alle middelen werden aangewend, om het U aangenaam te maken. Maar als Ge de mensen niet kent, weet dan dat de meesten wel goed en oprecht zijn, maar dikwijls ruw. Bij de vorsten is alles zachter en aangenamer. Men moet het dragen en het laten opwegen tegen andere zaken, die wij nastreven».

Justus Lipsius, van geboorte Zuid-Nederlander en van 1578 tot 1591 te Leiden «Professore Historiarum en Iuris», was één van de velen, waarmee Clusius jarenlang een vriendschappelijke correspondentie onderhield. Hij was een buitengewoon groot liefhebber van planten en Clusius zond hem herhaaldelijk zaden en bollen, die door Lipsius te Leiden in zijn privé-tuin werden gebruikt. Toen Lipsius in 1591 uit Leiden vertrok, werd zijn tuin in gebruik genomen door de hoogleeraar in de medicijnen, Pieter Pauw, die hierin geneeskrachtige planten kweekte ten behoeve van het onderwijs aan de studenten in de medicijnen. De Leidse Hortus was in 1587 gesticht, maar het zou nog zeven jaar duren voordat de uiteindelijke aanleg een feit was. Men wist niet goed raad met de wijze, waarop de tuin moest worden aangelegd en ook kon men geen kundige hoogleeraar vinden. Nadat eerst Gerard Bontius de opdracht had gekregen om de studenten in de kruidkunde te onderwijzen, nam Pieter Pauw op 9 februari 1589 diens taak over. In 1591 wilde men voor het inrichten van de Hortus de stadsgeneesheer uit Enkhuizen, Paludanus, aanstellen, maar deze bedankte voor de eer. Daarop werd de Delftse apotheker Dirck O. Cluyt voorgedragen, maar hiermede gingen Curatoren niet accoord. De reden was, dat Curatoren er op uit waren, personen aan te trekken, die

glans en glorie aan de jonge universiteit konden verlenen, bij voorbeeld door hun geleerdheid, of, indien zij reeds een grote naam hadden, soms ook doordat er iets bijzonders was, zoals in het geval van Paludanus, wiens beroemde naturalienkabinet een extra trekpleister had kunnen zijn. Cluyt kwam helemaal niet in aanmerking, ook al omdat hij geen academische titel had.

In oktober 1591 traden Curatoren van de Leidse universiteit in onderhandeling met de grote botanicus Carolus Clusius (Charles de l'Escluse (1526-1609), die op dat moment in Frankfurt verbleef, alwaar hij in 1588 vanuit Wenen was aangekomen. De bemiddelaar, die voor Curatoren optrad, was Johan van Hogelande, te Leiden een man van groot aanzien, die behoorde tot de kring van Lipsius, Scaliger, Douza en Heurnius. Hij was bovendien een groot liefhebber van de botanie en hierover voerde hij een correspondentie met Clusius. Toen hij Clusius in oktober 1591 polste over een functie te Leiden stond deze hier bepaald afwijzend tegenover, zoals volgens zijn brief van januari 1592: «Op geenerlei wijze kan ik ertoe gebracht worden om een openlijke taak tot doceeren of zelfs de zorg voor een openbare tuin op mij te nemen; want uit de zorg voor mijn eigen tuintje heb ik geleerd, hoeveel ergernis verkropt moet worden, om verder nog te zwijgen van angsten en zorgen die onbetrouwbare dienaren heel vaak veroorzaken. Ik heb gemeend U dit te moeten melden, opdat Gij inziat, dat ik op geenerlei wijze die betrekking, waarover Gij met mij gesproken heb, begeer». Het heeft hierna ongeveer een jaar geduurd, voordat Clusius de hem aangeboden functie aannam, want toen waren speciale voorwaarden, die hij had gesteld, ingewilligd. Zo wenste hij te worden vrijgesteld van elke openbare les: «want het zou voor mij, die reeds in mijn 66ste levensjaar ben, bezwaarlijk zijn voor het eerst in deze arena af te dalen». Ook vroeg hij: «vrijstelling van de taak in de wintermaanden aan de studenten ertsen te tonen, want daar ik in die studie niet geoefend ben, kan ik aan hunne verwachting niet beantwoorden en nog minder mij zelf voldoen». Op 2 juli 1592 is Clusius aangenomen, zoals Curatoren schreven: «de aanwezigheid van een beroemd man zou tot meer luister bijdragen tegenover de buitenlanders en daarom beroepen zij hem». Het college was blij, dat hij kwam en was overal mee accoord gegaan. Toch zou het nog een jaar duren, voordat Clusius te Leiden arriveerde: «Ik kan niet geloven, dat ik zal komen vóór de herfst van het jaar 1593, want ik moet mijn werk voltooien en dan moet ik de geschikte tijd afwachten om de bol- en knol-gewassen op te graven, die ik in mijn tuin kweek en die ik niet wil achterlaten». In april 1593 overkwam hem een ongeluk, waarbij hij zijn rechterheup ontwrichtte. Wekenlang moest hij het bed houden en was zeer gedeprimeerd; omdat hij niet in staat was te werken en ook geen toezicht kon houden op zijn tuin. Hij zag op tegen de reis naar Leiden, zoals hij aan Ortelius schrijft: «Ik vrees die reis te zullen moeten maken als een kreupele, want ik kan geen stap verzetten zonder op twee stokken te leunen». Toen hij op 19 oktober 1593 te Leiden aankwam, na een reis, die met grote moeilijkheden verlopen was, liet hij zich meteen door een ervaren chirurg onderzoeken, die alleen nog maar kon vaststellen, dat de luxatie van zijn dijbeen niet meer kon worden hersteld en dat hij met deze kwaal tot aan zijn dood zou moeten blijven voortsukkelen. De Curatoren waren zeer teleurgesteld, daar zij in feite iemand hadden aangenomen, die door zijn totale invaliditeit niet de minste daadwerkelijke arbeid kon verrichten. En toen in maart 1594 de tijd aanbrak om de Hortus in te richten, schreef Clusius, die zelf wel inzag, dat hij lichamelijk niets kon doen, een brief aan Douza, met een verzoek tot de aanstelling van een plaatsvervanger. Er

is toen op de eerder versmade Cluyt een beroep gedaan, zoals in diens aanstellingsacte van 8 mei 1594 (2) staat: «Ten opsichte van des voors. D. Clusii zwackheyt, ongesteltenisse ende onvermogentheyt als om andere redenen ende insichten den selven 't behulp van een goet naerstich ende getrouw persoon heeft moeten werden bijgevoegt». Clusius heeft misschien zelf wel Cluyt voorgedragen, omdat hij deze al jarenlang door correspondentie en het ruilen van zaden en bollen, kende. Clusius zegde toe, aanwezig te zijn voor het plegen van overleg en wilde zijn medewerking verlenen voor het verkrijgen van zaden en planten uit het buitenland, waar hij veel relaties had. Dirck Outgaertsz Cluyt (1546-1598) (3), is in de literatuur over de geschiedenis van de Leidse Hortus, algemeen genoemd: de rechterhand van Clusius om deze te helpen bij het aanleggen van de tuin, of, ook wel: de apotheker uit Delft, die de taak van Clusius moest verlichten. Men vermeldt daarbij hoogstens zijn voortvarendheid en werkzaamheid, waardoor in vier maanden de academietaanplant perfect ingericht was, maar altijd blijft de indruk, dat men een ijverige apotheker uit Delft had aangetrokken om hand- en spandiensten te verrichten. Waar bovendien de namen Clusius en Clutius maar één letter van elkaar verschillen, is er in de literatuur nog, al eens verwisseling opgetreden ten gunste van Clusius. Het is goed om vast te stellen, dat Dirck Cluyt meer was, dan alleen de ijverige man uit Delft, alwaar hij een grote apotheek aan de Wijnhaven had. Bovendien bezat hij een tuin, een «hof», waar hij kostbare en zeldzame gewassen kweekte, naast de geneeskrachtige planten, die hij voor zijn apotheek nodig had. Hij was iemand, die door beroemde medici en botanici, zoals Lobelius en Clusius zeer werd gewaardeerd. Ook de Delftse stadsgeneesheer Pieter van Foreest, lijfarts van Willem van Oranje, noemt hem herhaaldelijk in zijn *Opera Omnia*. Clusius en Clutius correspondeerden met elkaar en de enige brief, die hiervan bewaard is gebleven, geeft een goede indruk over hun vriendschappelijke verhouding. Ook in de werken van Clusius wordt Cluyt genoemd: «de geleerde en nauwgezette apotheker uit Delft». Lobelius bezocht in 1580 de apotheek van Cluyt en hij beschrijft dit bezoek in zijn kruidenboek met de volgende woorden: «de zeer goede en verstandigen ende geleerde apotheker, die in alle dingen aerdich, subtyl ende constich is». Cluyt was ook lid van een kring botanisch, zoologisch en medisch geïnteresseerden, hetgeen blijkt uit de brieven van Johan van Hogelande aan Clusius. Cluyt wordt hierin vaak genoemd en hieruit blijkt, dat men dikwijls de mening en het advies van Cluyt vroeg. De aanstelling van Cluyt, zal door Clusius met grote dankbaarheid zijn aanvaard, omdat hij wist, dat er een kundig iemand was aangesteld. Als men dan bedenkt, hoe précair de toestand was, waarin Clusius zich die eerste tien maanden te Leiden bevond, dan kan men zeker aannemen, dat Cluyt de man zal zijn geweest, die de plannen maakte en deze tot uitvoering bracht. Er zal wel overleg geweest zijn, maar Clusius was waarschijnlijk alleen maar dankbaar, dat hij alles kon overlaten aan iemand, die hij goed kende en volledig vertrouwde. De lichamelijke en geestelijke toestand van Clusius bevond zich juist in de periode, waarin de tuin moest worden aangelegd, op een dieptepunt. Hij had bovendien al zijn energie nodig voor zijn privé-tuin, zijn briefwisseling, en de uitgave van zijn boeken. Ongetwijfeld is de komst van Clusius voor de geschiedenis van de Leidse Universiteit van grote betekenis geweest. Maar het was Cluyt, die in korte tijd de plantentuin perfect in orde maakte en hij heeft persoonlijk de inventaris aan Curatoren aangeboden: «Dirck Outgaertsz Cluyt, simplicista, heeft Curatoren en Burgemeesteren overgeleeverd inventaris van alle de

cruyderen, jegenwoordelick in den cruythoff zijnde» (4). Hoewel Cluyt volgens zijn aanstellingsvoorwaarden niet de taak had om studenten te onderwijzen blijkt, dat in de praktijk én Cluyt én zijn zoon Outgaert, beiden, de medische studenten les gaven in de kruidkunde. 's Zomers in de Hortus en 's winters met behulp van de simpliciaverzameling van 4000 stuks en boeken met afbeeldingen, die Cluyt in bezit had.

Na diens dood (tussen 8 mei en 18 juni 1598) bleef de Hortus onbeheerd. In de senaatsvergadering van 19 juni 1598 besloot men, geheel zonder Clusius te raadplegen, om de hoogleeraren Pauw en Bontius in te schakelen voor het bestuur van de Hortus en het onderwijs in de kruidkunde. Clusius blijkt dus niets te maken hebben gehad met de opvolging en organisatie van de plantentuin. Cluyt heeft gefungeerd als directeur, waarop in feite alles neerkwam. In 1731, volgens een rapport over de vergroting van de Hortus (5), wordt Clusius ook helemaal niet genoemd: «De academietaun is ingericht onder directie van den apothecar Dirck O. Cluyt, welke, zijnde een liefhebber en eygenaer van vele fraye gewassen, daerin overgebracht heeft alle sijne eyge medicinale en andere planten welke hij ende de professor Gerard Bontius met veel succes hebben gedemonstreerd».

Ik heb de nadruk willen leggen op de grote betekenis, die Dirck Cluyt heeft gehad bij de totstandkoming van de Leidse Hortus. Het is teleurstellend als men moet constateren, dat ondanks het artikel van Heniger (6) en van mijzelf (7), waarin de functie van Cluyt nader werd belicht, hij nog steeds in latere literatuur wordt gediscrimineerd. Smit (B) schrijft in 1978: «hoe Clusius in ons land algemeen geacht en geëerd is als de man, die in 1593 naar Leiden kwam om aldaar de academietaun aan te leggen, waarin hij in korte tijd slaagde».

Aumüller (9) wil zo graag bewijzen, dat Clusius de belangrijkste auteur zou zijn van het boek «Vande Bijen» van Cluyt. Hij ziet over het hoofd, dat de dialoogvorm (tussen Clusius en Clutius), waarin dit werk is geschreven, in die tijd algemeen gebruikelijk was. Hij publiceert de foto van het titelblad der eerste uitgave (Leiden, 1597), waarop Cluyt zelf een opdracht heeft geschreven aan de Leidse hoogleeraar Merula en dit ondertekent met: «Theod. Clutius, autor.». Het zou ondenkbaar zijn, dat Cluyt, die een grote verering en bewondering voor Clusius had, hem als medeauteur zou hebben voorbijgezien.

Tijdens mijn promotie, op 7 november 1979 heeft Dr Vandewiele zeer terecht de opmerking gemaakt, dat de mening, die ik in één van de stellingen (10) had verwoord, in het proefschrift zelf, niet duidelijk naar voren kwam. Ik heb getracht in dit artikel, dat is opgedragen aan Dr Apotheker L.J. Vandewiele, één en ander vast te leggen.

LITERATUUR

1. Hunger, F.W.T. (1927) Charles de l'Escluse, deel 1, p. 184-245. Hierin vindt men uitgebreid de komst en het verblijf van Clusius te Leiden. Geciteerde passages uit brieven zijn hieruit overgenomen.
2. Witkam, H.J. (1969-1975) De dagelijkse zaken van de Leidse Universiteit van 1581-1596. Deel 2, pag. 6.
3. Bosman-Jelgersma, H.A. (1976) Dirck Outgaertsz Cluyt, Farmac. T. v. België, 53, pag. 525-549. Hierin alle gegevens over Cluyt.
4. Witkam, ibid. deel 2, pag. 10.
5. Molhuysen, P.C. (1921) Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit, deel V, pag. 33.

6. Heniger, J. (1973) Clusius und die ungarischen und österreichischen Pflanzen in dem Leidener Universitätsgarten (Clusius-Festschrift).
7. Bosman-Jelgersma, *ibid.*
8. Smit, P. (1978) Carolus Clusius in Pannonië. Tsch. Gesch. Gn. Natuurwet. Wisk. Techn. 1, nr 1, pag. 23.
9. Aumüller, St. (1978) Clusius und die Bienenkunde. Bürgerl. Heimatblätter, 40, Hft. 1.
10. Stelling nr 2 luidde: «De Delftse apotheker Dirck Outgaertsz Cluyt is degene geweest, die de leiding heeft gehad van de aanleg, beplanting en dagelijkse gang van zaken in de Leidse. Hortus Academicus en dient in deze belangrijker te worden geacht dan Charles de l'Escluse.»

Dr. H.A. Bosman-Jelgersma
Mathenesselaan 1,
2C43 HA Oegstgeest (Holl.)

EEN EERSTE PEILEN NAAR DE SOCIAAL-EKONOMISCHE BETEKENIS VAN MARTIN EN JAN VAN SYCLEER APOTEKARISSEN VAN DE ST.-BAAFS- EN DE ST.-PIETERSABDIJ TE GENT IN DE 14de EN 15de EEUW

CHRISTIAN DE BACKER

Summary

The oldest pharmacist known until now in Ghent is Martin van Sycleer van Pavye (ca. 1380) and he was from Jewish-Lombardic origin. He delivered medicines to St. Peter's abbey in Ghent. His name has also been found in the archives of the other Benedictine abbey in Ghent, St. Bavo. John van Sycleer, probably his son, succeeded him as supplier to the abbeys in 1415. This person (may be to be splitted up in 2 different pharmacists with the same Christian name) cumulated his profession with a function as Treasurer and alderman of the city of Ghent, and he also played a role in the direction of his trade. During the rebellion of Ghent against the Burgundic Duke Philip the Good (1451-1453) he chose his Sovereigns party and was banished by the people.

After 1465 he again became alderman. Under his management the oldest ordinance in Ghent about pharmacy and medical legislation saw the light. John van Sycleer had a son, equally called John, who became abbot of St. Bavo abbey (1470-1478) in succession of his uncle James van Brucele. Other members of his family held juridical qualifications as dean and bailiff of St. Bavo abbey.

Het is Dr. L.J. Vandewiele die in 1953 een archiefstuk ontdekte betreffende de tot hertoe oudst bekende apotheker te Gent, Martin van Sycleir van Pavye. Dit document dateert uit 1380 en is de registratie van een kontrakt uit 1379 waardoor hij de gilde der kruideniers waartoe hij behoorde, de verplichting afkoopt de wapens te moeten dragen. Deze overeenkomst werd opgenomen in het register genaamd *Wysdommen der Deken* en wordt thans bewaard in het Stadsarchief te Gent. Dr. L.J. Vandewiele gaf deze tekst uit en voorzag hem van commentaar (1).

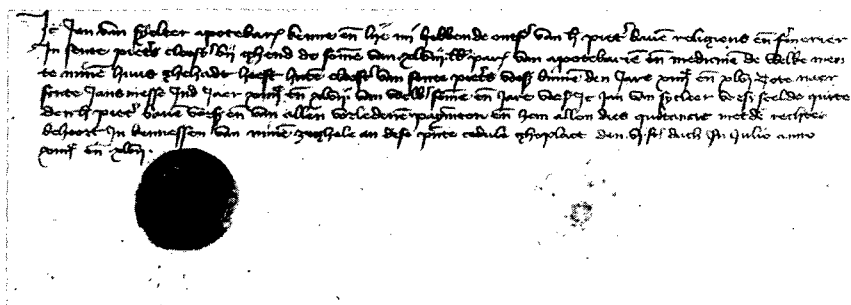
In 1976 deden wij zelf een onderzoek naar farmaco-historische gegevens in het archief van de voormalige Sint-Pietersabdij (2), na de Sint-Baafsabdij de tweede oudste religieuze instelling te Gent, reeds in de 7de eeuw gesticht. Het archief van beide abdijen berust sinds geruime tijd in het Rijksarchief te Gent.

In de bundels bewijsstukken uit de Tweede Reeks konden we vier eigenhandig door Martin van Sycleer geschreven kwitanties weervinden die dateerden uit de jaren 1410, 1411, 1412 en 1415. Opmerkelijk was het feit dat deze kwitanties voorzien waren van het zegel van de apotheker. In hetzelfde archiefmateriaal kwamen ook kwitanties voor van apotheker Jan van Sycleer, eveneens voorzien van diens zegel. Het stelde ook zoals dit van Martin van Sycleer een zogenaamde wildeman voor voorzien van een knots en een leeuwenschild. Alleen de voornaam in de legende van het zegel verschild. Vermoedelijk betrof het hier de zoon van Martin van Sycleer. De opvolging als apotheker-leverancier van de abdij geschiedde in 1416 en het

aantal bewaarde kwitanties van Jan, twintig in totaal, beslaat de periode 1416-1451. Er valt ook op te merken dat Jan van Sycleer vanaf 1447 zijn kwitanties met een ander zegel waarmerkte. Deze zijn zwaar gehavend tot ons gekomen. Ze stellen naar ons oordeel een schorpioen boven een leeuwenschild voor. Het voorkomen van dit nieuwe zegel zou een aanwijzing kunnen zijn dat Jan van Sycleer in 1447 is opgevolgd door een nieuwe apothekaris met dezelfde naam. Nochtans levert een vergelijkend paleografisch onderzoek geen wezenlijk onderscheid op dat in die richting zou wijzen. Wellicht deed zich een behoefte voelen een nieuw zegel aan te maken of was de matrijs van het oude beschadigd of verloren.

Onlangs publiceerden wij bijkomende gegevens over deze beide apothekarissen op basis van de jaarlijkse rekeningen van de infirmarius van de Sint-Pietersabdij die men weer kan vinden in Reeks I van het archieffonds (3). De rekeningen van de infirmerie zijn voorhanden vanaf 1336. Het is slechts in de rekening voor de periode van St. Jansmesse 1381 tot St. Jansmesse 1386 dat voor de eerste keer de naam opduikt van *Meester Martin de appoticarys* (4). Hier wordt 10 lb. van den jare lxxj (1371) – vermoedelijk een schrijffout voor lxxxj (1381) – en dan nog eens 34 lb. aangegeven als uitbetaald honorarium. In de jaarrekening van 1408-1409 wordt voor de eerste keer zijn familienaam vermeld: *Martin van Sicler den apoticaris* (5). In de jaarrekeningen komt hij voor vanaf 1381 tot 1416 (6). In de jaarrekening van 1416-1417 wordt voor het eerst *Jan van Sycleer apothekaris* vermeld (7). Zijn naam zal (soms in een verschillende grafie, Cycleer, Secleer en Sicler) steeds vermeld worden als apothekaris van 1416-1417 tot 1416-1452 (8). Uit bijkomende verduidelijkingen bij de posten weten we dat de geleverde *apothecarien* en *medicinen* werden afgehaald *tsinen huuse*, m.a.w. in zijn officina. Tevens ging de uitbetaling van het honorarium gepaard met het afgeven van een bezegelde kwitantie.

Bij de rekening voor het jaar 1451-1452 staan er bij de normale post van *apothecarien* bijzonder interessante gegevens. De fermerier Geraard van den Moen noteert dat hij de rekening van apothekaris Jan van Sycleer voor de helft heeft vereffend met diens zoon *Jan van Sicleer*, monnik in de Sint-Baafsabdij. Ook blijkt dat de apothekaris uit Gent naar Brussel is gevlucht en dat daarom de andere helft van het bedrag aan destad is uitbetaald (9). In onze bijdrage met bijkomende gegevens over de apothekers van de Sint-Pietersabdij situeerden we kort de vlucht van Jan van Sycleer in het

Afb. 1. Kwitantie met zegel van Martin van Sycleer, apothekaris, 28 juni 1413.

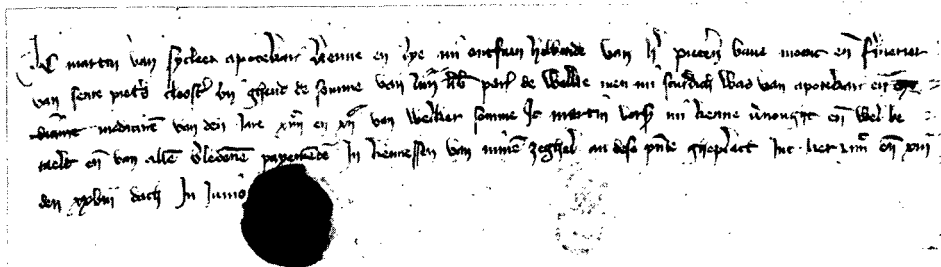
kader van de Gentse opstand van 1451-1453 tegen de Bourgondische hertog Filips de Goede die op de slag van Gavere uitliep en het gezag van de vorst te Gent herstelde.

Vanaf de hoger vermelde rekening uit 1451-1452 komt Jan van Sycleer niet meer voor in de volgende jaren. De apothekaris Lauwerens Boele (10) volgt hem op tot in 1477 waarna de weduwe Boele de taak overneemt (11).

Thans gingen we in de eerste plaats op zoek naar farmaco-historische gegevens in het archief van de voormalige Sint-Baafsabdij. Wij hoopten ook in andere bronnen iets meer te vernemen over de gevluchte apothekaris Jan van Sycleer en over zijn zoon als benediktijner monnik.

In een rolrekening van de infirmerie van de Sint-Baafsabdij uit 1313 komt reeds een post van 12 lb. par. voor in *apotecharia*, voorafgegaan door een uitgave voor suiker en amandelen (12). Omdat niet alle jaarrekeningen voorhanden zijn staat er aldus slechts onvolledig bronnenmateriaal ter beschikking. De volgende aanwezige infirmerie-rekening dateert uit 1353-1354. Ze vernoemt echter geen apothekaris (13). De naam van *Martin apotikaris* duikt echter wel op in een register van diverse uitgaven voor de jaren 1391, 1392 en 1393. Hij is er beneficiaris van een jaarlijkse lijfrente (*redditus ad vitam*) van 20 s. gr. (14). Zonder daarom over preciese bewijzen te beschikken, vermoeden we dat Martin van Sycleer ook wel apothekaris-leverancier van de Sint-Baafsabdij zal zijn geweest. Dit als voorganger van zijn zoon Jan waarvoor we wel bewijzen hebben. Over de persoon van Martin van Sycleer konden we tot hiertoe verder niets meer ontdekken dan enkele gegevens uit de regesten op de Jaarregisters van de Keure, welbepaald uit het schepenenjaar 1400-1401, waarbij we er van uit gaan dat de aldaar genoemde *Martin van Syclier* dezelfde is als de apothekaris. Het gaat hier om schuldbekentenissen van pachtgeld en een veroordeling, alles ten zijnen gunste (15).

De vlucht van Jan van Sycleer naar Brussel is een gevolg van de volksopstand uit 1451-1453 volgend op de invoering van een zoutbelasting nodig geacht door Filips de Goede ter delging van zijn grote kosten die de verwezelijking van de territoriale eenmaking meebracht. Bij de vernieuwing van de stadsmagistraat kwamen volksopruiers aan het bewind die zich tegen het vorstelijk absolutisme opstelden en de stedelijke vrijheden wilden vrijwaren tegenover de Bourgondische consolidatiepolitiek. De aanhangers van de vorst moesten hierbij de stad uitvluchten.

Afb. 2. Kwitantie met zegel van Jan Van Sycleer, apothekaris, 6 juli 1447.

Uit het *Dagboek der Gentsche Collatie* komen we te weten dat Jan van Sycleer ontvanger (tresorier) boekhouder en schepen was geweest te Gent voor het uitbreken van de opstand (16).

Samen met 21 andere ambtenaren was hij reeds voor 28 oktober 1451 uit de stad weg geraakt. In de Collatie-vergadering (vergadering van de Brede Raad met tegenwoordigers uit de neringen die de schepenen bijstonden) van 21 november 1451 werd hij met zijn collegae beschuldigd van wanbeleid. Hij zou geknoeid hebben met de rekeningen, zou wijn op kosten van de stad hebben gekocht alsook zich onrechtmatig afbraakmateriaal toegeëigend hebben uit het Geraard Duivelsteen. Voor dit laatste zou hij uiteindelijk toch de kosten vergoed hebben (17). Voor de hem aangewreven feiten kreeg hij op 5 november 1451 een boete opgelegd van 100 lb. gr. Op 28 oktober was er al een voorgebod afgekondigd waarbij allen die op de vlucht waren geslagen en binnen de drie dagen na de publikatie ervan niet waren teruggekeerd als *fugityf* zouden worden beschouwd. Aan deze *fugityven* werd het burgersrecht ontnomen. Hun vrouw of kinderen mochten de nering van hun echtgenoot of vader niet meer uitoefenen zolang de voortvluchtige in leven was. Het gehele patrimonium werd in beslag genomen ten voordele van de stadsontvanger terwijl de erfgenamen hierbij geen aanspraak konden laten gelden. Wel mochten de kinderen weer de nering uitoefenen wanneer ze huwden. Voor de rest werd op het hoofd van de fugitieven een som geld gezet. Midden december hadden deurwaarders zich al naar de woningen van de betrokken personen begeven met oog op de verkoop van hun goederen. De verwanten hadden hierbij echter *naerhede* of voorkeur van koop. Bijna alle gezochte personen waren naar Brabantse steden gevlucht en de Collatie nam zich voor om hun uitlevering te vragen. Gent stond echter in zijn opstand tegen de vorst geïsoleerd. Philips de Goede was verbolgen toen hij de verbanning van de fugitieven had vernomen. Ook de baljuws en hun officieren weigerden op te treden tegen deze personen en hadden eveneens de stad verlaten.

Zonder de belangrijke aantekening in de rekening van de infirmerie van de Sint-Pietersabdij waren wij wellicht nooit ingelicht geworden over het feit dat de gevluchte apothekaris Jan van Sycleer te vereenzelvigen is met Jan van Sycleer als tresorier van de stad Gent. Uit het dagboek der Collatie wordt hij immers geen enkele keer als apothekaris genoemd. Wel wordt in een bezwaarschrift van 5 februari 1452 vermeld dat hij een nering uitoefende. Tevens wordt hij als een der kopstukken beschouwd en daarbij wordt nog toegevoegd dat zijn *grootheere* (grootvader) een jood was (18). Dit brengt ons weer tot Martin van Sycleer die in zijn overeenkomst uit 1379 met de nering van de kruideniers Martin van Sycleer van Pavye wordt genoemd. Pavye of Pavia duidt op een Italiaanse afkomst. Ook het devies *Paviën! Paviën!* van de Gentse familie *Sicleer* door J.B. Rietstap opgegeven, bevestigt dit en doet in die richting denken (19). Een Joods-Lombardische afstamming blijkt dus wel mogelijk te zijn. Tijdens het bestand in juli 1452 tussen de vorst en de Gentenaars werd door een scheidsrechtelijke uitspraak te Rijsel de hertog in het gelijk gesteld alhoewel Gent zich te voren tot de Franse koning Karel VII had gewend en alhoewel de zaak bepleit was in het Parlement te Parijs. De door Gent niet aanvaarde uitspraak leidde tot het hernemen van de vijandelijkheden die uiteindelijk uitliepen op de nederlaag van de Gentse troepen te Gavere in juli 1453.

Het Dagboek der Collatie verhaalt dat in 1456 enkele van de voormalige fugitieven die al terug waren gekeerd in de stad na de slag van Gavere als schepenen werden verkozen (20). Ook Jan van Sycleer zal hiertoe behoren.

Merkwaardig genoeg heeft dit feit een gevolg voor de geschiedenis van de farmaceutische en medische wetgeving. De *Ordonnancie politique nopende het verkoopen van medicynen* van 16 oktober 1465 werd uitgevaardigd onder het schependom van ridder Claeys Triest en heer Jan van Sycleer en gezellen. Deze ordonnantie, door haar inhoud door Dr. L.J. Vandewiele nog altijd aktueel genoemd, is een reactie tegen de onbevoegde geneeskunde, omschrijft de specifieke rol van geneesheer en apothekaris, verbiedt de reclame en stelt de inspectie van de apotheken in. Zij is voor Gent het oudst bewaarde dokument met betrekking op de uitoefening van de geneeskunde en is slechts in 1540 voor de Nederlanden vervangen door het edikt van Karel V dat in feite er een heruitgave van is (121).

Ongetwijfeld zal Jan van Sycleer de initiatiefnemer zijn geweest van deze ordonnantie. Zijn ervaring als apothekaris en bestuurslid in de nering van de kruideniers zal hier wel hebben meegespeeld. Volgens De Potter (22) citeert nml. een *Jan Sicleers* als deken van de kruideniersgilde in 1461. In 1432 oefende hij blijkbaar ook al deze functie uit. *Jan van Sicleers* is eveneens weer te vinden als overdeken of *beleeder* der kleine neringen van 1440 tot 1442 (23).

Uit de rekeningen van de Sint-Baafsabdij door de ontfaenger Jan Fieraert weten we dat Jan van Sycleer reeds vóór mei 1478 is overleden (24). Ook wordt er een *Johannes de apothecaris* vermeld, vermoedelijk de opvolger van Jan van Sycleer. De door zijn weduwe geleverde medikamenten zijn voor de prelaat van de abdij bestemd. Dit brengt ons terug naar monnik Jan van Sycleer, zoon van de apothekaris, die al in 1440-1441 ingetreden was (25).

Een in de rekening niet met name vermelde abt van de Sint-Baafsabdij was toen Jan van Sycleer. Op 2 april 1470 was hij door het kapittel verkozen. Slechts in 1472 werd zijn verkiezing door de paus geaprobeerd daar hij in dat jaar de apostolische kamer betaalde (26). Op 1 mei 1473 had hij met zijn voorganger Jacob van Brucele die abt was geweest van 1457 tot 1470, een overeenkomst gesloten betreffende het pensioen van deze laatste ter gelegenheid van zijn resignatio wegens ziekte. Uit deze conventie blijkt dat Jan van Sycleer die zijn coadjuteur was geweest, ook een neef van hem was (27). Zelf zou abt Jan IV van Sycleer ontslag nemen ten voordele van Rafaël de Mercatel, een natuurlijke zoon van Filips de Goede, bekend om zijn fameuze handschriften-verzameling. Abt Jan IV stierf op 31 mei 1478, elf dagen na de nieuwe abtsbenoeming. Hij werd begraven op 1 juni (28) en wel in het schip van de abdijkerk recht tegenover het altaar van Sint Jan (29). De Zwarte Zusters kregen 2 lb. gr. voor de verzorging die zij *den hauden heere deden in zyn huterste* (30). Op zijn uitvaartsdag, zo vermeld J. Winnepeninckx, werden 100 missen gelezen en dezelfde dag werd al de metser betaald die het graf had gesloten alsook de grafmaker en de beiaardier. Ter gelegenheid van de uitvaart van Jan van Sycleer kregen de monniken en dienaren van de nieuwe abt nieuwe klederen waarvoor in totaal 270,5 el laken werd aangekocht. Voor zijn dood was abt Jan door aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk nog benoemd om toezicht uit te oefenen op de vernieuwing van de Gentse schepenen die op het einde van het jaar 1478 zou plaats vinden. Ook Rafaël de Mercatel zetelde in de commissie (31).

Nog even terug naar de rekeningen die zo een belangrijk archiefmateriaal betekenen. In de uitgaven van de infirmerie van de Sint-Baafsabdij voor de maand sporkele (februari) 1477 en ook deze van het jaar 1478 wordt *Joriis van Sycleer, crude-eaere* genoemd die rozijnen, granaatappels, *drie baertkins compost*, *lyfcoucken* en mostaard leverde (32). In dezelfde rekening komt (dezelfde ?) Joriis van Sycleer

voor als proost van de abdij. Van Lokeren citeert deze *Georges* in deze functie en in een geval waar deze van zijn recht van genadeverlening i.v.m. een moord gebruik maakt (33). In dezelfde rekening komt in april 1477 een Jan van Sycleer, baljuw van Sint-Baafs, voor die aan de ontvanger van de abdij inkomsten van tienden te Gavere en te Zevenkerke overdraagt. Om alles nog meer ingewikkeld te maken is in dezelfde rekening, uitgaven van 1478, nog een Lieven van Sycleer weer te vinden die 6 lb. uitbetaald krijgt (34). In zijn werk over de Sint-Baafsabdij vermeld Van Lokeren nog de benoeming van Martin van Sycleer op 2 augustus 1508 als soeverein baljuw van Sint-Baafs, een functie die toeliet recht te spreken in alle heerlijkheden van de abdij (35).

Over de ligging van de officina van Jan van Sycleer hebben we in het archief van beide abdijen geen gegevens kunnen vinden. In een renteboek van de H. Geestmeester (ontvanger van de Armendis) van de Sint-Jakobskerk uit 1428 vonden we de naam van *Jan van Syclier apotecaris* i.v.m. een grondrente in de Saeysteghe (nu Schepenhuisstraat) (36). Dezelfde gegevens komen ook voor in een ander renteboek van de Armendis dat dateert uit 1436 (37). In dit laatste dat ook is uitgegeven door F. Verstraeten (38) vinden we tevens *Jan van Secker* (sic) en jonkvrouw *Kateline van Bruecele* vermeld i.v.m. een jaarlijkse rente te Bamisse van twee maal 4 s. par. voor een huis in de *Nopsteghe*. In het renteboek van de kapelrie van Sint-Cornelius, ca. 1440 begonnen, vinden we ook hun namen vermeld voor een jaarlijkse grondrente van een huis in de Kammerstraat (39).

Daar we uit de overeenkomst van abt Jan van Sycleer uit 1473 reeds weten dat hij een neef was van de resignerende abt Jakob van Brucele, kennen we nu desgevolge ook de voornaam van de echtgenote van de apotekaris Jan van Sycleer.

In het dagboek van de Collatie wordt nog vermeld dat de hoofdmannen op 23 december 1451 consistorie en geding hielden, eerst op het stadhuis (ligt loodrecht op de schepenhuisstraat) en daarna op de nabije erfrechtbank in het *Nueyhuus bachten te Jans van Sycleer* (40). Vermoedelijk zal zijn huis en officina in de Schepenhuisstraat te situeren zijn.

Besluit

Uit de nagegane bronnen, die als het ware als elementen van een puzzel naast elkaar dienden worden gelegd, komt al een veel duidelijker beeld te voorschijn van de apotekers Sycleer. Er blijven echter nog veel te onderzoeken punten over en ongetwijfeld verdient de figuur van Jan van Sycleer, apotekaris, tesorier en schepen van de stad Gent een aparte studie. Het nagaan van de Joods-Italiaanse afkomst van de familie en hun verdere evolutie in het maatschappelijk milieu in de 16de tot 18de eeuw zal niet minder belangwekkend zijn. Thans, in de 20ste eeuw, komt de naam Sycleer zoals veel oude Gentse geslachten van weleer, niet meer voor onder de familienamen in de stad.

Resumerend weten we nu dat de familie Sycleer een Joodse en Lombardische origine heeft. Martin Sycleer van Pavye en zijn zoon Jan (al dan niet op te splitsen in twee van elkaar te onderscheiden apotekarissen met identieke voornamen) waren apotekarissen van de Sint-Pieters en de Sint-Baafsabdij. Jan van Sycleer heeft als apotekaris niet alleen een aandeel gehad in het bestuur van de neringen, maar was ook tesorier en schepen van zijn stad. Zijn invloed bij het ontstaan van de vroegste Gentse ordonnantie met betrekking op de geneeskunde en de farmacie kan als

zeker aangenomen worden. Uit zijn huwelijk met Kateline van Brucele, had hij een zoon Jan die abt van de Sint-Baafsabdij werd en er een oom als dusdanig opvolgde. Andere leden uit deze familie oefenden o.a. juridische bevoegdheden uit als proost en baljuw van deze abdij.

REFERENTIES

1. L.J. Vandewiele, De oudste gegevens over apothekers in België, in *Pharm. Tijdschr. Belg.*, 30, 1953, 134-138.
2. Chr. De Backer, De oudste apothekers te Gent in het archief van de St.-Pietersabdij, in *Farm. Tijdschr. Belg.*, 53, 1976, 420-435.
3. Id., Bijkomende gegevens over de oudste apothekers te Gent in de rekeningen van de Sint-Pietersabdij (14de tot 16de eeuw), in *Farm. Tijdschr. Belg.*, 58, 1981, 23-28.
4. Rijksarchief Gent, Fonds St.-Pietersabdij, reeks I, nr. 1212. In de jaren voor 1381 en welbepaald vanaf 1336 (nr. 1206) wordt steeds betaald voor leveringen van *specerien, tragyen, crude en clareite*. Later komen naast de posten voor Martin van Sycleer steeds afzonderlijke uitgaven voor van *clareite, nuwelen ende tragien*.
5. Ibid., nr. 1229.
6. Ibid., nrs. 1212, 1213, 1216-1220, 1221/1-2, 1222-1224, 1225/1-2, 1226-1229, 1231-1236.
7. Ibid., nr. 1237.
8. Ibid., nrs. 1237-1239/1-2, 1240-1245/1-2, 1246-1248, 1249/1-3, 1250/1-2, 1251-1255/1-2, 1256, 1257/1-2, 1258-1266/1-2, 1267, 1268.
9. Ibid., nr. 1268.
10. Chr. De Backer, Laurens Boele, apotheker, art. in *Nat. Biogr. Woordenboek*, 8, 1979, kol. 52.
11. Rijksarchief Gent, Fonds St.-Pietersabdij, reeks I, nr. 1269.
12. Rijksarchief Gent, Fonds Bisd. St.-Baafsabdij, R 60.
13. Ibid., R 61. Hier wordt wel een geneesheer genoemd: Item in de specerie bi bevelne van meester Lievene ten heeren bouf die in de fermierie hebben ghelegghen vi lb. iii s. ii d. par. Item omme vi lb. amandelen en xii lb. suckers vij lb. xiiij s. par.
14. Ibid., B 3182, Handboek betreffende lijfrenten, aankopen wijn en diverse zaken, bezoldigingen, 1391-1393.
15. Regesten op de Jaarregisters van de Keure. Schepenjaar 1400-1401, Gent, 1972, nrs. 160, 259 en 1338. Nr. 160, 2 okt. 1400: de vinderen van de opperkosterij van St. Jansparochie rapporteren dat hun voorgangers op 15 juli 1400 Zegher Stein hebben veroordeeld tot het leveren van 600 houten balken (van 7 en 9 palmen Br.) aan Martin van Syclier. Nr. 259, 15 okt. 1400: Jan de Smet, pachter van de heer van Alaesvelt van «den Overhove» te Hemelveerdegem, erkent o.a. ook aan M. v. Syclier 280 gr. schuldig te zijn. Voldaan 13 dec. 1400. Nr. 1338, 20 juni 1401: Symon de Coninc uit Lokeren, erkent aan M. v. Syclier 3 lb. 19 s. 4 d. gr. torn. schuldig te zijn van pachten. Voldaan op 20 febr. 1402 (n.s.).
16. A.G.B. Schayes, Dagboek der Gentsche Collatie bevattende een nauwkeurig verhaal van de gebeurtenissen te Gent, en elders in Vlaenderen voorgevallen, van de jaren 1446 tot 1515, Gent/Rotterdam, 1842, 215: Jan van Siccleer ontfangher ende bouchaudre wesende deser stede, heeft, naer dat hy zyn rekenynghe ghesloten hadde, up den soldre gheconsenteert, in diversche ydele plaetsen die hy daer inne ghelaten hadde, ghestelt de somme van LIII lib. gr. Item, de zelve in de present-wynen ghecabassert menichte van wynen. Item, de zelve vele steene pylaren ende andre stoffe van ghebrokenen weercke der stede toebehoorende, tot acht voete, t'zyner profyte bekeerd ende aenveert, danof eeneghe maynteneren dat hy se betaelt zoude hebben ende andre ter contrarien. Ende boven desen heeft de zelve, scepene ende tresorier wesende van der stede, ghehadt ondeuchdelicke grote sommen van pennynghen van der stede goede.
17. Id., 71: Item, Jan van Sycleer, bedregghen van ydelen plaetsen in zynen bouc bleven ende naer de rekenynghe ghevult waren, bedraghende ter sommen van liiij livers groote dwelcke bleef in de discretie van scepenen; Item, bedregghen den zelve Jan van Siccleer van presentwyne die ter stede last quamen; Item, zekere steenen ghehaelt huut Gheeraert's Duvels Steen, maar de stede esser af ghedient ende betaelt.
18. Id., 221: Jan van Siccleer, die van der jeudschen natien es van tsvaders zyden, want zyn grootheere was een jeude, heeft, haddy redelic goet ende eene neersynghe up te ghedoene, ghierlic en qualic gheregierd, ghelyck hier te voeren ghescreven staet, ende es ooc een principael als boven.

19. J.B. Rietstap, *Armorail général précédé d'un dictionnaire des termes du blason*, Gouda, s.d., I, 773.
20. A.G.B. Schayes, a.w. 433.
21. L.J. Vandewiele, De «Ordonnancie politique nopende het verkoopen van medicynen 16 oktober 1465» uit het stadsarchief te Gent, in *Pharm. Tijdschr. Belg*, 1952, 109-112.
22. F. De Potter, Gent van den oudsten tijd tot heden. *Geschiedkundige beschrijving van de stad*, III, Gent, s.d., 517. Voor 1460 wordt Simoen van Sicleer als deken opgegeven.
23. ID., III, 599.
24. Rijksarchief Gent, Fonds Biscom, St.-Baafsabdij K 9339: Item betaald ende ghegheven der weduwe van Sycleer byder handt van Johannes de apothecaris ende met hem gherekent van dat men theurent ghehad heeft van medicamenten ende specerien om mynen heer prelaet. Quit. xvj mai vij lb. xij s. gr.
25. Ibid., R 168. Het betreft hier de rekening van de infirmarius Johannes van den Kerchove waaruit blijkt dat Johannes van Sycleer in het jaar 1440-1441 acht dagen in de infirmerie gelegen heeft. Hiervoor werden per dag 12 miten aangerekend wat in totaal 4 groten vertegenwoordigd.
26. A. Van Lokeren, *Histoire de l'abbaye Sint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand*, Gent, 1855, I, 155.
27. ID., II, 128.
28. J. Winnepenninckx, Jerusalem in Sint Baafs te Gent. Een bijdrage over het godsdienstig leven te Gent en het leven in de Sint-Baafsabdij, in *Handelingen der Maatschappij voor Gesch. en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, XXIV, 1970, 73.
29. A. Van Lokeren, a.w., I, 156.
30. J. Winnepenninckx, a.w.
31. Cfr. noot 29.
32. Rijksarchief Gent, Fonds Bisdom, St.-Baafsabdij, K 9339.
33. A. Van Lokeren, a.w., I, 159.
34. Cfr. noot 32.
35. A. Van Lokeren, a.w., I, 163.
36. Gent, Archief van de Sint-Jakobskerk (ter plaatse), nr. 631, Renteboek van de Armendis door Jan de Beelde, 1428, f. xij v.
37. Ibid., nr. 649, f. xi v.
38. F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jakobsparochie 1100-1500*, I, Gent, 1975, 190.
39. ID., 225: Jan van Sycleer in deen helft x s. par. Joncv. Katheline van Brusele in dander helft. Bij F. Verstraeten, a.w., 196, vind men in het renteboek van 1436 voor de Kammerstraat nog volgende namen (foutief is vander Sickelen opgegeven voor Sycleer): Jozine vander Sickelen in deelt xx s. par. Moerum vander Sickelen in dander helft. Dies heeft jonckv. Kateline tot dbesit haer leven lanc durenende. Eveneens bij F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jakobsparochie II. Zestiende en zeventiende eeuw*, Gent, 1978, 89, kan men een vermelding vinden van jonkvrouw Baerbele Scleeker (april 1553) i.v.m. renten in de Kammerstraat en de St. Kathelijnestraat. De naam Sycleer is bij F. De Potter, a.w., VII, 538 voor de 15de eeuw nog weer te vinden in de persoon van Avezoete van Sicleers, zuster-overste van het St.-Janshospitaal in 1453-1458 en 1475-1483. In VII, 544 citeert hij voor de 16de eeuw Willem van Sicleers (1562, 1565) en Lieven van Sicleers (1563), dekens der bakkersnering. In de *Biographie Nationale*, 22, Brussel, 1914-1920, kol. 386-387 wordt de Gentse 16de eeuwse beeldhouwer en architect Jooris van Sicleer (zoon van een Jan! en o.a. architect van de citadel van Karel V gebouwd op de in 1540 afgebroken St.-Baafsabdij) vermeld alsmede de 18de eeuwse schilder Ingelbert van Siclers (1725-1796), zoon van meester Jacques van Siclers, advocaat van de Raad van Vlaanderen.
40. A.G.B. Schayes, a.w., 169.

Drs. Christian De Backer
 Inst. voor Middeleeuwse Geschiedenis
 Erasmusplein 1
 NL-6500 HD Nijmegen
 privé:
 Penitentenstraat 14
 B-9000 Gent

EEN PRIJSVRAAG UIT 1771

E. GRENDEL

Hommage aan mijn collega Leo Vandewiele, voorvechter van de Nederlandse taal.

In 1771 schreef de Letter-kundige Maetschappy van Brussel een prijsvraag uit luidende: Welk zyn de profytelykste Planten van dit Land, ende welk is hun Gebruyk zoo in de Medicynen als in andere Konsten?

Joannes Baptista de Beunie, licentiaet in de medicynen behaalde met zijn antwoord op de vraag de prijs.

Het antwoord werd gedrukt te Brussel in 1772 en omvat 70 bladzijden. In de inleiding schrijft hij o.a.: «Ik hebbe om verschyde redens de *Nederduytsche taele* den voor-rangh gegeven, 1.mo om dat het de Moedertaele van ons Land is, waerin meest alle *Academique Schriften* gestelt worden, 2.do omdat, ist dat dese Memorie het geluk heeft van te behaegen, onse Vaderlanders daer voor andere het gebruik van zouden hebben, 3.^{ti}o ende besonderlyk om dat myn aengehaelde materien, buyten het stuk der Medicynen, soudon konnen verstaen worden van die, de welke gemynelyk niet als hunne moedertaele bezitten.»

Met «dit land» werd bedoeld de Zuidelijke of Oostenrijkse Nederlanden. Immers na de Spaanse successie oorlog werd bij de vredesonderhandelingen te Utrecht en Rastadt in 1713 bepaald dat de Zuidelijke Nederlanden onder de soevereiniteit van Oostenrijk kwamen.

«Hoe beklagelyk is de onkunde der Gewassen? Onse Nederlantsche Provintien, onder eene gematighde loghtstreek gelegen, brengen met duysende verscheyde Gewassen voorts, ende nouwelyckx zyn de eygdommen en kragten van hondert bekend», zo schreef de Beunie en heeft bij de planten die voor de economie belangrijk waren vermeld waar zij gekweekt werden. Zijn ondervinding heeft hem geleerd dat de Moerbezen-boom, *Morus*, in de Oostenrijksche Nederlanden niet alleen overal groeit maar ook tegen de strafste winters bestand is. Daarom geeft hij de raad aan de zij-reders om de eerlang beginnende tak van commercie tot een bloeiende staat te brengen door een beknopt boekje gratis te distribueren waarin de gehele behandeling van de zij-worm en de cultuur van de witte Moerbezen-boom beschreven staan.

Over *Canabis* (kemp) schrijft hij het volgende: «Het Saet ende de Olie van desen plant, is alleenelyk in de Medicynen in 't gebruik, en als een demulcens ende relaxans bekend: maer in de Economie is desen plant van de aldergrootste nuttigheyd, ende geeft geen klyn gewin aan de *Provincie van Vlaenderen*. Men maekt van den Bast ofte Schors, Gaeren, Lynwaet, Lenten, Touwen, Papier etc. Het Zaet, dient tot vermakinge van alle gevogelt. De Olie word van de Seepsiers bemint, niet alleen om haere vettigheyd, maer om dat zy daer van de groene Seep sonder Indigo konnen beryden.

De tekst bij *Linum* (vlas) is hiermee te vergelijken: «Men moet dit Gewas houden voor den Grootsten segen van onse *Oostenryksche Nederlanden*, alsoo het selve aan hondert duysende menschen het brood geeft. Het Vlas-saet geeft overvloedige olie, de welke gebruikt wort om te branden, schilderen, vernissen te beryden ende

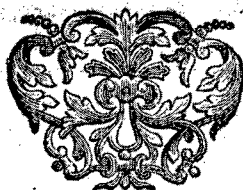
ANTWOORD OP DE VRAEGE

*Welk zyn de profytelykste Planten van dit Land, ende
welk is hun Gebruyk zoo in de Medicynen
als in andere Konsten.*

DIE DEN PRYS BEHAELT HEEFT
VAN DE
LETTER-KUNDIGE MAETSCHAPPT
VAN BRUSSEL A^o M.D.CC.LXXI.

Door d'H^r JOANNES BAPTISTA DE BEUNIE
Licentiaet in de Medicynen.

Dedit Hominibus Scientiam Altissimus.
honorari in Mirabilibus fuis. *Ecclef. cap. 38. v. 6.*

TOT BRUSSEL,
By ANTONIUS D'OURS, Boekdrukker by Sint Jans.

M. D. CC. LXXII.

seep te maeken». Eén van de medische toepassingen door de chirurgijns was het gebruik van gestampte of gemalen vlaszaad in pappen als zeer verzachtend, pijnstillend en etter makend. Om het kalkflerecijn tot etter te brengen kan men niets beter gebruiken.

Bij Papaver Album (witte Heul) schrijft de Beunie: «Het is van desen plant dat men trekt het vermaerd medicament Opium, van het welk Sylvius, de le Boe en veele andere seggen, dat het onmoglyk is sonder het selve de medicynen te konnen exerceren, ende aen welkers regt gebruyk men de bequaemheyd van eenen Medicyn kent, want soo heylsaem syne kragten by den eenen syn, soo verderfelyk zym zy by den anderen, ende daerom segt zeer wel Hecquet: Opium in manibus ignorantis, est instar ensis in manibus furibundi.

Alhier de kragten van soo groot middel op te helderen, is onmogelyk ende het papier te kleyn, om alleen de naemen, tyden ende gevallen van siektens neder te stellen, waer in hy noodigh ende gevaerlyk is».

Deze beschrijving eindigt: «Den meesten Opium word in Natolien bereyt, en van de Turken naer alle Gewesten van de wereld versonden, soo dat de consomptie groot is, ende nergens word den Papever menigvuldiger gecultiveert als in onse *Provintie van Mechelen*, alwaer geheele Velden vol staen; en niemand denkt om dit kostbaer medicament alhier te beryden, daer het seker is, dat wy den Opium dikmaels vervalst ontfangen.»

De gegevens over de planten die van economisch belang waren en de gegevens over diverse bomen zijn gedeeltelijk ontleend aan Millers Kruidkundig woordenboek, *Journal Economique*, du Hamel *Traité des arbres* en *Lineus Flor. Lapl.*

De Beunies beschrijvingen van de geneeskrachtige eigenschappen van een 60 tal planten komen in vele opzichten overeen met wat de oude kruidboeken erover schrijven. De Beunie noemt hierbij Plinius, Dioscorides, Baubius, Rayes, Garidel, Dodonaeus. Hij heeft dit aangevuld met de ervaringen van bekende medici van latere tijden met opgave van de plaats in hun geschriften o.a. van van Swieten en de Haan (Oostenrijk). Forestus, Boerhaave, Gaubius en Munting (Holland). Sydenham en Huxham (Engeland). Lemery en *Journal de Medicina* (Frankrijk). Hoewel de Beunie in zijn antwoord op de prijsvraag beschreef wat in zijn tijd de wetenschap over de geneeskrachtige werking van een kleine honderd planten omvatte zal dit door de moderne mens nog slechts als een aanwijzing worden gezien.

Van de vroegste tijden tot het midden van de 19de eeuw steunde de kruidkunde alleen op ervaringen van toegepaste kruiden en had zich ontwikkeld onafhankelijk van de botanische wetenschap. Daarna zal de onstuimige ontwikkeling der geneeskunde en de natuurwetenschappen, waarbij de scheikunde een zelfstandige wetenschap werd, de kruidkunde dood drukken. Echter niet voorgoed want heden ten dage heeft de kruidkunde onder de alternatieve geneeswijze haar eigen plaats weer veroverd.

Dr. Apr. E. Grendel
«De Vijf Platanen»
Provinciale Weg West 11
NL-2851 FM Haastrecht

L'ENSEIGNEMENT DE LA PHARMACIE A BRUXELLES

A. GUISLAIN

C'est en 1540, sous le règne de l'Empereur Charles-Quint, qu'il est fait mention pour la première fois, semble-t-il, des conditions indispensables pour ouvrir une boutique d'apothicaire à Bruxelles: il faut avoir étudié dans une bonne et renommée pharmacie (1).

Des éléments plus précis seront apportés plus tard par les règlements du Magistrat de la ville, établis lors de la constitution d'un Collège de médecine; en 1641, spécifiant que tous ceux qui auront l'intention d'apprendre l'art de la pharmacie devront avoir connaissance du latin, afin de pouvoir lire non seulement les ordonnances des médecins, mais aussi les auteurs qui écrivent sur l'art de la pharmacie et surtout la pharmacopée (art. 5). C'est cette année là, en effet, que paraît la première édition de la *Pharmacopoeia Bruxellensis*.

Dans les statuts de ce Collège, publiés le 13 avril 1654, il est dit que le président est chargé de désigner deux médecins pour donner l'instruction aux élèves en pharmacie et en chirurgie. C'est en prévision de cet enseignement que médecins et apothicaires se réunissent le 14 janvier 1654, en vue de créer un jardin botanique. Ce projet ne fut pas réalisé mais des excursions botaniques furent organisées une ou deux fois par an, sous la conduite de deux médecins assesseurs et de deux apothicaires, maîtres des preuves, en accord avec l'article 73 des statuts (2).

A cette époque, les études botaniques sont d'une importance capitale et constituent presque à elles seules, la somme des connaissances exigées de l'apothicaire. Beaucoup d'entre eux cultivent des plantes officinales dans leur jardin et correspondent, en «connaisseurs de plantes», avec des botanistes réputés. L'imprimeur bruxellois J. Mommaert celui qui vient de publier la première pharmacopée de la ville, édite quelques années plus tard, en 1652, un *Recensio plantarum in horto magistri Joannis Hermanni, Pharmacopoei Bruxellensis excul-tarum*. Ce catalogue comporte plus de 1650 noms différents de plantes cultivées par le maître apothicaire Jean Hermans, établi rue de la Violette. Il y avait acclimaté de nombreuses plantes exotiques nécessitant des soins particuliers en hiver, dans une sorte d'orangerie (3).

Comme aucune école spéciale n'existe, qu'aucun enseignement théorique n'est organisé, les connaissances du futur maître apothicaire sont acquises par l'expérience, par la pratique quotidienne au cours d'un stage, réparti sur cinq années dont trois consécutives chez le même maître. Il n'était pas question d'examens pour les apothicaires avant les règlements de 1641. Mais, à cette date, ceux qui auront terminé leur apprentissage «ayant reçu de bons certificats concernant leur fidélité et capacité, devront présenter les dits certificats au Collège de médecine, duquel et du nombre des apothicaires on nommera des représentants qui les examineront devant les commissaires du Magistrat. Après lequel examen, on leur présentera pour épreuve trois ou quatre compositions, et après qu'ils les auront achevées, on montrera à ces futurs maîtres différentes herbes médicinales, parmi celles qui ne doivent jamais manquer dans les boutiques de pharmacie, afin qu'ils puissent les reconnaître et les distinguer.» (1641, art. 6)

Ces dispositions sont reprises et précisées dans les statuts de 1650. Les candidats seront interrogés le premier jour sur la connaissance, le choix, la structure et la préparation des simples, l'examen pratique consistant en deux préparations médicinales composées. Ces deux préparations étaient désignées par le préfet du Collège, dans les trois semaines qui suivent la date du premier examen, mais entretemps les maîtres imposaient deux autres compositions à leur choix et exécutées séance tenante. La dernière épreuve se rapportait à la lecture et l'interprétation de différentes prescriptions médicales. (1650, art. 57, 58, 59) (4). Et les choses en restèrent là jusqu'à la fin de l'ancien régime. Et pourtant, les connaissances de l'apothicaire ne sont plus en rapport avec les données scientifiques nouvelles.

La création de l'Académie impériale et royale des Sciences et des Belles-Lettres, en 1772, stimula quelque peu la recherche scientifique et attira l'attention sur les sciences naturelles par les sujets de concours proposés, en récompensant et en publiant les mémoires primés. La contribution du pharmacien bruxellois J.-B. Augustin Van den Sande fut particulièrement remarquée. Mais, il convenait avant tout de réformer l'enseignement secondaire. L'installation des Ecoles centrales, créées par la Convention, allait apporter cette réforme nécessaire (5).

Les Ecoles centrales, créées par la loi du 3 brumaire de l'an IV (25 octobre 1795) assurent l'enseignement secondaire dans toute l'étendue de la République française dont font partie, depuis le 1er octobre de la même année, les provinces belgiques et la principauté de Liège. Une Ecole centrale est prévue dans chaque département. L'enseignement comprend dix cours répartis en trois sections et d'après la loi, il y aura, auprès de chaque Ecole centrale, une bibliothèque publique, un jardin botanique, un cabinet d'histoire naturelle et un cabinet de physique expérimentale. Les élèves choisissent eux-mêmes leurs cours et les combinent comme ils l'entendent.

Il s'agit d'un enseignement basé sur l'expérience et l'observation de la nature, faisant une large part aux mathématiques et aux sciences naturelles.

L'Ecole centrale du département de la Dyle restera en fonction 1797 à 1803. Elle est établie dans la «ci-devant Cour» c'est-à-dire l'ancien palais de Charles de Lorraine. De plus, elle n'est pas ouverte seulement aux jeunes gens de 12 à 16 ans, mais elle s'adresse également à tous ceux qui veulent se perfectionner dans l'une ou l'autre branche du savoir, qui fréquentent les leçons et assistent aux cours et démonstrations en amateurs puisqu'ils ne sont pas inscrits comme élèves.

Considérons les cours qui intéressent plus particulièrement la pharmacie, c'est-à-dire, l'histoire naturelle, la chimie et la physique expérimentales.

Le premier titulaire de la chaire d'histoire naturelle est un licencié en droit, Van der Stegen de Putte, qui s'était adonné à l'étude des sciences naturelles en «amateur éclairé» et s'était acquis une certaine réputation dans le monde savant avec une traduction du *Systema naturae* de Linné. Aussi, s'attachait-il particulièrement à développer l'enseignement de la botanique en comparant les systèmes de classification de Linné et de Jussieu, en les appliquant aux plantes courantes et à celles cultivées au jardin botanique (6).

C'est en 1796 – 26 fructidor de l'an IV – que «vu la nécessité de mettre à couvert les divers arbustes, arbres et végétaux qui se trouvent abandonnés dans les diverses maisons des émigrés et qui sont par là dévolus à la République...» il est arrêté de les transporter dans la «ci-devant Cour» ou l'ancienne Cour, quadri-

latère formé par la Montagne de la Cour, la place du Musée, la rue de Ruysbroeck et la rue de l'Empereur, là où se trouvait l'ancien palais de Charles de Lorraine, là où s'installe l'Ecole centrale qui disposera ainsi du premier jardin botanique de la ville, adapté et transformé par Van der Stegen de Putte qui en devient le premier directeur et qui l'enrichit de ses collections personnelles.

Il est aidé par un jardinier-botaniste, Josse Dékin, chargé de fournir au professeur «les plantes dont il pourra avoir besoin pour ses leçons» et qui continuera sa fonction après la fermeture de l'Ecole centrale, en compagnie de son frère Adrien, ancien professeur d'histoire naturelle à l'Ecole centrale des Deux-Nèthes, nommé conservateur des cabinets de physique et d'histoire naturelle à Bruxelles.

Les cours de sciences naturelles se répartissent sur deux années. Et, si le cours de zoologie est peu développé, la minéralogie, par contre occupe une place importante dans l'enseignement de André Rozin, successeur de Van der Stegen de Putte. Il caractérise et classe les substances minérales de façon approfondie pour que les élèves puissent déterminer la nature des échantillons du cabinet d'histoire naturelle de l'école.

André Rozin, homme de sciences, polyglotte, poète à ses heures, journaliste associé à l'éditeur de l'Esprit des Journaux, transféré de Liège à Bruxelles en 1794, une sorte de revue de presse, sélectionnant surtout les extraits en rapport avec les idées des encyclopédistes, avait créé avec Van der Stegen de Putte, la Société d'histoire naturelle pour développer la science botanique, «la partie la moins cultivée jusqu'alors dans les Pays-Bas (7)». «Il est membre de la Société de médecine, chirurgie et pharmacie, créée à Bruxelles, en 1795, qui a pour but d'encourager les recherches scientifiques, de publier les travaux de ses membres, de promouvoir les relations internationales entre savants (8).

Et, parmi les membres fondateurs de cette société figurent deux pharmaciens bruxellois, J.B. De Roover et J.B. Van Mons. C'est ce dernier que nous allons retrouver titulaire du cours de physique et de chimie expérimentales. Reçu maître-apothicaire à 22 ans, il poursuit des recherches en chimie, après avoir repris l'officine de J.B. Augustin Van den Sande, qui lui aussi, sera titulaire des mêmes cours à l'Ecole centrale de Luxembourg. Nommé membre de la Société des sciences d'Alkmar, secrétaire perpétuel de la Société de physique expérimentale, membre associé de l'Institut de France, il allait bientôt se consacrer uniquement à la recherche et à l'enseignement.

J.B. Van Mons avait été autorisé à se rendre à Louvain afin d'y choisir «dans les dépôts provenant de l'université supprimée, les instruments et ustensiles de chimie et de physique dont il peut avoir besoin pour ses leçons» (9). Il donne son cours en deux ans, sans s'astreindre à un plan bien déterminé. Il met ses élèves au courant des dernières découvertes particulièrement dans le domaine de l'électricité. En chimie, rallié aux nouvelles théories de Lavoisier, il résume l'essentiel des notions acquises en cette seconde moitié du XVIIIe siècle.

Il semble que Van Mons par sa notoriété bien établie, par sa renommée scientifique ait attiré de nombreuses personnes à fréquenter ses cours comme élèves libres (6).

C'est en effet, au cours de cette seconde moitié du XVIIIe siècle que la chimie avait fait de sérieux progrès. Aussi, est-il question de revoir et de réorganiser l'enseignement de la pharmacie et d'envisager la création d'un grade de bachelier pharmacien ainsi qu'il était prévu dans un projet de règlement général de l'exercice

de la pharmacie dans les Pays-Bas autrichiens proposés en 1785 par les professeurs de la Faculté de médecine de Louvain, à la demande des autorités dirigeantes du pays. Il était proposé aux élèves en pharmacie de se rapporter à la pharmacopée de Triller à la *Chymie théorique et pratique* de Macquer ainsi qu'à son *Dictionnaire de chymie* en 4 volumes, aux *Principes de la pharmacie* de Baumé, au *Dictionnaire des drogues* de Lemery (10).

Vu les événements survenus à la fin du siècle, ce projet n'eut pas l'occasion d'être mis en application. C'est ainsi que les Ecoles centrales, établies dès 1797, suppléèrent en grande partie cette carence de l'enseignement des sciences expérimentales en pharmacie.

En vue de réprimer certains abus survenus avec l'ère révolutionnaire proclamant l'égalité pour tous et la liberté pour chacun d'accéder aux professions médicales, l'administration municipale de Bruxelles nomma, le 24 ventôse de l'an VII, une commission de santé et sûreté, chargée d'examiner les sujets qui se présenteront à l'effet d'exercer l'art important de la médecine, chirurgie ou pharmacie non encore pourvus d'un titre à cet effet et de procéder à leur admission s'il y a lieu. Les examens pour les pharmaciens portaient sur les matières suivantes :

1. Pharmacie théorique et pratique, chimie pharmaceutique.
2. Reconnaissance des drogues simples et principaux produits chimiques, avec leurs altérations et leurs sophistications.
3. Description des plantes indigènes et des plantes exotiques.
4. Exécution de quatre préparations : deux chimiques, deux pharmaceutiques, avec explications théoriques.

Cette commission était composée de douze membres, les citoyens Van Mons, professeur de chimie à l'Ecole centrale, De Roovere, Strooper et Caroli aîné, apothicaires et chimistes, Van Stieckel, Cock, Caels et Van Cutsem, médecins, Mormaux, Ghoene, Lengrand et Uytterhoeven, chirurgiens (11).

A partir de l'an X, il serait exigé du candidat qu'il ait acquis les connaissances méthodiques de son art, qu'il ait appris l'histoire naturelle des trois règnes, d'après les méthodes généralement admises de Linné, Fabricius et Cuvier et qu'il se soit approprié les principes et le langage de la chimie moderne.

La loi du 21 Germinal de l'an XI avait prévu l'installation de six Ecoles de pharmacie rattachées aux Ecoles de médecine. Trois fonctionnèrent normalement : Paris, Strasbourg et Montpellier et plus tard Turin et Mayence, dont l'organisation ne fut pas achevée. Mais, en dehors des diplômes délivrés par ces écoles, les candidats pharmaciens pouvaient être reçus par des jurys établis dans chaque département pour les officiers de santé et présidés par un professeur d'une école de médecine. Bien que la matière des examens soit la même, il n'y avait pas d'obligation de fréquenter une Ecole de pharmacie, seules les modalités de stage différaient (12).

Dès 1803, des démarches sont entreprises par Terrade, docteur en médecine, Curtet, chirurgien et Van Mons, pharmacien, son beau-frère, en vue de la création d'une école de médecine à l'usage des officiers de santé. Encouragée par le nouveau préfet Chaban, cette école s'intitule l'année suivante Ecole départementale de médecine, de chirurgie et d'accouchements pour l'instruction des officiers de santé et des sages-femmes. Van Mons qui avait enseigné la physiologie, la matière médicale, c'est-à-dire les remèdes à appliquer aux maladies et la pharmacie ne donne plus cours, la matière médicale et la chimie pharmaceutique sont

enseignées par Caroly. Les cours se donnent dans un local de l'«ancienne Cour». Enfin, le 2 juillet 1806, un décret impérial établit dans les hôpitaux des villes de Bruxelles, Gand et Anvers, des cours pratiques de médecine, de chirurgie et de pharmacie à l'intention des officiers de santé.

En fait, ces cours ne débiteront que fin 1809, après la suppression de l'Ecole départementale et se donneront à l'Hôpital Saint-Pierre. Nous y retrouvons Caroly qui enseigne la chimie pharmaceutique et le directeur du jardin botanique, Adrien Dekin, conservateur des cabinets de physique et d'histoire naturelle, qui est précisément chargé du cours d'histoire naturelle. Il semble confirmé que plusieurs élèves furent reçus pharmaciens par les jurys départementaux après avoir suivi les cours de cette école qui subsistera jusqu'en 1827, pour être gérée ensuite par le conseil des hospices de Bruxelles et se transformer en Faculté de médecine, en 1834 (13).

Issue de cette Faculté, naissait quelques années plus tard, en 1842, la première école de pharmacie du pays. La création de cette école répondait aux vœux de nombreux pharmaciens qui souhaitaient une uniformité dans l'enseignement des matières et désiraient ne plus être examinés par des commissions médicales provinciales, d'après les normes de la loi hollandaise du 12 mars 1818, mais par des jurys universitaires fonctionnant pour l'ensemble du pays.

C'est à Auguste-Donat de Hemptinne (1781-1854) que fut confiée la direction de cette Ecole spéciale de pharmacie. Aucun choix ne pouvait se révéler meilleur.

A.-D. de Hemptinne, reçu pharmacien le 23 juillet 1806 par le jury médical du département de la Dyle, présidé par le professeur Tourdes de la Faculté de Strasbourg, avait suivi les leçons de physique et de chimie données par J.B. Van Mons à l'Ecole centrale, et sur sa recommandation, il s'était rendu à Paris pour y suivre

ECOLE SPECIALE DE PHARMACIE.

DIRECTEUR DE L'ECOLE, M. DE HEMPTINNE, Professeur honoraire.

Cours de première année.

Physique	MM.	
Chimie	GUILLERY, professeur ordinaire.	(Voir faculté des sciences).
Botanique, outre le cours de la faculté des sciences,	Idem.	Idem.
cours spécial,	GEORGE, professeur ordinaire.	Idem.
Minéralogie	DENIS, professeur extraordinaire.	Lundi, mercredi et vendredi, à VIII.
Les élèves sont admis aussi à suivre le cours de		Lundi, mercredi et Jeudi, à XI.
mathématique élémentaires.		

Cours de deuxième année.

Chimie	MM.	
Histoire naturelle médicale et pharmacologie.	KOENE, professeur extraordinaire.	(Voir faculté des sciences).
Pharmacie théorique et pratique,	PASQUIER, professeur ordinaire.	Mardi, jeudi et samedi, à XI.
Matière médicale,	Idem.	Les mêmes jours, à XII.
	MOREL, professeur ordinaire.	(Voir faculté de médecine).

Cours de troisième année.

Toxicologie et analyses,	MM.	
Manipulations chimiques et pharmaceutiques,	PASQUIER, professeur ordinaire.	Lundi, à XII.
	PASQUIER et KOENE.	Aux jours et heures à déterminer.

PROGRAMME DES COURS - 2e semestre 1841-1842
(Archives de l'U. L. B.)

les cours de Fourcroy, Vauquelin, Bouillon Lagrange et Bory de Saint-Vincent. Il allait bientôt déployer dans de nombreux domaines, une activité scientifique débordante et sous sa conduite éclairée, la nouvelle école de l'université libre de Bruxelles allait connaître de brillants débuts. L'enseignement était réparti sur trois années d'études et les cours établis de manière à répondre aux exigences d'une future loi à intervenir en cette matière, la loi du 15 juillet 1849 sur la collation des grades académiques, créant entre autres le grade de candidat en pharmacie et celui de pharmacien. Le programme des cours allait être reconnu officiellement par le législateur et les épreuves seraient désormais subies devant des jurys universitaires (14).

BIBLIOGRAPHIE

1. GUISLAIN, A., «Quelques considérations sur le placard du 8 octobre 1540 concernant l'exercice de l'art de guérir à Bruxelles», *Journal de pharmacie de Belgique*, XII, n° 3-4, 139-153, 1957.
2. BROECKX, C., «Histoire du *Collegium Medicum Bruxellense*», Anvers, 1862.
3. TOURNEUR, V. et de Wildeman, E., «Jean Hermans, apothicaire et botaniste bruxellois du XVIIe siècle», *Académie royale de Belgique*, Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, 5e série, t. XXVIII, n° 10-11, 266-307, 1942.
4. E. SERGYSELS, «Historique des apothicaires de Bruxelles», *Journal de pharmacie de Belgique*, XII, 808 sq., 1930.
5. GUISLAIN, A., «Des préliminaires de la loi de germinal à ses conséquences pour la pharmacie belge», *Bulletin de Pharmacie*, Bruxelles, n° 4, 1972-1973.
6. FASSBENDER, H., «L'enseignement à l'Ecole centrale du département de la Dyle», *Cahiers Bruxellois*, XIV, 55-56, 1969.
7. BALIS, J., «Le premier jardin botanique de Bruxelles», *Histoire des jardins botaniques de Bruxelles*, Bruxelles, 1970.
8. BRASSEUR, M., «De la première Société de Médecine, Chirurgie et Pharmacie établie à Bruxelles, en 1795», *Bulletin de Pharmacie*, Bruxelles, n° 3, 1966.
9. GUISLAIN, A., «Un grand pharmacien bruxellois, J.B. Van Mons (1765-1842)», *Revue de Médecine et de Pharmacie*, Bruxelles, n° 1, 1959.
10. GUISLAIN, A., «A propos d'un projet de règlement général de l'exercice de la pharmacie dans les Pays-Bas autrichiens», *Revue de Médecine et de Pharmacie*, Bruxelles, n° 4, 1965.
11. Archives communales de Bruxelles. Administration municipale de la commune et du canton de Bruxelles, *Registre aux arrêtés de l'an VII*.
12. GUISLAIN, A., «Contribution à l'histoire de la pharmacie sous le Régime français (1794-1814)», Bruxelles, 1959.
13. WELLENS-DE-DONDER, L., «François-Antoine Curtet et l'enseignement de la médecine à Bruxelles, au début du XIXe siècle», *Cahiers Bruxellois*, VIII, 30, 1963.
14. GUISLAIN, A., «La première Ecole de pharmacie de Belgique», *Bulletin de Pharmacie*, Bruxelles, n° 1-2, 1977-78.

Dr. A. Guislain
Rue Royale 110
B-6030 Charleroi

HET «REKENINGENBOEK» VAN APOTHEKER PETRUS PIROVANO (1655-1741)

Dr. P.A. JASPERS

Dit huldeblijk voor onze Collega en vriend Leo Vandewiele is voor mij een goede gelegenheid om te voldoen aan een vraag, die hij mij indertijd stelde.

In een briefwisseling naar aanleiding van het artikel van A. Meulemans en L.J. Vandewiele over het «Schuldtboek» van de Leuvense apotheker Adriaan de Vaddere (1) memoreerde ik het bestaan van een dergelijk boek in Venlo. Zijn reactie hierop was: «Schrijf er eens een verhaaltje over».

Hierbij dan wat «sprokkelingen» uit dit boek (2). Petrus Pirovano, van Italiaanse origine werd geboren 8-12-1655 te Straelen. Hij vestigde zich als apotheker te Venlo, vermoedelijk omstreeks 1687. Hij huwde aldaar voor de eerste maal op 26-4-1687 met Anna Florentina Colckman. Deze stierf op 31-1-1719 waarna P. Pirovano op 3-2-1722 voor de tweede maal trouwde met Maria Elisabeth van Weveren, weduwe de Graaf.

Dat Petrus Pirovano in Venlo tot aanzien geraakte blijkt wel uit de namen van de doopgetuigen van enkele van zijn negen kinderen. Uit archiefpapieren is bekend dat hij in 1717 zijn apotheek had aan de Grote Markt te Venlo. Petrus Pirovano stierf op 21-1-1741 en werd begraven in de St. Martinuskerk onder de preekstoel. Van zijn hand nu is het rekeningenboek dat loopt van 1687 tot 1731. Ofschoon het boek oorspronkelijk ongeveer 304 genummerde pagina's folioformaat telde, zijn hiervan een groot aantal bladen met de schaar verwijderd; er resten nu nog 82 beschreven pagina's. Toch leveren deze bladzijden nog zeer interessante gegevens op. Wanneer we de hierin vermelde grondstoffen en preparaten vergelijken met die welke opgenomen zijn in de lijsten bij het artikel van Meulemans en Vandewiele dan is het opmerkelijk dat het overgrote deel hiervan overeenkomt en met behulp van deze lijsten te duiden zijn. Waar enkele grondstoffen of preparaten niet in deze lijsten teruggevonden kunnen worden, heb ik veel nut gehad van de Pharmacopoea Universalis Ille druk, 1838 gedrukt te Weimar.

Het rekeningenboek is niet alleen van belang voor de pharmaceutische preparaten, maar ook geeft het informatie over personen geldswaarden en een summiere kijk op wat sociologische aspecten van die tijd. Allereerst enkele voorschriften, niet in genoemde lijsten voorkomende:

Aqua ad genoream quercitan; hiervan is de samenstelling niet te achterhalen. Heeft quercitan iets te maken met Quercetan's Opium? Conserf van Roosen met pulvis de gutteta, pulvis marchionis, confectio van hyacinto, sal cornu cervi en peonen syrop. Hiervan bevat zowel pulvis de gutteta als pulvis marchionis (syn. pulvis epileptica) radix paeoniae. Blijkbaar zijn dit middelen tegen epilepsie; want voor dezelfde patiënt wordt eveneens voorgeschreven aqua epileptica hetgeen synoniem is met aqua paeoniae comp.

Emplastrum defensivum rubrum synoniem met emplastrum stypticum s. roborans; dit is pleister met rood ijzeroxyde. Daarnaast wordt deze naam ook gegeven aan een pleister met als hoofdbestanddelen: pulbis Lithargyri, pulvis Mini, en pulvis Calaminae. Deze pleister draagt naast een aantal andere namen ook de naam: emplastrum confortativum Vigonis.

Emplastrum Sparadrapium. De naam Sparadrapium of sparadrap komt voor als pleister in: tela sive sparadrap commune dit is gaas waarop een mengsel van cera alba, oleum amygdalarum dulcium en oleum terebinthinae.

Emplastrum epispasticum is een pleister met pulvis cantharidis. Looch de pulmone vulpis (looch is een andere naam voor linctus) bevat een mengsel van poeder van anijs, venkel, succus liquiritiae en pulmo vulpis siccata (gedroogde vossenvoslongen).

In een andere linctus met een aantal middelen tegen het hoesten komt voor spermaceti.

Pulvis comitisse dekant moet m.i. synoniem zijn met pulvis comitissae Kantii en bevat o.a. pulvis contrayervae = Tegengifwortel. Pulvis panonicus bestaat uit twaalf samenstellende delen waaronder poeder van corallum, perla, smaragdum, rubinum en sapphirum.

Philonium Romanum wordt volgens de Pharmacopoea Universalis gebruikt als synoniem zowel voor electuarium hyoscyami opiatum als voor de theriaca. In ons boek komt een voorschrift van philonium Romanum met theriaca veneta en laudanum liquidum.

Tinctura castorei et aselli.

Deze aselli of millepedes of in het Nederlands pissebedden werden gebruikt als urinedrijvende middelen.

Naast de voorschriften van de doctoren worden ook grondstoffen en preparaten zonder «ordonnantie» uit de apotheek betrokken. Daarbij zijn vermeldenswaard zaken die tegenwoordig tot een heel andere «branche» behoren zoals:

een kan wachelder (genever) voor twaalf stuiver

een half mutien wachelder voor een stuiver

een mutien brandewijn voor zes stuiver

een glas brandewijn voor drie stuiver

een glas oraniebrandewijn voor drie stuiver

een glas aqua vita voor vier stuiver

een diske coffy zonder suicker voor een stuiver

een diske coffy mit suicker voor een en een kwart stuiver

een pipe toeback voor een halve stuiver.

Naast betalingen in geld zoals genoemd: pattacons, guldens, blām, schellingen en stuivers, wordt ook vaak verrekend met waren in natura. Als voorbeelden:

zes en een half pont coffybonen ad een gulden en zeven stuivers het pont.

Wijn voor verrekening van dertien gulden en negentien stuiver.

Vijf verdel blauw laecken ad tien schelling de elle.

Enen swarten laecken tabbart mit rock voor acht pattacons.

Noch enen paruck ontfangen voor twaalf schell.

Dat de prijzen over langere tijd constant bleven kan men concluderen uit het feit dat b.v. de prijs van een ons spiritus salis volatilis over een periode van 1720 t/m 1726 constant een gulden was.

Het rekeningenboek bevat een groot aantal namen ten behoeve waarvan medicijnen werden voorgeschreven en geleverd naast de namen van een aantal voorschrijvende artsen.

Uit de eerste categorie wil ik de volgende vermelden:

Tilmanus van Aerssen, op den marckt,

Joanna van Blitterswick, gheestelicke dochter

Gerardus de Leuw, in de gasthuysstraat

De weduwe Bolwater, hier nast

Gerardus Bolwater, gewezen provisor van de gereformeerde armen en door hem medicijnen geleverd aan deze armen.

Jelis Delmeulen, provisor van het manhuys.

Frans Roosen, provisor van het manhuys.

Joannis Hermanus Conraets, Vaandrager en provisor van het weeshuys.

Vanaf 1719 t/m 1726 zijn een aantal bladzijden gewijd aan geleverde medicijnen voor de weeskinderen. Hierin worden een aantal weeskinderen met voor- en achternaam genoemd.

Ook zijn er rekeningen voor leveringen aan burgemeesters van Venlo. Met name worden genoemd de burgemeesters Welters, van Leeuwen, Sprengher en van der Mersche.

Wat betreft burgemeester Bernard van Leeuwen (1641-1695), deze bekleedde dit ambt tweemaal n.l. 1679-1682 en 1687-1691.

Hij wordt in het rekeningenboek op een andere plaats genoemd: Apotecker et Consul. Hij was de zoon van Jan van Leeuwen (1609-1652), burgemeester van Doesborg. Bernard van Leeuwen werd apotheker te Venlo en in 1674 schepen van deze stad. Volgens het bald «De Limburgse Leeuw» 1958 pg. 114 trouwt Bernard's broer Jan van Leeuwen te Venlo in 1668 met Agnes Conten. Hun dochter Gertrudis huwt in 1700 te Venlo met Gisbertus van Breughel (gedoopt in Venlo 1659). Volgens genoemd blad was Gisbertus van Breughel in 1706 apotheker in Gent.

De volgende namen komen in het boek voor van voorschrijvende artsen en wel: Peter van Brugel, Huberts, Schaffers, Swinkels, regimentsdoctor van Eppingh en verder Adam van Elswijck en Matthijs Scheres beiden chirurgus.

Naast Bernard van Leeuwen worden vermeld de volgende apothekers: Anton van der Vicht, Franciscus van der Vicht (waaraan toegevoegd tevens secretaris van Blerick) en Gerard. Mart. Prinsbergh, die volgens de burgerboeken zich op 19-10-1677 als apotheker te Venlo vestigde.

Vermeldenswaard tenslotte is een pagina in het boek, waarop Pirovano mededeelt dat Emont Gossens, de grootvader van zijn vrouw, bij hem is komen wonen en voor kost en inwoning veertig pattacons per jaar zal betalen.

Op 13-11-1692 sterft grootvader Gossens, na vier en een half jaar bij hem te hebben gewoond. Pirovano neemt alle onkosten van de begrafenis voor zijn rekening. Dan volgt een minutieuze opsomming van alles wat met deze begrafenis te maken heeft, onder vermelding van de door hem daarvoor betaalde bedragen.

Ter afsluiting wil ik de hoop uitspreken met deze bijdrage iets te hebben kunnen toevoegen aan het artikel van A. Meulemans en L.J. Vandewiele.

Dr. Apr. P.A. Jaspers
Straelseweg 168
Venlo

BODE... GRAVEN IN ALPHEN AAN DE RIJN!

Dr. J.H. LIGTERINK

Ook leven, streven en werken van onbekende apothekers gaven gestalte aan de geschiedenis der farmacie. Toen ik door Dr. D.A. Wittop Koning de beschikking kreeg over een liber prescribendi over 1830-1909, bijgehouden door de apothekers van Bodegraven, was dit reden om vanuit die optiek de destijds farmacie te bezien. Zij betrof apothekers en apotheken in Bodegraven en Alphen, stadjes in het Zuid Hollandse platteland.

Het boekje bestaat uit 218 doorlopend genummerde bladzijden van 20 × 16 cm, op geschept papier. Het watermerk is een opgaande leeuw en een maagd met lans. Onderschrift «Pro Patria». Maker H. Hesseling & Zn. Kaft van slap karton. Ingevoegd losse knipsels en blaadjes. Maten en gewichten zijn in medicinaal stelsel, in potlood tot decimaal omgerekend.

De geschiedenis der apothekers van Bodegraven en Alphen begint bij de herroeping van het Edict van Nantes in 1685. Uit Dieppe vlucht dan de Hugenoot *Guillaume Allart* in 1686 naar Rotterdam. Krachtens het placaat van 18.7.1709 wordt hij daar als geloofsontheemde «geëmaneert». De nu genaturaliseerde *Willem Allart* trouwt daar met *Catharina Maria Lambert*. Hun zoon *Jacobus Faas Allart*, geb. 15.12.1784 wordt daar gediplomeerd apotheker en drogist, trouwt op 18.6.1802 te Leiden met de Leidse *Maria Cornelia Bogaars* en vestigt zich omstreeks 1804 te Aarlanderveen. Het gezin is groot, maar de kindersterfte enorm. Van de 15 kinderen, geboren tussen 1804 en 1827 sterven er 4 binnen een week, 3 binnen 4 maanden, 2 binnen 2 jaren. Slechts 3 zoons en 3 dochters worden volwassen. Twee zoons worden apotheker, een tabakswinkelier.

De apotheek wordt gevestigd in die woonkern van Aarlanderveen die, ettelijke kilometers van de eigenlijke kern gelegen, functioneel deel uitmaakt van de stad Alphen en daarmee door een brug over de Rijn verbonden is. In de gemeente Alphen zijn apotheekhoudende artsen, in Oudshoorn, door het riviertje de Aar gescheiden van Aarlanderveen, eveneens. In de gemeente Aarlanderveen niet.

J.F. Allart (Sr) vindt voor zijn gezin een bestaan. Bij acte dd 18.1.1826 koopt hij van Dirk Turkenburg, zonder beroep, wonende te Aarlanderveen, «Huis, pakhuis en erven, tuin en tussengelegen steeg (overdekt, nu gang geworden) aan de lage zijde van de rij, nos 257 en 259, met den halven weg of straat tot achter de grond van Simon Rijsburger». Thans is dit aan de Raadhuisstraat. Op deze grond staat ook nu nog de apotheek. De oudste zoon, *Paulus*, geb. 15.3.1806, apotheker sinds 1829 (?) verlaat in 1840 de apotheek van zijn vader en vestigt zich te Bodegraven, waar evenmin een apotheekhoudende arts gevestigd is.

De jongste, *Jacob Faas (Jr)*, geb. 8.6.1816, drogist sinds 1838, blijft bij zijn vader in dienst. Uiteindelijk trouwt hij in 1852 te Schoonhoven met *Geertruida Stekelenburg Ponsioen*, dochter van de Rooms Katholieke *Daniël Ponsioen* en *Elisabeth geb. Stekelenburg*. Haar broer Gerard was lood- en zinkwerker te Aarlanderveen en zal daar de gasfabriek oprichten. Broer Daniël is fabrikant te Tiel. J.F. Allart Jr. gaat over tot het geloof en de kerk van zijn vrouw. Drogist zijnde verwerft hij in 1859 alsnog de apothekersbevoegdheid om zijn vader te kunnen opvolgen, wanneer

deze op 1.4.1866 overlijdt, nadat zijn vrouw hem al op 27.9.1850 is voorgedaan. Zijn diploma's worden pas 26.4.1866 door de Inspecteur van de volksgezondheid geveiseerd. Zijn vader is in het harnas gestorven.

De stad Alphen telt nu 3400 inwoners. Er zijn 3 houtzaag en 1 oliemolen verder steen-, pannen- en pottenbakkerijen en een ivoorzwartbranderij. In Aarlanderveen is nu een drogist gevestigd, later komt een tweede. In de praktijk gaat het blijkbaar niet naar den vleze. Naast de algemene malaise in de farmacie was hier wellicht de geloofsverandering op van invloed. Toch gaat van de 4 kinderen, allen zonen, er een zijn vader opvolgen. *Willem Cornelis*, geb. 9.6.1857 slaagt in 1874 te 's Hertogenbosch voor het examen van leerling-apotheker, in 1880 te Utrecht voor het diploma van apothekersbediende. Naar het heet zou hij in 1882 ook Candidaat in de artsenijsbereidkunst zijn geworden, maar de farmaceutische studie bij het overlijden van zijn vader, die op 25.7.1883 dood bleef in een trekschuit, wegens geldgebrek hebben moeten afbreken. Hij was nu aangewezen op «provisor» hulp en deze apothekers volgden tussen 1905 en 1917 elkaar snel op. In deze 12 jaren 9 apothekers. Een ware nachtmerrie met daarnaast gedwongen aanpassing van de praktijk aan de ontwikkeling. Hij dreef ten slotte tevens een handel in wijn en spiritualiën met volledige vergunning. Ook zal zijn huwelijk in 1884 met *Johanna Jacoba van Dueren*, waaruit 10 kinderen ontsproten (waarvan 4 binnen 2 maanden overleden) hem geen latere studiemogelijkheden hebben geboden. Weer wordt een der 3 zonen, *Jacobus Faas*, apotheker. Geboren 7.6.1903 wordt hij apotheker op 2.8.1931. Zijn vrouw, *Theresia Johanna Maria Funnekotter*, apotheker sinds 18.12.1930 is hem hierin reeds voorgedaan en wordt dan ook de eerste opvolger. Met deze te Rotterdam op 26.4.1905 geboren echtgenote komt Rotterdam dus weer in de geschiedenis terug. Van hun beider zoons zal *Herman Hendrik Jacobus* geb. 9.1.1940, apotheker sinds 1967, de traditie voortzetten.

Maar nu terug naar Bodegraven, *Paulus Allart* en zijn boekje.

Ook Bodegraven ligt aan de Oude- of Leidse Rijn. Het werd in 1673 door de Fransen volledig geplunderd en platgebrand. Historisch geeft het gemeentewapen: Bodehoed en Spade, geen opheldering.

Paulus is ongehuwd bij zijn vestiging in 1840 en zal dit blijven tot aan zijn huwelijk op 25.7.1860 met *S.J. Pesant*. Hij is dan 54 jaar oud. Het huwelijk blijft kinderloos. Leeftijd en afkomst van de bruid zijn onbekend. De apotheek wordt gevestigd in een ruime behuizing met lommerijke tuin aan de Brugstraat, hartje Bodegraven. De ophaalbrug over de Rijn trekt veel verkeer. Het punt is goed gekozen.

Paulus deelt zijn boekje alfabetisch in, gerangschikt naar therapeutische indicatie, onverschillig of voor menselijk dan wel dierlijk gebruik, daartussen naar officiële, officieuze naam en naar technische indicatie. Hij kreeg zo een farmacotherapeutisch-technisch vademecum. Hij neemt recepten over maar ontvangt ze ook van derden. Een brief met 2 recepten tegen scabiës, poststempel Amsterdam is daarvan een voorbeeld. Deze procedure was trouwens geen uitzondering.

Rangschikken naar indicatie wijst op de curatieve praktijk die ondanks verboden sinds de keuren der 14e eeuw door de Vaderlandse apotheker werd bedreven zoals ook de geneesheer geneesmiddelen bleef afleveren. De indicatie werd gesteld door de patiënt evenals bij de latere farmaceutische spécialités, bestemd voor «zelfmedicatie». Niet alleen het opkomen van deze geneesmiddelvormen ging inbreuk maken op het werkgebied van de apotheker. Door het opkomen van de farmaceutische groothandel raakte deze de apotheekhoudende artsen en dieren-

artsen kwijt als afzetgebied. De industrie ondermijnde zijn mogelijkheden voor technische bereidingen als kleurstoffen, verven, lakken en vernissen, maar ook die voor likeuren, limonades en vruchtensappen en voor pesticiden. Bovendien werden zijn vestigingsmogelijkheden beknot door de dominerende rechtspositie der geneeskundigen.

Uit de rangschikking naar farmacotherapeutische indicatie valt op te maken tegen welke ziekten van mens en dier men voor zelfmedicatie apothekershulp zocht. Achter de indicatie is telkens met een cijfer aangegeven hoeveel recepten werden opgenomen hiertegen. Met V is bovendien aangegeven welk der recepten voor veterinair gebruik bedoeld was.

Recepten uit het Liber prescribendi van Allart

Bloedpissen of zg. Wee bij Rundvee	8V	Cholera	6
Bloedvloed uit den uterus	2V	Droespoeder	V
Bloedzweren	V	Dauwwurm, tegen	
Beest, opdrogen van een	V	Diarrhoea	
Engelsche Ziekte		Oogen, vlekken	
Exter Oogen of Likdoorns		Pleuritis, tegen de	
Fluor albus et ruber		Pestkool i/d pooten d. koeijen	V
Fluor ruber		Pedicul. inguinales	
Graveel		Paardenpurgatie	V
Genorrhoe		Paard, dat wormen heeft	V
Gezichtsversterking		Paarden en koeijen schurft	V
Geelzucht (Icterus), (daartegen		Rotkreupel der schapen	
ook eijeren aangewend)	2V	Rommelkruid	2V
Galligheid van het vee	V	Roode loop of meer	4V
Haar, tegen uitvallen van	2	Praeservat. t. roode loop	V
ad Hypochondriem	2	Rheuma: Zie jigt	
Haemorrhoiden, tegen	6	Scorbuut	6
Hoesten en heeschheid	2	Sproeten, tegen	
Hoofdpijn	2	Stinkende adem	
Jagt bij koeijen	V	Slijmhoest bij kinderen	
Jigt, tegen (= Rheumatismus)	5	ad Surditatum	
Kinkhoest		ad Scabiëm	5
Koorts, medic. ante febrilem	6	Spatten of gallen	3V
Kreupel van paarden	V	Slijmhoest	
Koe, die kalven moet	V	Slijmophoping in de longen	
Koe, die brult	V	Slijm bij jonge kinderen	
Koe, die hoest	V	Stuipachtige ziekten bij kinderen	
Koe, kwade melk der	V	door bezwaarlijk tandenkrijgen	
Koe, tochtig te maken, om een	V	Stonden door schrikken of ziekte	
Koe, kwaliteit melk (Zie miltvuur)	V	achter gebleven	4
Kwalster	V	Tepelsmering	3
Kolijkpijnen	V	Vermes trochisci	4
Kiespijn		ad Vermes	5
Lintwurm, Tegen de (kuur)		Vallende ziekte	3
Longziekten v/h rundvee, Praeserv.	V	Vlekken op de oogen	

Moer-ziekten, tegen	V	Verstopping der luchtpijpen	3
Mondlijm	V	Vijt of fijt	
Maden, tegen de	2	Verstuikingen, verlammingen	V
Maagverzwakking, maagzuur	4	Verrekking of uitrekken der	
Maagkramp	3	leden van een koe	V
Maagpijn met slijm	2	Vloeijen der Speenen	V
Maagpijn	2	Verzwakking en pijn i.d. zijden	
Maagversterking		Verzweering, tegen	2
Mixt, anod. pro Inf. Human.		Vurigheid i/h aangezicht	2
Manlijke kracht herstellen		Winterhanden	2
Miltvuur	2V	Waterzugt	4
Navuil der koeijen, tegen het	3V	Overtollig Zweeten	
Neusbloeding	4	Zwitsersche pop	V
Oogontsteking, vochtige	4	Zog vermeerderen	
Oogen, loopende en waterzucht	4		

Opvallend is het aantal maagmiddelen, in totaal 11, gevolgd door middelen tegen wormen. Cholera, koorts, aambeien delen de derde plaats, gevolgd door «rheuma» en luchtwegaandoeningen als indicatie. Oedeem, menstruatiestoornissen en oogontstekingen volgen dan.

Paulus overlijdt op 18.2.1866. Zijn vader neemt waar vanuit Aarlanderveen en loopt in de ijzige koude van die winter daartoe ettelijke malen per week 8 km. Zelf overlijdt hij reeds op 1.4.1866 dus kort daarna. De apotheek verwacht een and're heer. Bodegraven telt nu 2900 inwoners, heeft een Hervormde, Roomsche en Luthersche kerk, azijn- en loodwitfabrieken, leerlooierij en touwslagerijen. Kaas telt nog niet als industrie.

De nieuwe heer stamt uit het geslacht Douwes Dekker. Uit het huwelijk tussen *Pieter Douwes* en *Engel Dekker* wordt ergens in de Zaanstreek in 1787 *Engel Douwes Dekker* geboren, die trouwt met *Sietske Eeltjes Klein*, een Amelandse. Hun zoon *Pieter Douwes* wordt doopsgezind predikant in Beemster. Een jongere zoon *Eduard Douwes*, geb. 2.3.1820 komt bij het Binnelandsch Bestuur in Nederlandsch Oost-Indië en brengt het tot assistent-resident van Amboina en als Multatuli tot auteur. Hij neemt de naam Douwes Dekker aan. Dominee Pieter trouwt met *Marie Abrahamsz*, geboren op 23.5.1809 te Aarlanderveen en uit dit huwelijk komen voort 2 zonen, waarvan *Kornelis Douwes*, geboren 28.11.1843, nog juist vóór de Thorbeckewetten in 's Gravenhage op 7.6.1864 de apothekersbevoegdheid verkrijgt. Van moederszijde heeft hij dus relatie met Aarlanderveen en daarmee mogelijk met de familie Allart aldaar. In 1866 neemt hij de praktijk te Bodegraven over en trouwt op 10.4.1868 met *Elisabeth Manis Bopp*, geb. te Woubrugge 29.12.1844 en dus dicht bij Aarlanderveen. Van de 4 kinderen worden er 2 volwassen, een dochter die met een notaris trouwt en een zoon, die apotheker zal worden, zoals zijn vader. Een week na haar laatste kraambed overlijdt de vrouw en naar gebruik hertrouwt Kornelis, nu met *Anna Petronella van Oord*, geb. te Hoorn 20.9.1840. De 3 kinderen worden allen volwassen. Apotheker Kornelis Douwes berust er niet in zich officieus met de naam Dekker te verlengen. Bij Koninklijk Besluit van 25.11.1911 wordt de familienaam Douwes Dekker voor hem en nakomelingen gelegaliseerd. Als apotheker vindt hij erkenning door te worden be-

noemd als lid in de Gezondheidscommissie voor Zuid-Holland. Zijn gelaat kennen wij uit een bronzen plaquette door J.C. Wienecke met als opschrift AE 70, Bodegraven 1914, K. Douwes Dekker benevens een vizel met slang.

De ontwikkeling der Nederlandse farmacie is in de vergelijking tussen de notities van hem en Allart terug te vinden. Kornelis neemt veel minder recepten op voor bijkbare zelfmedicatie, vooral die voor de mens.

<i>Recepten voor</i>	<i>aantal Allart</i>	<i>%</i>	<i>Aantal Dekker</i>	<i>%</i>
Farmacotherapie	384	65%	52	35%
Andere	209	35%	96	65%
Totaal	593	100%	148	100%

Dit verschil is te groot om voort te komen uit persisterend gebruik van de geneesmiddelen van 1866 tot 1919. Ook de therapie verandert. Verder vermeldt Allart 59 indicaties voor zelfmedicatie, Dekker maar 2 nieuwe op een totaal van 7 nieuwe recepten: Gorgelkeel en Teering. De overige 5 betreffen nieuwe recepten voor de oude indicaties haaruitval, likdoorns, lintworm, waterzucht en winterhanden. «Teering» heeft als nevenindicatie «Sleepende longziekten».

Verdere vergelijking illustreert eveneens accentverschuiving:

<i>Recepten voor</i>	<i>Aantal Allart</i>	<i>%</i>	<i>Aantal Douwes Dekker</i>	<i>%</i>
Veterinair	50	24	24	9
Kosmetisch	14	7	11	12
Alcohol. dranken	21	10	10	10
Niet alcohol. voedingsmid.	18	9	15	16
Pesticiden	17	7	1	1
Vuurwerken	3	1	34	35
Fysisch/Chemisch techn.	5	2	2	2
Verven, vernis, lak, inkt	80	40	14	15
Totaal	209	100%	96	100%

Ook bij de *veterinaire* recepten maar 2 nieuwe indicaties op 9 nieuwe recepten: Graauwe moer bij koeien en Kwade melk en vuil der koeien. Ook hier lijkt de zelfmedicatie te zijn gestagneerd of afgelopen. Een en ander zou kunnen wijzen op een meer intensieve medische en veterinaire hulp ten plattelande. Merkwaardig is de enorme stijging van *vuurwerk*recepten. Een oud specialisme van de apotheker, maken van rook- en vuurwerk voor ontsmetting en profylaxe bij epidemieën, vindt zo nieuw emplooy tot de industrie dit gaat overnemen en de recepten voor parfum, likeur, pesticiden uit de boekjes verdwijnen. Nu lag in het boekje nog een verzoek «om voor de jaardag van Betsy wat Bengaals vuur te willen maken». Voor *verven* en *vernissen* verdwijnen zij reeds nu. In 1867 hebben de anilinekleurstoffen op de wereldtentoonstelling in Parijs furor gemaakt. Zal Allart in Alphen zich gaan toeleggen op specialitébereiding en heeft hij al een wijn- en spiritualiënhandel, Douwes Dekker gaat op grotere schaal vruchtensappen verwerken. Hij heeft een afzonderlijke boekhouding voor bessensap. De inkoop van rode bessen stijgt van 325 kg in 1872 tot 1415 kg in 1885. Deze hoeveelheid blijft vrij konstant tot 1895 (zij het met een top van 1570 kg, verwerkt tot 2424 flessen in 1891) en daalt dan in één jaar tijd tot de helft. Dan afname tot 1906 wanneer de boekhouding wordt beëindigd op nagenoeg het nulpunt. Zwarte bessen volgen, beginnend in 1881, hetzelfde patroon op kleiner schaal.

Hoewel in 1908 pas 55 jaar oud maakt Kornelis Douwes Dekker in 1908 plaats voor zijn opvolger, mogelijk associé, want hij blijft in Bodegraven aanwezig.

De opvolger is *Louis Charles Georg Douwes Dekker*, zoon uit het eerste huwelijk, geboren 4.7.1871 en apotheker sinds 1896. Deze vestigde zich in 1898 te Sliedrecht. Hij trouwt met Judith Gorter uit Broek in Waterland. Hun zoon noch dochter worden apotheker.

De vestiging te Sliedrecht was blijkbaar niet geslaagd. In deze stad van 6800 inwoners was trouwens al een apotheker gevestigd. Nu verhuist het gezin in 1908 naar Bodegraven. Louis houdt het boekje niet verder bij, zodat over zijn praktijkvoering niets bekend is geworden.

Hoewel hij tot de dood van zijn vader in Bodegraven blijft ziet Louis daar toch blijkbaar geen toekomst als apotheker. Vader Kornelis overlijdt op 9.9.1919. Zijn vrouw vertrekt naar Arnhem, Louis probeert de praktijk te verkopen om zich zelf te Apeldoorn te vestigen. Hij staat nog tot 1921 als apotheker te Bodegraven bekend, dan wordt hij opgevolgd door Mej. van Woerden als provisor. Een koper

wordt dan gevonden in de persoon van de te Hilversum gevestigde chirurg Schouten. Hij doet dit ten behoeve van zijn zwager, die farmacie studeert. Als provisor volgt Mej. Meijssen op. De zwager laat overigens verstek gaan en vestigt zich te Amersfoort.

De ontwikkeling in Aarlanderveen en in Bodegraven verloopt nu tegengesteld. Door verlegging van de gemeentegrens wordt de apotheek van Allart geannexeerd door Alphen a/d Rijn, dat hiermede een gemeente met een gevestigde apotheker wordt. De apotheekhoudende arts gaat daar verdwijnen. In Bodegraven daarentegen vestigt zich op een honderd meter van de apotheek een apotheekhoudende arts in een punt, waarmede de gemeente Zwammerdam tot diep in het centrum van Bodegraven uitsteekt. Dit alles voltrekt zich rond 1926 en de praktijk te Bodegraven wordt nu ronduit noodlijdend. Opheffing wordt dan ook ernstig overwogen. Zij wordt vermeden alleen door overname in 1929 door de inmiddels opgerichte N.V. Verenigde Apotheken der N.M.P. Pas in 1940 zal daar weer een zelfstandig apotheker zich gaan vestigen: J. Ufkes.

Douwes Dekker blijft te Apeldoorn gevestigd tot zijn emeritaat. Hij overlijdt als rustend apotheker op 27.3.1949 te Hilligersberg. Apotheker de Maar is zijn opvolger.

Dr. J.H. Ligterink,
apotheker & arts
Nassaukade 381
NL-1054 AD Amsterdam

BIJDRAGE TOT DE FARMACEUTISCHE NUMISMATIEK VAN BELGIE

D.A. WITTOP KONING

Op 16 October 1966 hield ik, in de vergadering van de Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux te Charleroi, een voordracht over Farmaceutische penningen uit België. De lezing is nooit gedrukt omdat dit een vrij omvangrijk fotomateriaal vereiste.

Thans 15 jaar later is mijn kennis van de Belgische farmaceutische penningen vergroot door het voor den dag komen van verdere penningen en het verschijnen van nieuwe.

Hier wil ik nu laten volgen wat mij bekend is en wel in een chronologische volgorde naar plaats. Deze indeling leek mij te preferen boven die naar gildepenningen, portretpenningen, erepenningen enz. Er zal ongetwijfeld meer bestaan en ik zou dit artikel dan ook slechts willen zien als een eerste poging de farmaceutische penningen van België bijeen te brengen en te beschrijven. De schrijver houdt zich dan ook aanbevolen voor aanvullingen.

ANTWERPEN

1. *Erepenning van de Société de Pharmacie d'Anvers.*

Vz. Récompense pour travaux scientifiques. Gifbeker met slang. Randschrift: Van Belmont - Pijpers - van Mons - van de Vijvere - Hauchamps - Verbert Ex décision du 2 Janvier 1856.

Kz. Stoffels - van Baveghem - Sassebus - Coudenberg. In het veld: La Société de Pharmacie d'Anvers à Mr. D.A. Van Bastelaer 4 Mai 1858.

Brons 78 mm.

Lit: Storer 214.

2. *Vz. portret naar rechts. Onderschrift: Valère Haazen.*

Kz. Société de Pharmacie d'Anvers. Souvenir de la manifestation du 17 Dec. 1922. Handtekening.

Brons rechthoekig 75 × 49 mm boven afgerond. Vervaardigd door Alf. Mauquoy.

Lit: Catalogus Antwerpen en de farmacie 1960 nr 142, 143. Valère Haazen (1854-1931) was voorzitter (1903-1911, 1918-1929) en secretaris (1885-) van de Kon. Vereniging van Antwerpse Apothekers.

Als plakette (79,5 × 60,6 cm) in het bezit van de vereniging.

3. Vz. portret naar links. Onderschrift: *Emiel Joos Apotheker. Antw. (1860-1947).* Kz. gifbeker met slang en palmtak. Diploma univ. Gent 1887 Oud ondervoorzitter en bestuurslid van SPA. Voorzitter der mutuelle pharmaceutique 1901-1920. Stichter van A.S.M.A. 1916 en eerste voorzitter van de beheersraad. Lid der provinciale geneeskundige commissie.

Brons, rechthoekig 67 × 45 mm. Vervaardigd door Alf. Mauquoy.

Lit: Catalogus Antwerpen en de farmacie 1960 144. Als plakette (75 × 58.5 cm) in het bezit van de vereniging.

4. Vz. portret naar links. Onderschrift F de Myttenaere (1875-1951).

Kz. gifbeker met slang en eikenloof 1908-1933. à Monsieur L'inspecteur principal ses confrères, ses amis. Aan den Heer Hoofdinspecteur zijne confraters, zijne vrienden.

Brons, rechthoekig 68-47 mm boven afgerond. Vervaardigd door Alf. Mauquoy.

Lit: —.

5. Vz. portret met onderschrift: *Pieter Coudenbergh Apotheker en Botanicus* (XVle eeuw) 1835. Soc. de Pharmacie d'Anvers 1935.
 Brons, plakette (82 × 61 cm). Vervaardigd door Alf. Mauquoy.
 Lit: het is mij niet bekend of deze plakette ook als penning vervaardigd is. *Catalogus Antwerpen en de farmacie* 1960 nr 6.
6. Vz. portret naar links. *Onderschrift: Oscar van Schoor Apothecarius Antwerpensis (1873-1936).*
 Kz. *Apothecarius universitat. Gandav. 1896-1936. Secretaris honorarius societ. pharm. Antwerp. secretarius foederat. internat. pharm. Pharmacopoea Belg.; Officii internat. Pharmacop. Praeses sect. scientific N.P. Gifbeker met slang, ridderorden en eikentak.*
 Brons, rechthoekig 70-45 mm, boven afgerond. Vervaardigd door Alf. Mauquoy.
 Lit: *Catalogus Antwerpen en de farmacie* 1960 nr 59. Als plakette (75 × 57 cm) in het bezit van de vereniging. L.J. Vandewiele - B. Mattelaer - P. Boeynaems; Apoteker Oscar van Schoor (1873-1936) bij de honderdste verjaring van zijn geboorte. *Farm. Tijdschrift voor België* 50 1973 405-446. Oscar van Schoor; *Après trente ans de pharmacie* 31 Octobre 1926.

7. *Erevoorzitter Fr. Daels (1841-1939).*

Brons, plakette 77.3-63.5 cm. Vervaardigd door P. Vincart.

Lit: het is mij niet bekend of deze plakette ook als penning vervaardigd is. Catalogus Antwerpen en de farmacie 1960 nr 140.

8. *A.J. Hendrix, voorzitter van het Algemeen Apothekersverbond (1e voorzitter van de koninklijke vlaamse academie voor geneeskunde van België) (1866-1946).*

Pleister, plakette 78-61.7 cm. Vervaardigd door Alf. Mauquoy.

Lit: het is mij niet bekend of deze plakette ook als penning vervaardigd is. Catalogus Antwerpen en de farmacie 1960 nr 141.

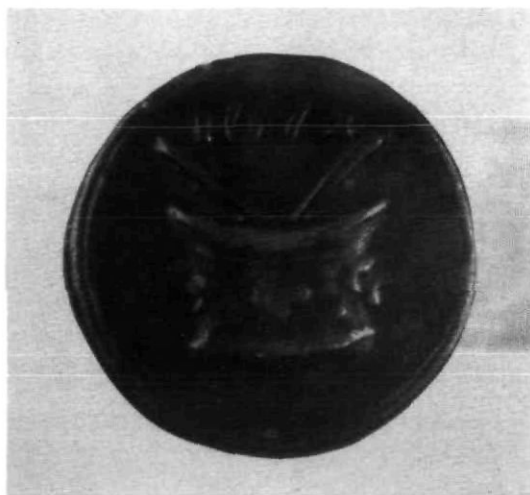
GENT

Kruideniers.

Vz. vijzel met twee stampers, waarboven 1672.

Kz. Crvydeniers.

Koper, gegoten 40 mm.

CHARLEROI

Union Pharmaceutique.

1. *jeton op het huwelijk van de president D.A. van Bastelaer (1823-1907) met Elisa van der Spiecke 6 × 1864.*

Vz. Fortuna, munten strooiend uit hoorn van overvloed.

Kz. In uno duo...

Brons, 32 mm.

Lit: Brettauer 5142.

2. *jeton op de zilveren bruiloft van de president van Bastelaer 1889.*

Vz. als 1.

Kz. Prospérité, joie, longue vie! en de namen der kinderen, René 22 Juillet 1865, Leonce 13 Août 1867, Claire 28 Juil 1875. Noces d'argent 1889.

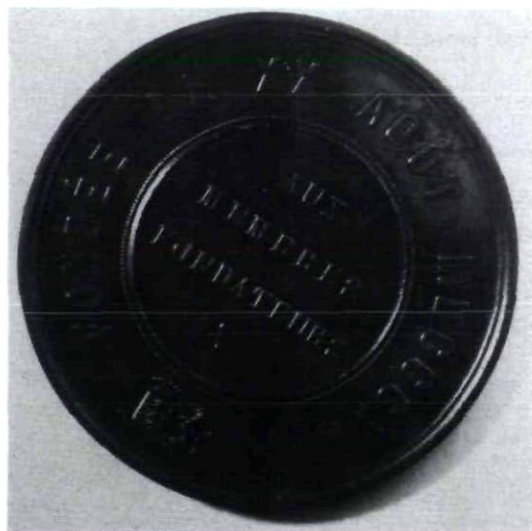
Brons 32 mm.

Lit: Brettauer 5143.

3. *alsvoren op de vergulde bruiloft 1899.*
Lit: Storer 208.
4. *Vz. gifbeker met slang, voor destillatie apparatuur.* Union Pharmaceutique de l'Arondissement judiciaire de Charleroi.
Kz. Fondée le XX Août MDCCCXLVI, wapen der stad. Veld ledig.
Brons 50 mm. Vervaardigd door C(harles) Würden (geboren Brussel 1849).
Lit: Brettauer 5137, Storer 205. A. Guislain; 125 ans de vie de l'Union Pharmaceutique de Charleroi 1971.
5. *Vz. alsvoren.*
Kz. in het veld: Aux membres fondateurs.
Brons, 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Brettauer 5138, Storer 197.
6. *Vz. alsvoren.*
Kz. in het veld: D.A. Van Bastelaer membre et secrétaire adjoint le 24 Octobre 1848.
Brons 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Storer 199.
7. *Vz. alsvoren.*
Kz. in het veld: D.A. Van Bastelaer secrétaire le 14 Février 1864.
Brons, 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Storer 200.
8. *Vz. alsvoren.*
Kz. in het veld: Banquet du XXVe anniversaire de fondation XVI Avril MDCCCLXXI.
Brons, 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Brettauer 5139, Storer 198.

9. *Vz. alsvoren:*
Kz. in het veld: D.A. Van Bastelaer président le 28 Novembre 1867.
Brons, 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Storer 201.
10. *Vz. alsvoren:*
Kz. in het veld: Manifestations des 24 - IV et 25 - V Souvenir Désiré Alexandre van Bastelaer Président 1881.
Brons, 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Brettauer 5140, Freeman 783, Storer 203.

11. *Vz. alsvoren.*
Kz. in het veld: Vlième Congrès international pharmaceutique. D.A. Van Bastelaer Président Bruxelles 1885.
Brons, 50 mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Brettauer 5141, Freeman 784, Storer 204.
12. *Vz. alsvoren.*
Kz. in het veld: D.A. Van Bastelaer président d'honneur le 3 Mars 1886.
Brons 37 (?) mm. Vervaardigd door C. Würden.
Lit: Storer 205.
13. *Vz. portret naar links. I. Union pharmaceutique de Charleroi à son président.*
D.A. Van Bastelaer. 1854-1881.
Brons, eenzijdig 27,5 cm. Vervaardigd door Ch. Wiener.
Lit: Brettauer 5111, Storer 206.

De penning van de Société Archéologique de Charleroi, op naam van D.A. van Bastelaer, membre actif et secrétaire adjoint le 6 Novembre 1846 (Storer 209) en de varianten daarop met vermelding van zijn overige functies in deze vereniging (Storer 210-213) zou ik niet tot de farmaceutische penningen willen rekenen. Even-

min als de penning van de nationale tentoonstelling. Op naam van D.A. Van Baste-laer président de la Ste Archéologique de Charleroi (Storer 196), die van de Société Royale de Médecine Publique de Belgique, op naam van Mr. D. van Baste-laer membre de la Société (Storer 194, 195) en die van de Société Royale de numis-matique op naam van Desiré van Bastelaer 4 Mai 1888 (Storer 206).

BRUSSEL

1. *Medisch pharmaceutisch congres 1880.*

Vz. staatswapen.

Kz. tekst.

Brons, 24 mm.

Lit: Brettauer 5135.

2. *50 jaar Société royale de Pharmacie.*

Vz. cinquantenaire de la Société royale de pharmacie.

Kz. lauwerkrans om verdiept ledig veld.

Brons 50 mm.

Lit: Brettauer 5136.

3. *Congrès de Pharmacie.*

Vz. allegorische voorstelling van St. Joris met de draak, met een gezicht op de stad op de achtergrond. Wapens van België en Brussel met 1910 en S.P.Q.B.

Op banderolle: souvenir de l'exposition Bruxelles.

Kz. binnen een lauwerkrans Chambre Syndicale de Pharmacie en Socte Bel de pharmacie de Bruxelles. Souvenir offert par A. Derneville président du Congrès à M. Van der Wielen 1910.

Zilver, geslagen 50 mm. Vervaardigd door J. Fisch en H. Heusers.

4. *Nationale pharmaceutique*

Vz. Hygiea met gifbeker en slang tussen apothekersflessen en utensilien 1914-1918. Onder haar: Haazen Valère, Pattou Raymond, Breugelmans Joseph, Daminet Felix. Hommage affectueux du corps pharmaceutique Belge.

Kz. blank.

Brons, rechthoekig 45 × 67 mm.

5. Vz. alsvoren, nu echter met de tekst. Hommage de la Nationale Pharmaceutique.
 Kz. A. Monsieur Le Professeur P van der Wielen memebre d'honneur de la
 Nationale Pharmaceutique Bruxelles le 28 Septembre 1932.
 Brons, rechthoekig 45 × 67 mm.

6. *Pharmacie centrale de Belgique.*

Vz. apotheker stampend in een vijzel, voorts retort, boek enz. Erboven unten-
silien, eronder het gebouw. In het veld het embleem weegschaal met slang.

Kz. gifbeker met slang en de tekst: AM pour années de collaboration dévouée.
Brons, rechthoekig, 70 × 53 mm. Vervaardigd door I. Wittenwulghe.

GENT

1. *100 jaar Oost vlaams apothekersverbond.*

Vz. Oostvlaams Apothekersgild, om vijzel met stamper.

Kz. Antidotarium Gandavense, erboven de stedemaagd, eronder een apotheek-
interieur.

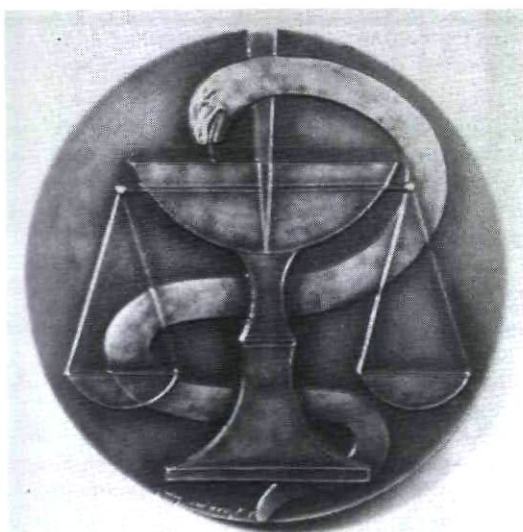
Brons 70 mm.

2. *Laboratorium Toxicologie*

Vz. gifbeker met slang en weegschaal.

Kz. Universitatis Gandavensis scientiae Toxicologiae Laboratoria saecularia
1876, E. Dubois, M. Delacre, L. Gische, R. Goubou, A. Heyndrickx 1976.

Brons, 50 mm. Vervaardigd door Georg Vindervogel.

LITERATUUR

Brettauer. E. Holzmaier, Katalog der Sammlung Dr. Josef Brettauer «Medicina in Nummis. Wenen 1937.

Freeman: S.E. Freeman, Medals relating to medicine and allied sciences in the numismatic collection of the Johns Hopkins University. Baltimore 1964.

Storer: H.R. Storer, Medicina in Nummis Boston 1931.

Wittop Koning: D.A. Wittop Koning, Pharmazeutische Münzen und Medaillen. Frankfurt-am-Main 1972.

Dr. Apr. D.A. Wittop Koning
Raphaëlstraat 22
NI-1077 PV Amsterdam

UIT HET LAPIDARIUM VAN JACOB VAN MAERLANT*

L.J. VANDEWIELE

Iedereen weet dat stenen een rol hebben gespeeld in de farmacie. De oude apothekarissen gingen niet alleen hun medicijnen putten uit het plantenrijk en het dierenrijk maar ook uit het mineralen rijk. In hun gedachtengang stond al wat geschapen was in dienst van de heer der schepping, waarom zouden gesteenten hierop een uitzondering maken?

Alle oude schrijvers, in navolging van Plinius, Dioskorides, Galenos en vooral van de Arabieren, hebben stenen een plaats gegeven in de artsenijschat. Dat was nog zo ten tijde van de stedelijke farmakopees; onder de *Species aromaticae* komen verscheidene formules voor die, wegens hun hoge prijs, niet voor «cleine lude» bestemd waren: *Diamargaritum frigidum*, *Species electuarii de gemmis*, *Diarhodon Abbatis*, *Confectio de Hyacintho* en nog andere bereidingen waarin edelstenen of halfedelstenen voorkomen en dan ook uitzonderlijk kostbaar waren. Ze werden gebruikt als antidotum, als hartversterkend middel, om droefgeestigheid te verdrijven, om de verloren krachten te herstellen en andere welstandsziekten te bestrijden.

Dat dergelijke bereidingen een altijddurende bekoring waren voor minder skrupuleuze apothekarissen, om er wat minder van dat kostbaar spul in te doen, is begrijpelijk en even begrijpelijk is het dan ook, dat de bereiding onder toezicht moest gebeuren; gewoonlijk was het een stadsgeneesheer die moest toezien of de apothekaris de kostbare gesteenten niet alleen fijnwreef maar ook bij de bereiding voegde.

De opkomende scheikunde heeft aan de heilzame kracht van de stenen doen twifelen. Zo zien we dat de *Pharmacopoea Gandavensis* van 1786 van oordeel is, dat de edelstenen «behalve het zuurabsorberend vermogen geen krachten bezitten en dat deze door bv. kreeftstenen en andere veel goedkopere stoffen evengoed kunnen vervangen worden; daarom worden de kostbare stenen uit de officinas geweerd en gelaten als sieraad voor de vrouwen». De apotheker Carez, *connétable de la Corporation des Maîtres apothicaires de Mons* schreef in 1756 dan ook terecht «Nous relegérions volontier les pierres précieuses sur la toilette des Dames ou dans le Cabinet des curieux, car si elles sont bien préparées elles n'ont aucune vertus, mal préparées elles sont tout à fait nuisibles».

Jacob van Maerlant was een kind van zijn tijd; zijn *Lapidarium* (Boek XII van zijn *Naturen Bloeme*, geschreven tussen 1250 en 1260) getuigt voor het vertrouwen dat hij in de stenen stelde, niet alleen als artsений maar ook en met voorliefde voor de magische en avontuurlijke krachten die erin schuilden.

Jacob van Maerlant geeft in zijn *Lapidarium* de beschrijving van 66 stenen, inbegrepen barnsteen, dat een fossiel hars is en gagates (git), een zeer harde delfstof ontstaan door verkoling van hout. We doen een greep hieruit, niet zozeer van stenen die een rol speelden op farmaceutisch gebied, maar eerder van die waar van Maerlant vertelt over het wondere dat eraan toegeschreven wordt.

* Lezing gehouden op de bijeenkomst van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, te Waregem op 17 en 18 oktober 1981.

Van de 66 besproken gesteenten zijn er 21 terug te vinden in veel stedelijke farmakopees en deze behoren dus tot de artsenijschat, ze zijn best te identificeren. Daarenboven konden wij er nog 13 andere identificeren, 22 zijn moeilijk te herkennen en 10 zijn onmogelijk te herkennen omdat het fabelstenen zijn. Wij beginnen met deze laatste.

Allectorius es over een

Dat wi heten den capoensteen (kapoen = een gesneden haan)

Dit zou een grauwwale kristalsteen zijn, die zou aangetroffen worden in de ingewanden van een vijfjarige kapoen. Wie zo een steen in de mond houdt krijgt nooit dorst; wie hem draagt wordt lief en wijs; zo een vrouw door haar man misprezen wordt, dan zal het dragen van een steen de man spoedig tot vriendschap brengen. Deze steen doet zegevieren in oorlog en vrede sluiten. Maar als je het meeste voordeel er wilt uithalen, dan moet je hem in de mond houden.

Borax dats der paddenstein...

Want hi es sonder (= bijzondere) *medicine*

In Wals heetmene crappaudine

Dat is een steen die uit het hoofd van een pad werd gesneden. Volgens Triller zouden wat onder de naam *paddesteen* verkocht werd, de versteende tanden van een vis zijn (Lupus marinus, de zeewolf); wat niet zo te verwonderen is als men de legende van de eenhoorn in herinnering brengt. Zo werden wel meer onbekende steden aangeboden onder de naam van slange-, padde- of drakestenen.

Celidonium als men seghet

Es die in de swalewe leghet

Deze *zwaluwsteen* (Pierre d'Hirondelle) is te vinden in de maag van jonge zwaluwen; zij die bek tegen bek zitten hebben zo een steen in. Wie met de opkomende nieuwe maan door kwade geesten bezeten wordt moet zulk een rode steen bij zich dragen; een zwarte zwaluwsteen moet je in een doekje om uw linkerhand binden als je een koop moet afsluiten.

Ceranium dats over een

Dat men heet den donresteen

Want hi valt metter blexeme neder

Als je zo een steen kunt bemachtigen zal je nooit neergebliksemd worden.

Dyacondites (of Dracondides) dits ware sake

Es een steen, coemt uten drake

Drakensteen, een steen uit de kop van een fabeldier halen is een hele toer! Het is, zegt van Maerlant, een rode steen die veel gedragen werd door de Oosterse koningen als voorbehoudsmiddel tegen gif.

Jena hevet dien name

Van ere beeste onbequame (= lelijk)

Uit het oog van een hyena wordt deze steen getrokken. Wie deze *hyenasteen* onder de tong draagt kan de toekomst voorspellen.

Lipparia es over een

In Lybia een wonderlec steen

Opgejaagde dieren zoeken bij deze steen spontaan bescherming en de achtervolgende honden kunnen hen dan niet schaden.

Pirofilus

Deze steen zou ontstaan door het hart te verbranden van een man die aan vergiftiging gestorven is. Het is een geel-blauwe steen die behoedt tegen donder en bliksem.

Siries. Ysidorus die niet nes sot

Seght dat hi in watre gheheel vlot,

Ende hi sinct, es hi tebroeken:

Dit sijn wonderlike sproeken

Dat een steen als hij-geheel is op het water bovendrijft maar zinkt als hij gebroken is, dat is zelfs voor van Maerlant te machtig «wonderlike sproeken»!

Aanleunend bij deze fabelstenen moeten er nog 2 vernoemd, die op het eerste zicht even fabelachtig aandoen, maar bij nader bekijken toch kunnen geïdentificeerd worden: Echites en Ligurius.

Echites dats een steen

Dienmen vindt al in een

Int nest daer die aren (= arend) broet

Hoe die steen in dat arendsnest terecht komt weet van Maerlant zelf niet. Hij weet wel dat deze steen rijkdom meebrengt en de geboorte bespoedigt.

Deze *adelaarsteen*, ook genoemd klappersteen of arendsei, is in feite een vuursteenknol uit limoniet, met soms een losse kern, vandaar de signatuur voor de aanwending bij de geboorte.

Ligurius es een steen diere,

Die coemt van linx den diere

Van sire orine dat et laet

Van Maerlant zegt dat de lynx urineert en er zand over werpt, waaruit dan een steen ontstaat, die purgerend en waterafdrijvend werkt en ook een goede huis-
kleur geeft.

Op het eerste zicht zou men hier aan een fabelsteen denken, doch in sommige farmakopees en bij enkele farmaceutische auteurs komt de *Pierre de Linx ou Belemnite* voor. Volgens sommigen gaat het hier om een meteorsteen, volgens Triller zou de steen een versteend (uitgestorven voorhistorisch) weekdier (belemniet) zijn.

Laten we de fabelstenen voor wat ze zijn en werpen we vlug een blik op enkele eigenaardigheden, die in van Maerlant's stenenboek voorkomen.

Ametist, gedragen als talisman en amulet, verdrijft de dronkenschap.

Albast, verhoogt de vriendschap. Het was in een albasten vaas dat Maria Magdalena

die diere specie entie rene (= uitgelezene)
Daer si Jhesum salvede mede
Al daer hi at ter selver stede

Adamas (diamant) is het krachtigst als hij in een gouden ring gedragen wordt aan de linker hand. Wanneer hij in de buurt van vergift komt begint hij te zweten.

Berillus es een steen openbare
Claer oft zeewater ware

Beril is een mineraal waarvan de heldere soorten als edelstenen gelden; is hij groen dan spreekt men van smaragd, is hij blauwzeegroen dan is dat akwamarijn, andere kleuren noemt men beril.

Van Maerlant wist reeds dat er 9 soorten bestaan en dat de beste komen uit India. Beril zou goed zijn tegen difterie.

Corallus. Van Maerlant noemt koraal een kruid dat op de zeebodem groeit en steen wordt van zodra het in de lucht gebracht wordt. Het verdrijft de geesten, doet tempesten, bliksem en hagelbuien afnemen.

Crisoprassus. Zeer typisch is de beschrijving van de chrysopraas, de helder-groene variëteit van calcedon (een soort kwarts); in de naam zien we prassion, de Griekse naam van prei.

Crisoprassus es een steen
Van tween vaerwen overeen
Als poreydensap es hi groene
Met spotkine van sulken doene
Als oft goutdroppekine waren
Als beschrijving van de chrysopraas niet mis!

Crisolitus es sonder waen
Na groenen zeewatre ghedaen

Wil je duivel noch hel vrezin, neem dan een chrysoliet, boor er een gaatje in en steek er een haar door, dat je van de schouder van een ezel geplukt hebt en je bent safe!

Jaspis is ook zo een duivelverjager. Er bestaan volgens van Maerlant 17 soorten, een ervan groeit in het voorhoofd van de ezel.

Ostonius of *ostolanus* is een steen die ik spijtig niet kan identificeren, maar hij is de patroon en beschermer van de dieven. Hij maakt immers de drager onzichtbaar.

Selonites, nog zo een onbekende steen met wonderbaarlijke kracht, want *hi leert te ghesiene*
Dinghe die sijn te ghesiene (die zijn te gebeuren)

En zo kunnen we voortgaan maar laat dit een aansporing zijn om zelf het Lapidarium van Van Maerlant ter hand te nemen, om de tekst in zijn oorspronkelijke schoonheid te lezen. Ik wil u echter een extrakt uit het hoofdstuk van de magneet,

Magnes, niet onthouden, vooral om de praktische kant van de zaak: wil u weten of uw vrouw u trouw of ontrouw is? Dat kunt u te weten komen met behulp van een magneet. Ik laat van Maerlant zelf aan het woord:

*Ende oec heeft hij ene cracht,
Diemen over wonder acht.
Wie hem dies ontsiet te vele, (= vreest ten zeerste)
Dat sijn wijf met andren spele,
Sal hi legghen den magnet,
Onder haer hooft daer soe upt bet.
Al slapende legghet sochte.
Es si van reynen ghedochte,
Si sal slapende als ende als (= stellig)
Haren man nemen om den hals.
Die onghetrouwe sal met allen (= volstrekt, zeker)
Neder van den bedde vallen.*

Dr. L.J. Vandewiele
Goudenhandwegel 26
9120 Destelbergen

AUGERIUS CLUTIUS (1578-1636), APOTHEKER, BOTANICUS EN GENEESKUNDIGE

H.A. BOSMAN-JELGERSMA

In de nagelaten manuscripten van de hand van de geniale Jan Swammerdam (1637-1680), door de beroemde Leidse hoogleeraar Herman Boerhaave (1668-1738) in de jaren 1737-1738 in twee delen uitgegeven onder de naam «Biblia Naturae of Bijbel der Natuure», vindt men een hoofdstuk, dat handelt over het één-dag levend Haft of Oeveraas. Bij Plinius, Aristoteles en andere wijsgeren uit de Oudheid, was dit bekend onder de namen Hemerobii, Ephemerii en Diaria. Jan Swammerdam noemt het een «wonderbaarlijke historie» en men zal bij hem herhaalde malen de naam tegenkomen van Augerius Clutius. Immers, deze schreef reeds in 1634 een verhandeling over de Hemerobii en het blijkt, dat Swammerdam het werk van Clutius aandachtig had gelezen toen hij zelf ruim dertig jaar later zijn waarnemingen deed over het Haft. Hij heeft veel critiek op uitspraken en afbeeldingen in het geschrift van Clutius, getuige de volgende opmerkingen:

«Het dunkt ons seer vreemt dat de Heer Augerius Clutius het haft uit een guldepopken zijn oorspronk te nemen heeft durven voorstellen; ende dat selve nog tegens alle waarheyt uytbeelden. Wij bevonden dat sijne afbeeldingen uit een swakke geheugenis getekent zijn». En bij een andere tekening: «Hetgeen hij ook uittekent, hoewel het in de natuur niet te vinden is. Waaruit men kan sien hoe seer sij bedrogen worden die de waarheid der ondervindingen verlaten ende alleen haar reden of het seggen van anderen geloof geven». Swammerdam veronderstelde, dat Clutius andere soorten van het haft heeft beschreven en hij had ongetwijfeld gelijk, omdat zijn uitgangspunt was: «Kijk in de natuur zelf, deze overtreft toch alle de schriften» (1).

Wij zouden Augerius Clutius te kort doen, als wij hem uitsluitend beoordeelden naar de critiek van Swammerdam. Wie was hij en wat weten wij van zijn leven en werken? Zoals Jan Swammerdam de zoon was van een rijke Amsterdamse apotheker, die een groot rariteitenkabinet bezat, was Augerius Clutius, Outgaert Cluyt, de zoon van een bekende Delftse apotheker, die een grote tuin had, een «hof», met geneeskrachtige planten en vele zeldzame gewassen. Outgaert erfde de liefde voor de botanie van zijn vader, Dirck Outgaertsz Cluyt (1546-1598), die hem daarin zodanig stimuleerde, dat de plantkunde in zijn leven een grote rol zou gaan spelen (2).

Zijn jeugd te Delft

Hij werd geboren in 1578, het jaar, waarin zijn vader zich te Delft als apotheker vestigde aan de drukke Wijnstraat, alwaar het gezin Cluyt het huis achter de apotheek bewoonde. Outgaert zal te jong geweest zijn om te beseffen hoe belangrijk het voor zijn vader was, toen in 1580 de beroemde Mathias de L'Obel diens apotheek de «Granaetappel» bezocht met het doel een bepaalde plant te bekijken. Wel zal hij zich de Delftse stadsgeneesheer Pieter van Foreest herinnerd hebben. Deze was immers gewoon persoonlijk zijn recepten naar de apotheek te brengen,

en hij verkoos doorgaans de «winkel» van Cluyt. De moeder van Outgaert, Josina van Teylingen, was een nicht van de vrouw van Pieter van Foreest en deze relatie zal er ook wel toe hebben bijgedragen, dat beide gezinnen elkaar regelmatig hebben ontmoet. Outgaert was zes jaar oud, toen op 10 juli 1584 de Prins van Oranje te Delft werd vermoord en zijn vader op voorschrift van Forestus de ingrediënten voor de balseming moest gereedmaken.

Vader Dirck zal zijn oudste zoon wellicht al op jeugdige leeftijd hebben betrokken bij het apothekersvak door hem als leerling in zijn apotheek op te leiden (meestal waren deze leerlingen al op 10-12-jarige leeftijd werkzaam) en hij heeft hem ongetwijfeld de liefde voor de natuur bijgebracht. Dirck Cluyt bestudeerde niet alleen de botanie, maar ook de bijen hadden zijn grote belangstelling. Hij schreef hierover een boek, dat te Leiden in 1597 verscheen onder de naam «Vande Bijen». Het gehele gezin was betrokken bij deze liefhebberij van Dirck Cluyt, zoals blijkt uit het volgende fragment uit dit werk (3): «Ik hebber op gelet in mijn hof tot Delft en ook in mijn winkel van Apotecarije, dat een bijeken der dagen zeven of acht maal is gecomen en heeft van mijn groen zegel-was gehaalt dat ik verkogte; riep tot dien einde mijn huisgezinne, dat zij toch eens zouden aanschouwen hoe en in wat voor manieren sij mij mijn was onthaalden, twelk haerlieden een grote verwondering was om te zien».

Zijn verdere opleiding

In 1594 werd Dirck Cluyt door Curatoren van de Leidse Universiteit beroepen als praefect van de aan te leggen Hortus en het gehele gezin verhuisde naar Leiden. Daar werd op 15 oktober 1594 Outgaert ingeschreven in de literaire faculteit van de Leidse academie. Daarna ging hij een jaar lang in de leer bij de hofapotheker te Montpellier, die hem aldaar een betrekking aanbood. Outgaert heeft deze hoge post geweigerd, omdat, hoewel zijn belangstelling voor de botanie en de farmacie groot was, hij toch het liefste wilde gaan studeren in de medicijnen. Wellicht zal het voorbeeld van Pieter van Foreest in zijn Delftse jeugd, een rol gespeeld hebben bij zijn uiteindelijke keuze. Zijn grote kennis van zaken in de botanie, leidde ertoe, dat Outgaert de directeur van de botanische tuin te Montpellier, Pierre Richer de Belleval, die bovendien hoogleeraar in de anatomie en de kruidkunde was, heeft mogen vervangen, toen deze door ziekte geen onderwijs in de botanie kon geven. Outgaert heeft op deze reis eveneens de botanische tuinen van Florence, Padua en Parijs bezocht. Teruggekeerd in Leiden, hielp hij zijn vader bij het onderwijs aan de Leidse studenten over de kruidkunde en demonstreerde planten uit de Hortus.

Al deze activiteiten van Outgaert werden bekend, doordat zij genoemd worden in een request, opgesteld op 18 juni 1598, na de plotselinge dood van Outgaerts' vader, Dirck Cluyt. Dit request, ondertekend door 17 Leidse studenten en gericht aan de Curatoren van de Academie betrof de functie van praefect van de Hortus, die door het overlijden van Dirck Cluyt was vrijgekomen. In gloedvolle bewoordingen hebben de studenten een pleidooi gehouden voor Outgaert Cluyt als opvolger van zijn vader. Zij noemen hem (4): «een ervaren en veelwetende jonkman, waarvan de meesten der studenten hem bicans altijd in de plaetse van zijn vader gebruikt hebben, affirmerende hem zijn vader in dees sake altesamen genouchsaam gelijk te wesen, ja, selfs boven te gaan; bij wien hij van jonkheyt af tot zijn 19 jaren

I. Blz. uit het Album Amicorum van Paludanus, met opdracht van Augerius Clutius.
De gravure is van onbekende herkomst.

onder de minerale, drogen, cruiden en bloemen verkeert heeft». De studenten voeren aan, dat de overleden Cluyt kasten heeft nagelaten met wel ruim 4000 simplicia, die door hem waren verzameld en dat er in de boedel ook zes boeken zijn gevonden met afbeeldingen van bloemen en kruiden, die in de winter werden gebruikt als er niet voldoende materiaal in de Hortus te zien was.: «twek de moeder ende broeders al voor Augerio bewaren willen, verhopende hem daarmede elders tot eren te brengen». De goede relaties van Outgaert met de «herbaristen» van de Hertog van Florence, de Franse Koning, de plantentuinen van Padua en Montpellier en zijn vriendschappelijke banden met Clusius, Lobelius en Paludanus worden in het request genoemd.

De benoeming van Outgaert Cluyt zou: «het vervallen huysgezin, 't welk hierdoor wederom mochte te reede comen, soo sy de vruchten noch enigszins mogten genieten van den arbeit ende grote kosten, die haer vader gedaen heeft». Men doelt hier op het feit, dat Dirck Cluyt volgens de voorwaarden van zijn aanstelling, alle kruiden en kostbare gewassen, die hij in zijn Delftse «hof» kweekte had moeten overbrengen naar de Leidse plantentuin, waarvoor hij nauwelijks enige vergoeding had gekregen. Het request eindigde aldus: «wij weten, dat wij geen bekwamer en ons bedienstiger in dit amt sullen connen verkrijgen».

Het Curatorium gaf ten antwoord, dat men voor de opvolging van Dirck Cluyt voorrang gaf aan iemand met een academische graad, bij voorkeur een hoogleeraar in de medicijnen.

Reizen naar het buitenland

Het is denkbaar, dat het gezin Cluyt, bovendien in vrij behoeftige omstandigheden verkerend, teleurgesteld zal zijn geweest, dat de oudste zoon zijn overleden vader niet in diens betrekking van praefect van de Leidse Hortus zou opvolgen. En Outgaert zelf? Eigenlijk wilde hij liever medicus worden en voor hem persoonlijk is de beslissing van Curatoren waarschijnlijk gunstig geweest. Hij ging op reis naar Frankrijk en Italië, waar hij de uit Delft afkomstige Hendrik de Raeff (Corvinus), die te Rome een bekend apotheker was, bezocht (5). Hij verkeerde gedurende zijn reis regelmatig in geldnood, want vanuit de weeskamer te Delft werden er nog al eens schulden voor hem voldaan. Als hij meerderjarig is geworden, laat hij zich op 30 juni 1601 aan de Leidse Universiteit inschrijven in de medische faculteit.

Van april 1602 tot november 1607 heeft hij veel reizen ondernomen: Duitsland (Frankfurt), Frankrijk (Montpellier), Spanje, Afrika (Mauretanië). In de woestijn van Afrika werd hij tot driemaal toe door Barbaren beroofd, gevangen genomen en zelfs zijn kruidenboeken gingen daarbij verloren. Maar hij hield vol, met overal waar hij kwam, zeldzame planten op te sporen, die hij stuurde aan de opvolger van zijn vader, de hoogleeraar Pieter Pauw. De brieven, die deze zendingen hebben begeleid zijn aanwezig in de Leidse Universiteits Bibliotheek en hierin kan men het verslag lezen van zijn wederwaardigheden. Ook bijzonderheden, zoals een tekening met beschrijving van de Hortus te Montpellier. En er is een lijst van 14 verschillende «Radices bulbosae et plantae virentes», 52 «Semina» en 71 alfabetisch gerangschikte planten, die werden verstuurd vanuit het Franse eiland Ré. Meermalen werden de diensten, die Outgaert Cluyt aan de Leidse Universiteit bewees, gehonoreerd met een, voor die tijd, vrij aanzienlijk bedrag aan geld. Zo kreeg hij op 15 mei 1607, voor het zenden van een pakket zaden uit de Cevennen,

150 gulden en op 17 augustus 1608: «Eenige verering voor de menigvuldige zaden, cruyden ende planten bij hem so uit het gebergte van Spanje gebracht, als van Barbarije ende opte getuigenissen van Pieter Pauw, Prefect van de Hortus, 125 gulden» (6).

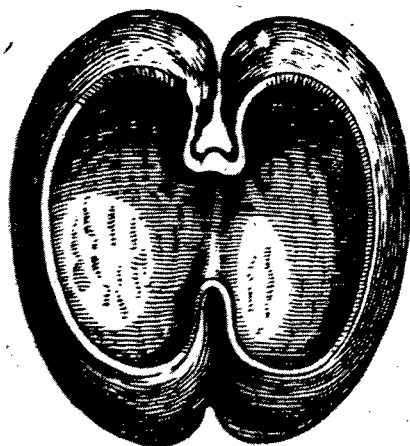
Hij is in november 1607 voorgoed terug in Holland en vestigt zich als geneesheer te Amsterdam.

Zijn verblijf te Amsterdam

In Amsterdam kwam Outgaert Cluyt weer in aanraking met de botanie, omdat hij te maken kreeg met de stichting van de Amsterdamse Hortus Botanicus. Zijn handtekening komt voor temidden van die van 22 andere doktoren en apothekers, onder een verzoekschrift van 6 juni 1618, dat gericht was aan de magistraat der stad Amsterdam en waarin men een Collegium medicum wenste en tevens verzocht een «Medicinale Cruythoff» te mogen aanleggen (7). Van alle ondertekenaars was de Amsterdamse medicus Outgaert Cluyt het meest geschikt om de functie van praefect dezer Hortus te vervullen, gezien zijn grote kennis, ervaring en vooral ook door zijn buitenlandse relaties, zo belangrijk immers voor het verkrijgen van exotica. Men kan veronderstellen, dat het verzoek op zijn instigatie is geschied en dat deze Hortus naar Leids voorbeeld zou worden ingericht. Het besluit der stadsbestuurders viel echter negatief uit, de Hortus kwam er niet en jaren lang bleven de plannen rusten tot 25 april 1629 opnieuw een verzoek werd ingediend. Toen stond men er wel positief tegenover, maar er kwamen moeilijkheden, in het bijzonder over de keuze van de praefect. Augerius Clutius leek de aangewezen figuur hiervoor, zoals Willem Boreel schrijft in een brief aan Constantijn Huygens (8). «D'afgaende hr Burgemeesteren hebben het stuck van de thuyn niet finalijck te nedergesteld, en in sulck een geval hadden de opsicht geconfereert aen eenen Dr Cluyt, die daertoe geheel bequaem geoirdeelt werd». Maar er waren kapers op de kust. Huygens pousseerde een vriend van hem, Jacobus Brosterhuizen, en trachtte invloedrijke mensen hiervoor te interesseren. Er gebeurde toen weer niets. Pas na de dood van Outgaert Cluyt, in oktober 1636 kwam één en ander van de grond. Dr. Cluyt heeft wel een rol gespeeld bij het tot stand komen van de eerste Amsterdamse farmacopee, die onder leiding van de bekende Amsterdamse medicus Nicolaas Tulp werd samengesteld en volgens een keur van 29 april 1636 het licht zag. Vooral na de pestepidemie van 1635, begreep men dat deze uitgave noodzakelijk was: «om de grote ongeregeltheid, die er bij de apothekers is in het prepareren der medicamenten» tegen te gaan. In april 1635 had Tulp het idee van een farmacopee tijdens een maaltijd, waaraan verschillende voorname doktoren gezeten waren, ter sprake gebracht. De uitvoering van dit plan geschiedde door een commissie van zes doktoren, onder voorzitterschap van Tulp. Eén van deze zes medici was Outgaert Cluyt. Cluyt heeft ook herhaaldelijk de lijkopeningen onder leiding van Tulp, bijgewoond, zoals blijkt uit diens «Observationes», waarin hij Cluyt een «inclynus botanicus» noemt.

Interessant is de verklaring van Dr Cluyt op 9 juni 1620 met een andere medicus uit Amsterdam, over de werking van een «seecker stuck eenhooren» uit Noorwegen als tegengif bij vergiftiging, waarin zij tot de conclusie komen hoe «lofflick en exquisiet dit remedie is» (9). Het valt hierbij op, dat men een onderzoek verrichtte met behulp van dierproeven (waarbij men zich moet voorstellen dat dit ruim 360

AVGERII CLVTII M. D.
Opuscula duo singularia.
I. DE NUCE MEDICA.

II. de HEMEROBIO sive EPHEMERO
Infecto, & Majali Verme.

AMSTERODAMI, Typi Jacobi Charpentier. ANNO 1634.

- II. Titelblad van het in 1634 te Amsterdam uitgegeven werk
De nuce medica en De hemerobio.

jaar geleden geschiedde), dat zeer nauwkeurig was opgezet. Zo streefde men naar gelijkheid van de proefdieren door duiven van één broedsel en honden uit één nest te gebruiken. De experimenten vonden plaats ten huize van apotheker Jan Jansz en werden ook bijgewoond door Bernardus Paludanus, de bekende medicus uit Enkhuizen, beroemd door zijn kabinet van exotische naturaliën. Hij was een vriend van Dr Cluyt en een opdracht van Augerius Clutius kan men vinden in het Album Amicorum van Paludanus (10).

Dat Dr Cluyt een apotheek-houdende praktijk had, bewijst een rekening over de jaren 1629-'31 voor zijn broer Willem Cluyt, die te Amsterdam notaris was. De medicamenten, die werden afgeleverd zijn genoemd zoals: «Aqua vitae mathioli, Heylighe Bitterhey, Conserf van Roosen, Infusie van Rabarber en Manna, Rooswater, Cremor Tartari, pijnstillende pillen, een clysterie en poeders». Daarnaast leverde hij aan zijn broer ook «moerbesien, carssen en criecken, alle geconfeyt» (11).

In 1634 verscheen te Amsterdam een door hem geschreven boekje, dat uit twee delen bestond. De titel van het eerste deel luidt: «De Nuce medica maldivensi». Hierin beschrijft hij uitvoerig een kokosnoot, een zeldzame soort uit de Malediven, de Nux medica, die de vorm heeft van een hart, die door de Chinezen in hun huizen als een afgod bewaard werd. Deze noot werd als universeel panacee tegen allerlei ziekten aangewend. Dr Cluyt heeft de werking ervan vergeleken met andere geneesmiddelen zoals eenhoorn, amber en edelstenen, waarna hij tot de conclusie komt, dat hij dit middel zeer kan aanbevelen. In het tweede deel: «De hemerobio, sive ephemero insecto», beschrijft hij het Haft of Oeveraas, welke beschrijving door Swammerdam als «gebrekkig» werd beoordeeld.

Outgaert Cluyt eindigde zijn leven in de stad, waar hij als praktiserend geneesheer heeft gewerkt. 6 oktober 1636 werd hij in de Westerkerk te Amsterdam begraven. Boerhaave eerde hem, om de vele diensten door hem aan de botanie bewezen, door een plantengeslacht naar hem te noemen: «Clutia».

Naschrift

Wij zouden over hem en zijn vader, die ongetwijfeld Outgaerts' veelzijdige belangstelling heeft opgewekt, dezelfde conclusie kunnen trekken, als Banga (12) in 1868 heeft geschreven: «Beide, vader en zoon, zijn sprekende voorbeelden, hoe men tegen het einde der 16e en in het begin der 17e eeuw, met opoffering van eigen gemak, geene moeite, kosten of gevaren ontzag om zijn weetlust te voldoen, eene nuttige zaak te ondersteunen en de eer en roem van zijn vaderland te bevorderen». Een waarheid, die zelfs in onze 20e eeuw nog van toepassing is op het wetenschappelijk onderzoek.

LITERATUUR:

1. Swammerdam, J. (1737), Bijbel der Natuure, p. 219, 268. Leiden.
2. Bosman-Jelgersma, H.A. (1976), Dirck Outgaertsz Cluyt. Farm. Tijdschr. Belg. 53, (1976), 525-49.
3. Cluyt, D.O. (1597), Van de Bijen, p. 42-43, Leiden.
4. Molhuysen, P.C. (1913-'24). Bronnen tot de gesch. der Leidsche Univ. 7 delen. Deel 1, Bijlage nr 325. Den Haag.

5. Hoogewerff, G.J. (1936 en 1940). Henricus Corvinus (Hendrik de Raef van Delft. Med. Ned. Hist. Inst. Rome. 2-de reeks, VI, 91-109; X, 123-8.
6. Molhuysen, ibid. Bijlage nr 376. Voor de lijst van planten uit het Franse eiland Ré: Univ. Biblioth. Leiden, Archief Curatoren 41, nr 86.
7. Wittop Koning, D.A. (1947), De voorgeschiedenis van het collegium medicum te Amsterdam. Jaarboek Amstelodanum, p. 51-67.
8. Worp, J.A. De briefwisseling van Constantijn Huygens. Uitg. Rijks Geschiedk. Publ. Vol. 1 p. 275.
9. Gemeente Archief Amsterdam, Not. arch. 364 F. 323. Not. W. Cluyt.
10. Dit Album Amicorum bevindt zich in de Kon. Bibl. Den Haag, afd. Handschriften, nr 74 H 39.
11. Gemeente Archief Amsterdam, Not. arch. nr 373, Not. W. Cluyt.
12. Banga, J. (1868). Geschiedenis van de Geneeskunde, p. 248.

Dr H.A. Bosman-Jelgersma,
 Mathenesselaan 1
 2343 HA Oegstgeest
 Nederland

DE LEUVENSE APOTHEKERS IN DE PERIODE 1794-1849*

A. MEULEMANS

De meeste aandacht van de geschiedschrijvers is eeuwenlang gegaan naar de groten dezer aarde, degenen die zagezegd de geschiedenis gemaakt hebben. Veel minder belangstelling kregen de onderdanen van de regeerders, diegenen die noodgedwongen de geschiedenis hebben moeten ondergaan. Die zijn onze bloedeigen voorouders. Als liefhebber-geschiedschrijver zocht ik dan ook meer te vernemen over het dagelijkse leven van de doorsnee burgers. Ik dacht in de eerste plaats aan de voorwaarden, waarin zij moesten werken om aan de kost te komen.

In het zo rijke Leuvens archief is heelwat dokumentatie over de oude ambachten aanwezig. Dat bracht mij tot het schrijven van een reeks opstellen over de korporaties, waarbij hoveniers, mandenmakers, smeden, beenhouwers, enz. aan bod kwamen. De gezondheidszorg werd aangesneden met artikels over de barbiers, de chirurgijns en de vroedvrouwen (1). Nu is het zo dat de Leuvense apothekers geen eigen ambacht gehad hebben, eenvoudig omdat zij te weinig in aantal waren. Toevallig, bij het overlopen van een register van de stedelijke ordonnaties, trof ik een raadsbesluit aan van 1555, waardoor de beschermelingen van de H.H. Cosmas en Damianus onder het gezamenlijk toezicht gesteld werden van de stad en de Universiteit (2). Professor J. Lemli, directeur van het Leuvens Instituut voor Farmaceutische Wetenschappen, vernam langs een omweg het bestaan van dit reglement.

Dit werd voor hem de gelegenheid mij te verzoeken toch te pogen meer inlichtingen te bekomen over de apothekers in het verleden. Het werd niet wat men een rijke oogst zou kunnen noemen. Een artikel van amper 18 bladzijden verscheen in 1978 in het «Farmaceutisch Tijdschrift voor België» onder de titel «De Leuvense apothekers onder het Oude Regime» (3).

In de loop van mijn opzoeken heb ik mij steeds afgevraagd of destijds een officina voldoende rendeerde om de apotheker toe te laten volgens zijn stand te leven. Betrouwbare gegevens werden niet gevonden, omdat buiten het «schuldboek» van apotheker De Vader en enkele losse rekeningen, geen enkele boekhouding bewaard gebleven is. Wij moeten ons dan ook houden aan typische aanwijzingen, die logische veronderstellingen toelaten.

Wie onder het Oude Regime een zaak bezat die rendeerde, droeg er zorg voor dat het bedrijf in de familie bleef. De ambachtouders hebben dan ook ernaar gestreefd de erfelijkheid van hun beroep te verzekeren. Die bekommernis werd door de beenhouwers tot het uiterste doorgedreven. Op de vooravond van de bezetting van ons land door de Franse Republieken bestond hun korporatie uit 48 meesters, gespreid over zeven families. Dit is wel het bewijs dat het ambacht bijzonder lonend was. Wij stellen daarentegen vast dat een officina uiterst zelden van vader op zoon overging. De gevolgtrekking ligt dan ook voor de hand: de apotheker

* Spreekbeurt van 28 maart 1982, op uitnodiging van de «Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux». Huis der Apothekers te Leuven.

kwam vermoedelijk wel aan de kost, maar een fortuin op te bouwen lag buiten bereik.

Men zou wellicht kunnen opwerpen: hoe dan te verklaren dat men in de Sint-Pieterskerk een mooi grafmonumentje aantreft van de in 1504 overleden apotheker Scribaens? Schonken de XVIIe eeuwse vakgenoot Adriaan De Vaddere (°1634-1693) en zijn echtgenote geen glasraam aan het klooster van de Ierse Predikheren? (4). Het is inderdaad zo dat wie destijds achtte tot de deftige burgerij te behoren, wenste onder een zerk in een kerk of kapel begraven te worden. De mensen uit de lagere stand kwamen in de gewijde aarde rondom de parochiekerk terecht. Een begrafenis in de kerk bracht hoge onkosten mede, maar om het aanzien van de familie hoog te houden, was men desnoods bereid schulden te maken. Daarvoor schrikte men niet terug: dat was een ziekte van de tijd. Uit het schuldboek van De Vadder blijkt dat deftige cliënten jarenlang onbetaalde rekeningen lieten ophopen. Hij moest zich dan ook soms tevreden stellen met betalingen in natura als tarwe, koren, hamelvlees. De Ierse Predikheren celebreeerden H. Missen als afkorting van hun schuld. De Vadder zelf liet zich pramen voor de betaling van geleverd bier. Zo te zien was de toestand onder het Oude Regime niet heel rooskleurig.

Het zou er na de inval van de Fransen niet op verbeteren, wel integendeel! Bovendien zou de rampspoed na hun aftocht nog tientallen jaren voortduren. Het tijdvak 1794-1849 is voor ons land, en voor de apothekers in het bijzonder, een harde periode geweest. Spijtig schijnt geen van hen eraan gedacht te hebben zijn belevenissen te noteren. Van hun persoonlijke papieren is niets in het stadsarchief terechtgekomen. De vorser heeft geen ander uitweg dan de algemene economische toestand na te gaan en daaruit af te leiden in hoeverre de apothekers door de ongunstige factoren getroffen werden, die het kenmerk zijn van de periode 1794-1849.

Het archief geeft ons enkel de officiële versie van gebeurtenissen en toestanden. Wat dachten de tijdgenoten daarvan? Voor de periode 1780-1829 beschikken wij gelukkig over het dagboek van een eenvoudige pruikemaker, Jan-Baptist Hous, die ons zijn visie op de gebeurtenissen nagelaten heeft (5). Het weekblad *Petites Affiches*, dat vanaf 1819 verscheen, laat ons toe waardevolle gevolgtrekkingen te maken. Het spreekt vanzelf dat met zulke beperkte middelen het onderwerp enkel onvolledig kan uitgediept worden. De vorser voelt zich als een archeoloog, die hoopvol aan een opgraving begint en ten slotte zich met de vondst van enkele potscherven moet tevreden stellen. Toch denkt die man er niet aan die brokstukken ontgoocheld weg te gooien: zij zeggen ten slotte toch nog iets!

Toen de Franse Republikeinen ons land in 1794 bezetten, dachten onze mensen dat het maar tijdelijk zou zijn, maar het zou voor twintig jaar zijn. De Franse wetten werden dadelijk van kracht: het korporatief stelsel werd afgeschaft en de beroepen open verklaard. Bevoegd of niet, ieder mocht vrij het beroep uitoefenen, waarvoor hij zich geschikt achtte. Door hun specialiteit waren de chirurgijns tegen de concurrentie beveiligd: de dokters voelden er in de eerste tijd weinig voor het skalpel te hanteren. Toen de universiteit in 1797 afgeschaft werd, betekende dat meteen dat de apothekers op gelijke voet gesteld werden met de andere helpers van de geneesheren: de chirurgijns en de vroedvrouwen. Dat moet voor hen moeilijk te verteren geweest zijn. Vanaf het midden van de XVIIe eeuw waren zij in de gelegenheid geweest de ronkende titel van «*medicinae baccalaureus ac pharmacopola*

Universitatis Lovaniensis» te behalen. Hierdoor bekwamen zij het statuut van «suppoost» van de Universiteit, wat hen aan de jurisdictie van de stad onttrok en hun bovendien allerlei voordelen bezorgde. Zo ontsnapten zij aan de verplichting soldaten te logeren en konden zij accijnsvrij wijn en bier in de kelders van de Universiteit kopen. Op het einde van de XVIIIe eeuw werd aan een reglement gedokterd dat uitzicht gaf op de graad van licentiaat in de farmacie. De apotheker die het vak te Leuven uitoefende was tegenover zijn confraters van de andere steden bevoordeligd. De achteruitstelling van de apothekers zal wel het zelfbewustzijn van sommige dokters gestreeld hebben. Gedurende eeuwen was de geneesheer een deftige, plechtstatige heer, die voortging op de klachten van de patiënt om voorschriften af te leveren. Moest er heelkundig ingegrepen worden, dan was dit de taak van de chirurgijn. De dokter keek enkel toe en gaf richtlijnen. Handenwerk mocht hij zich niet veroorloven. Doorgaans behoorde hij tot de hogere standen. Alleen rijke vaders konden zich de weelde veroorloven hun zonen naar de fakulteiten van Montpellier of Parijs te zenden. Mensen van hun stand mochten geen handenwerk verrichten op straf uit hun kaste gesloten te worden. Dat betekende het verlies van de voorrechten, die aan hun stand verbonden waren (6). Dit verklaart meteen waarom de apothekers in de bevoorrechte standen niet geduld werden. Evengoed als een kruidenier gebruikten zij de vijzel en de stamper, alsook de weegschaal, die de symbolen van het meerseniersambacht waren (7). Voor de bereiding van sommige geneesmiddelen was de distilleerkolf nodig. Zij waren «horribile dictu» verplicht de klisteren persoonlijk aan hun cliënten toe te dienen! Door het feit dat hij Latijn kende, werd de apotheker als een soort aristokratische kruidenier beschouwd. De artsen bekeken hem nochtans uit de hoogte: hij moest immers hun voorschriften bereiden. Het superioriteitsgevoel van de dokters zal wel universeel geweest zijn. Zouden wij niet mogen veronderstellen dat zij in Frankrijk er niet weinig toe bijgedragen hebben om in de wet van 1803 hun voorrang te laten bevestigen? De deuren van de Universiteit werden voor de kandidaat-apothekers gesloten en dat zou in ons land tot in 1849 zo blijven. Stellen wij niet vast dat op 12 maart 1818 de dokters «ten platten lande» zelfs de toelating onder bepaalde voorwaarden kregen om geneesmiddelen aan hun patiënten te verstrekken? Zelfs het Koninklijk Besluit van 31 mei 1885 verbood die praktijk nog niet volledig. Enkel de drogisten kregen het verbod geneesmiddelen te verkopen. Is het dan te verwonderen dat dokters en apothekers soms vijandig tegenover elkaar stonden?

In een geschil gebeurt het zelden dat de schuld uitsluitend bij één partij ligt. Vermoedelijk zal af en toe ook een apotheker zijn boekje te buiten gegaan zijn... Wie zal durven beweren dat soms geen geneesmiddelen zonder voorschrift aan vrienden en betrouwbare kennissen afgeleverd werden? Typisch is het feit dat reeds in de XVIIIe eeuw de almanakken zich op het terrein van de gezondheidszorg gewaagd hebben. Zelfs voor de eerste wereldoorlog noteerden zorgzame huisvaders van de burgerij in een «calepin» allerlei recepten en huismiddeltjes. Sommige geneesmiddelen, die daarin voorkwamen, konden enkel door een apotheker bereid worden. Vanaf 1876 publiceerde Th. Q. Herremans in zijn «Nieuwe Lovensche Klucht Almanak» allerlei hulpmiddeltjes, voortkomend uit het receptenboek van zijn grootvader (8). De zogenaamde geheime geneesmiddelen (remèdes secrets), voorlopers van de hedendaagse specialiteiten, kwamen ook meer en meer in het gebruik.

Uit enquêtes, die onlangs verricht werden door studenten, is gebleken dat thans nog onze mensen, zowel jonge als oude, geschoolde en ongeschoolde, nog steeds beroep doen op eenvoudige, aloude, overgeleverde hulpmiddeltjes. De belangstelling voor de geneeskrachtige kruiden, die de laatste jaren in de mode gekomen is, zal daar zeker niet vreemd aan zijn (9).

In het licht van dit alles vragen wij ons dan ook af: verdienden de apothekers in de eerste helft van de XIXe eeuw wel voldoende om ruim te leven? Dat zij in de mogelijkheid waren na jaren praktijk een fortuin verzameld te hebben, schijnt uitgesloten. Daarvoor waren de tijden al te ongunstig, kwakzalvers jaagden op hun terrein. De werklieden, twee derden van de bevolking, leefden permanent in ontbering. Dat gebrek aan koopkracht had automatisch zijn weerslag op de inkomsten van de middenstand, waartoe de apothekers behoren. Het is dus aangewezen verder na te gaan welke de bestaansvoorwaarden van de bevolking waren. In dit verband bezorgde de pruikemaker Hous ons kostbare inlichtingen. Zo noteerde hij dat in 1817 onder het «gemeyn volck» ongelooflijke armoede heerste, in zover dat de noodlijdenden huis aan huis de aardappelschillen gingen bedelen (10). In 1820, 1839 en 1841 werd het laaggelegen stadsgedeelte, waar zich de meeste arbeiderswoningen bevonden, door overstromingen geteisterd. Men kan zich best voorstellen welke de gevolgen voor de armen geweest zijn (11). In 1823 had men overlast van bedelaars en die kregen verbod langs de straten om aalmoezen te gaan. De overtreders werden opgepakt en naar een dépôt overgebracht (12). Ook natuurrampen droegen bij tot de ellende. Bedorven oogsten en lange, strenge winters dreven de ellende ten top: terecht werden 1837 en 1838 als hongerjaars bestempeld (13). De hulp aan de armen slorpte 70.761,25 goudfrank op, een geweldig bedrag voor een stad van circa 24.000 inwoners (14). De «Commissie van Weldaedigheyd» stond voor de noodzaak aan 1981 gezinnen brood te bezorgen (15). Ons land werd in 1846-47 geteisterd door de aardappelziekte. Het werden voor de armen eens te meer hongerjaars. Tot overmaat van ramp eisten epidemieën af en toe honderden slachtoffers. De cholera woedde in 1832 en 1849, de tyfus in 1848 (16). Er dient onderstreept te worden dat ingevolge de economische crisis permanente werkloosheid heerste. Deze rampzalige toestand werd trouwens een van de oorzaken van de Revolutie van 1830.

In een brief van 5 maart 1831, gericht tot de Regent Surlet de Chokier, wees het stadsbestuur erop dat, op een bevolking van ongeveer 24.000 zielen, tien- à twaalfduizend mensen doorlopend in armoede leefden. Niet minder dan 3.500 werklozen werden geteld (17). Deze benarde toestand had vanzelfsprekend zijn weerslag op de inkomsten van de middenstanders. Het ligt voor de hand dat de geneesheren dat ook ondervonden. Men raadpleegde hen nog enkel voor ernstige gevallen. Van mutualiteiten en ziekteverzekering was er nog lang geen spraak. Het kwam goedkoper uit zich tot een kwakzalver te wenden, tenzij men diskreet bij een apotheker kon aankloppen...

In verhouding tot het aantal inwoners, die zich een doktersvisite konden veroorloven, lag het aantal apothekers vrij hoog. Zij waren in 1830 met twaalf voor een totale bevolking van 24.000 inwoners. Meer dan de helft hiervan moest het zonder medische hulp stellen (18). Is het dan te verwonderen dat de apotheken maar zelden van vader op zoon overgingen? De studies van sommige notarissen bleven meer dan honderd jaar in éénzelfde familie (19).

Als een officina te weinig opbracht, was de apotheker wel gedwongen naar een

bijkomende bron van inkomsten uit te zien. De meest voor de hand liggende oplossing was een drogerij. Het kwam erop aan de beschikking te verkrijgen van een breed huis met de ingang deur in het midden van de gevel. Aan één zijde van de hal kon een vertrek als officina ingericht worden. De tegenoverstaande plaats werd dan gebruikt voor de verkoop van de artikels, die bij een drogerij horen. Geneeskrachtige kruiden kregen normaal de voorrang, wat de dokter wel moet geërgerd hebben.

Een paar aankondigingen, in 1838 verschenen in het plaatselijk weekblad *Petites Affiches*, bewijzen dat de apothekers soms verrassende bijverdiensten kozen. Zo hield apotheker Smout zich met «messengerie» bezig. Hij belastte zich met het overbrengen van boodschappen, geld en pakken naar Machelen, Antwerpen, Lier, Turnhout en heel de kempen.

175 Messageries sur Malines, Anvers, Lierre, Turnhout et toute la Campine.

CHANGEMENT DE BUREAU.

C. G. SMOUT, Pharmacien, à Malines, prévient le Public que son Bureau de Messageries, établi ci-devant chez Mr MARNEFF, rue de Paris, à Louvain, est transféré chez Mr SMOUT, Pharmacien, rue de Bruxelles, n° 50. Il se charge des Commissions, Espèces, Paquets, etc., pour Malines, Anvers, Lierre, Turnhout et toute la Campine.

Petites Affiches 18-3-1838. Aankondiging nr. 175.

De Aarschotse apotheker Vloeberghs had een «Uytvindings-Brevet» bekomen voor het verven van stoffen door middel van meekrap. Hij verhuisde naar Leuven en vestigde zich in de Slachtstraat, een straat langsheen de Dijle, die voor de eerste wereldoorlog verdween. Zo kon hij gemakkelijk zijn afvalstoffen kwijt. Ook de slachters uit die buurt stortten heelwat in de rivier en destijds nam niemand daar aanstoot aan.

Het was in de *Petites Affiches* dat de burgerij van Leuven en omgeving haar informatie zocht. Daarin kreeg zij onder meer reclame voor Engelse en Franse medicamenten voorgeschoteld (20). Het is wel verrassend dat daarop van Belgische zijde geen repliek kwam. Ook vragen wij ons af welke de reactie van de geneesheren wel kan geweest zijn. Inderdaad, de advertenties en de prospectussen moeten immers bij de lezers de indruk verwekt hebben dat de aangeprezen geneesmiddelen souverein waren tegen de talrijke vermelde ziekten. Waarom nog naar de dokter gaan als men best wist aan welke kwaal men leed? Men kon zich evengoed rechtstreeks tot de apotheker wenden! Sommige officina's hadden

Verandering van Woon.

VERWERY

van alle soórten van Stoffen.

VLOEBERGHS, Apotheéker, te Aerschot, heeft de eer het Publiek kenbaer te maeken dat hy zyne Wooning naer Loven heeft overgebracht en dat hy zich aldaer heeft gevestigd in de Slagstraet, n° 18.

Hy onderneemt het Verwen, zoo in het groot als in het kleyn, en in alle vaste en solide kleuren van alle soórten van Stoffen, als lakens, baeyen, merinos, koddingen, zyden, enz., by middel van den Meekrap.

Tot het uytoefenen van zyn Beroep heeft hy een *Brevet van Uytvinding* van het Gouvernement bekomen.

Hy beveelt zich aen de gunst zyner Medeborgers.

Petites Affiches, 15-4-1838. Aankondiging nr. 256.

zelfs de allenverkoop van bepaalde geneesmiddelen bekomen. Zo had G. Vanhal de «véritable dépôt» van de sirop de Johnson, «het» wondermiddel tegen een indrukwekkende reeks kwalen.

Zijn konfrater Smout maakte reklame voor de «pilules purgatives du Docteur Frank», de «Pâte pectorale de Raignauld aîné», de «Elixir tonique antigloireux du Docteur Guillé».

Verder zal teruggekomen worden op de produkten, die apotheker Vanleeuw in «dépôt» had.

Herinneren wij eraan dat in die tijd de vrouwen geen apotheker konden worden. Dat belette niet dat de juffrouwen Vanlinthout de alleenverkoop hadden verkregen van de pastillen Hayward, afkomstig uit Londen, die doeltreffend waren tegen verkoudheid, asthma, kinkhoest en alle andere borstkwalen.

258 SIROP DE JOHNSON.

Le Gouvernement vient de consacrer par la plus honorable approbation l'importance et l'utilité d'un Remède dont la Médecine actuelle sentit le défaut pour calmer le mouvement du cœur, augmenter la sécrétion des urines, dans les maladies nerveuses, l'asthme, les affections du poumon, les catarrhes, la coqueluche, etc., etc.

Le Prospectus se délivre gratis au véritable dépôt chez G. VANHAL, rue de Malines, n° 82, où l'on peut se procurer aussi les Eaux minérales gazeuses.

Petites Affiches, 6-5-1838. Aankondiging nr. 258.

N° 922. PHARMACIE.

On peut se procurer chez J. SMOUT, Pharmacien, rue de Bruxelles, n° 50, à Louvain :

Les Pilules purgatives du Docteur FRANK, si renommées depuis nombre d'années; le Racahout des Arabes, le Sirop et la Pâte de Naffé d'Arabie; la Pâte pectorale de RAIGNAULD aîné, Médicaments si recommandés dans les Maladies de poitrine, par les plus célèbres Médecins de l'Europe; ainsi que l'Elixir tonique antigloireux du Docteur GUILLÉ.

Petites Affiches, 6-12-1835. Aankondiging nr. 922.

19. Pastilles pectorales du Baume de Tolu, d'HAYWARD de Londres,

Connues depuis long-temps par leur efficacité contre le Rhume, la Toux, l'Enrouement, l'Asthme, la Coqueluche et autres affections de poitrine. Prix 2 francs la boîte.

Seul Dépôt pour Louvain chez les Demoiselles VANLINTHOUT, rue de Tirlemont, n° 53.

Petites Affiches, 18-2-1838. Aankondiging nr. 19.

De prijs van 2 frank maakte het medikament onbetaalbaar voor werklieden, die gemiddeld 1,50 frank per dag verdienden.

Recente studies hebben bewezen dat het de arbeiderswijken waren, die het felst getroffen werden door epidemieën als pest, dysenterie en cholera (21). De enge behuizing en het gebrek aan voldoende gezondheidszorg waren er de oorzaak van dat luizen en vlooiën gemakkelijk de besmetting konden overbrengen. Andere parasieten als weegluizen speelden het klaar toegang te verkrijgen tot de huizen van de deftige burgerij. Dat blijkt uit een in het Frans opgestelde advertentie, die een onfeilbaar verdelingsmiddel aanprijst, dat te bekomen was in het estaminet Saint-Georges, waar C.A. Stallaerts de scepter zwaaide.

N° 202. AVIS TRÈS-IMPORTANT.

Le Public est prévenu que l'on peut se procurer chez le sousnommé un Remède infailible pour détruire les Punaises, dont tant de maisons sont infectées.

A peine s'en est-on servi deux fois, d'après l'instruction, qu'il fait disparaître pour toujours cette vermine dégoûtante, ainsi qu'on vient, tout récemment, d'en avoir l'expérience tant en Angleterre, en France qu'en Hollande.

Le prix est de 2, 4, 6 et 10 francs par bouteille, d'après la quantité qu'il faut employer, selon l'étendue des appartemens où cette vermine se trouve.

On peut se procurer des bouteilles de ce Remède Chez C. A. STALLAERTS, à l'estaminet *Saint-Georges*, rue de Tirlemont, coin de la rue du Chêne, n° 26, à Louvain.

N. B. Les lettres et argent, pour se procurer lesdites bouteilles, doivent être envoyés franc de port à l'adresse ci-dessus.

Petites Affiches, 29-3-1835. Aankondiging nr. 202.

Opvallend is de intensieve reclame, gemaakt voor geneesmiddelen tegen de «maladies secrètes». De apotheker Vanleeuw bezat het monopolie van de verkoop van twee specialiteiten: een siroop en pillen. Er werd uitdrukkelijk op gewezen dat de pilules Desmarquais geen kwik bevatten. De patiënt moest geen speciaal dieet volgen, zodat hij gerust zijn dagelijkse bezigheden kon voortzetten.

TRAITEMENT VÉGÉTAL

N° 130. Sirop concentré de Salsépareille de QUET, à Lyon.

Les Maladies secrètes, les Gonorrhées récentes et anciennes, les Dartres, la Gale et généralement toutes les Affections de la peau et du sang, sont guéries radicalement par ce dépuratif, qui est approuvé et dont on peut faire usage avec toute sécurité.

Seul Dépôt à Louvain chez VANLEEuw, Pharmacien, rue de Diest, n° 40, où se délivre avec le Médicament une brochure dans les principales langues, relative au traitement.

Petites Affiches 27-9-1835. Aankondiging nr. 130.

N° 47. Pilules végétales balsamiques d'Extraits de Cubèbes,

De DESMARQUAIS, Pharmacien à Orléans.

TRAITEMENT DES MALADIES SECRÈTES.

Ce nouveau Médicament, garanti sans mercure, guérit radicalement en huit jours toutes les affections récentes ou invétérées, sans que les malades aient recours à aucune espèce de tisane ni régime sévère. Il peut être pris dans le plus grand secret, et permet ainsi aux malades de vaquer librement à leurs affaires.

Prix : 4 francs la boîte.

S'adresser chez VANLEEuw, Pharmacien, rue de Diest, n° 40, à Louvain, seul dépositaire.

Petites Affiches, 8-2-1835. Aankondiging nr. 47.

In 1835 verscheen een advertentie van de Parijse dokter Charles Albert, die niet alleen de Franse pers met zijn publiciteit overstroomde, maar ook in ons land afnemers voor zijn Vin de Salsépareille en Bols d'Arménie zocht. Of zijn wondermiddelen efficiënt waren, laten wij in het midden, maar één zaak is zeker: de man wist wat met reklame te bereiken was.

N° 921. AVIS AUX INCURABLES.

Le Docteur ALBERT, Médecin *des Maladies secrètes*, voulant étendre aux autres pays comme il l'a fait en France, les bienfaits de sa Méthode et mettre les Médecins à même d'en apprécier la grande supériorité, fera délivrer gratuitement le Vin de Salsépareille ou les Bols d'Arménie nécessaires à la parfaite guérison de trois malades par chaque province de la Belgique, choisis parmi les sujets laissés comme incurables; ils devront se munir d'un certificat, soit d'un Médecin d'hôpital, soit d'un Jury-médical, constatant que les moyens en usage ont échoué contre leur affection.

Les personnes peu aisées obtiendront une réduction de moitié du prix de leur place jusqu'à Paris, en s'adressant dans les chefs-lieux de chaque province, au bureau correspondant des Messageries royales (Notre-Dame des Victoires), autorisées à cet effet.

A leur arrivée à Paris les malades se présenteront au cabinet médical du Docteur ALBERT, rue Montorgueil, n° 21.

Petites Affiches, 6-12-1835. Aankondiging nr. 921.

Uit de geraadpleegde bronnen blijkt dat de laboratoria in de eerste helft van de XIXe eeuw nog tamelijk primitief waren (22). Door de invoer van geneesmiddelen waren de toenmalige bewindslieden ogenschijnlijk niet verontrust. Ook de professoren schijnen niet bijzonder geestdriftig geweest te zijn voor proefnemingen. Dat verklaart wellicht waarom zo weinig kandidaat-apothekers opdaagden, toen in 1849 eindelijk de poorten van de universiteit opnieuw voor hen opengesteld werden (23). Het heeft tot 1866 geduurd, eer Mgr. Laforet, de toenmalige rector, besloot ingrijpend op te treden. Blijkbaar vond hij in ons land de geschikte persoon

niet om zijn doel te bereiken, zodat hij beroep moest doen op een Duitser, Charles Blas, die met de herinrichting van de spéciale scholen belast werd. Nu kwam het laboratoriumonderzoek eindelijk op gang (24). Na enkele jaren steeg het aantal studenten in de farmacie geleidelijk. Aan deze hoogleraar komt de eer toe het farmaceutisch onderwijs aan de Leuvense Universiteit in nieuwe banen geleid te hebben. Professor Blas is de ware stichter van het Instituut voor farmaceutisch onderwijs.

VOETNOTEN

1. A. MEULEMANS, *De barbiers en de chirurgijns*, in *Eigen Schoon en de Brabander*, 1956. *De vroedvrouw in vroeger tijden*, in *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en Omliggende*, 1961.
2. Stadsarchief Leuven, Nr. 1526, f° 387v°-392v°, 12-10-1555; Latijnse tekst in Nr. 1214, f° 164-170.
3. A. MEULEMAN, *De Leuvense apotheker onder het Oude Regime*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jaargang 1978, pp. 127-145.
4. EDWARD VAN EVEN, *Louvain dans le Passé et le Présent*, p. 366, 1895.
TH. Q. HERREMANS, *Dubbele Lovensche Almanak*, 1881.
5. J.B. HOUS, *Leuvense Kroniek (1780-1829)*, uitgave J. de Kempeneer, 1964.
6. Stadsarchief Leuven, Nr. 4862, L. 129. In het reglement van de Broederschap van Sint-Lucas A°1495 staat dat edellieden en leden van de geslachten zich in de broederschap moesten laten opnemen, alhoewel zij schilderden «vut recreation oft synlicheeden». Door deze clausule ontsnapten zij aan het gevaar van uitsluiting uit hun kaste.
7. De Leuvense kruideniers waren bij het meerseniersambacht aangesloten. Deze korporatie had haar altaar in de Sint-Pieterskerk. Het was toegewijd aan Sint-Niklaas. De afsluiting van de kapel is bewaard gebleven. Op een van de panelen staat een vijzel met stamper afgebeeld, het embleem van de kruideniers. Er is ons maar één geval bekend van een apotheker, die zich in het meerseniersambacht liet inschrijven: Helias Pin. Hij vertegenwoordigde zijn natie in de stadsraad in 1569-70.
De apothekers waren met te weinigen om een korporatie te kunnen vormen. Vanaf het midden van de XVIIIe eeuw verkregen zij het statuut van suppoosten van de Universiteit, wat heelwat voordelen voor hen opleverde.
8. In de XVIIIe eeuw komen in de Leuvense volksalmanakken regelmatig voorschriften in verband met de gezondheidszorg voor. In de eerste plaats steunden die op de astrologie. De lezers kregen inlichtingen over de «XII Teeckens des Hemels ende wat deelen des Lichaems sy regeren». Op grond van die theorie werden de dagen opgegeven waarop aderlatingen en purgaties best konden geschieden. Haar en nagels snijden gebeurde liefst op bepaalde dagen.
9. Tijdschrift «Volkskunde», jaargang 1980, p. 345.
10. J.B. HOUS, o.c., p. 258.
11. E. VAN EVEN, o.c., p. 189.
12. J.B. HOUS, o.c., pp. 293, 313, 335.
13. H. VAN DER HAEGEN en R. DE VOS, *Ruimtelijke en sociale patronen van de cholera-epidemie te Leuven in 1849*, in *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, 1980, p. 44.
14. Weekblad *Petites Affiches*, 18 en 25-2-1838.
15. Per week vertegenwoordigde dat 5200 broden. Op 21 januari 1838 gaf het muziekkorps van het eerste regiment jagers te voet een concert. De opbrengst moest ten goede komen aan een uitdeling van steenkool aan de armen (*Petites Affiches*, 22-1-1838). Midden de ellende ging het mondaine leven ongestoord verder. Op 15 maart 1838 ging in de zaal Frascati een concert door, waarop de vioolvirtuoos Charles de Bériot samen met de zangeres Paulina Garcia optrad. Het programma was op zijde gedrukt! (Archief van de auteur). Op 18 en 27 maart 1838 was het de beurt aan J. Strauss met zijn Weens orkest van 27 muzikanten (*Petites Affiches*, 11, 18 en 25 maart).
16. E. VAN EVEN, o.c., p. 190. H. VAN DER HAEGEN en R. DE VOS, o.c., pp. 44 en 49.
17. M. DIEU, *Louvain pendant la Révolution belge de 1830*, p. 202.
18. Archief Leuven, nr. 11.111, 12-10-1830, Liste générale et alphabétique des notables.

19. Een apotheker, die wellicht binnen afzienbare tijd wenste er het bijltje bij neer te leggen, liet in de Petites Affiches van 27-12-1835 deze aankondiging plaatsen: On demande un élève en pharmacie.
20. Dit weekblad, in 1819 gesticht, was er in eerste instantie voor de verfranste bourgeoisie. Twintig jaar Franse bezetting (1794-1814) hadden bij de hogere standen de overtuiging gewekt dat onze moedertaal volstrekt minderwaardig was. Aankondigingen in het Vlaams waren er enkel als men wenste een breed publiek te bereiken. Zaakjes zijn nu eenmaal zaakjes... Bij voorbeeld als het om de verkoop van onroerende goederen ging.
21. A. MEULEMANS, *Pestepidemie en -therapie te Leuven in 1664-1669. Dysenterie te Leuven in de XVIIe en de XVIIIe eeuw. Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jaargang 1979, pp. 100-114 en 267-277.
H. VAN DER HAEGEN en R. DE VOS, o.c., pp. 37-71.
22. A. MEULEMANS, *Farmaceutisch Onderwijs te Leuven van 1794 tot 1968*. Uitgave Instituut voor Farmaceutische Wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, 1982, p. 76.
23. Ibidem, p. 63.
24. Ibidem, p. 63.

A. Meulemans
Regastraat 22
B-3000 Leuven

GESCHICHTE DER MEDIZIN

LICHTENTHAELER, Charles. Die Reihenfolge ihrer Epochen-Bilder und die treibenden Kräfte ihrer Entwicklung. Ein Lehrbuch für Studenten, Aerzte, Historiker und geschichtlich Interessierte. Band I, Vorgeschichte, Antike und Mittelalter. Band II, Frühneuzeit (1500 bis 1800) eigentliche medizinische Moderne (1800 bis 1939) Zeitgeschichte und Futurologie. 2. Auflage. 1977. Deutscher Aerzte-Verlag, Köln-Löwenich. 736 blz., 44 ill. Prijs: ?

De auteur, professor in de geschiedenis van de geneeskunde aan de universiteiten van Hamburg en Lausanne, publiceert in dit boek een twintigtal voordrachten, die hij voor zijn studenten heeft gehouden. Hierdoor wijkt hij enigszins af van het gestandaardiseerd stramen van de geschiedschrijving, wat niet belet dat hij de chronologie eerbiedigt. Deze procedure heeft het grote voordeel, dat hem de mogelijkheid geboden wordt iedere periode met de verdere ontwikkeling van de geneeskunde als wetenschap te vergelijken en filosofische beschouwingen eraan vast te knopen. Prof. Dr. E. Fromm, die het inleidend woord schreef, typeert dit duidelijk: «de auteur onderzoekt het verband tussen het beroepsbeeld van de arts, de wetenschappelijke ontwikkeling van de geneeskunst en het filosofisch ziektebegrip».

Iedere voorlezing is een boeiend verhaal en een geheel op zich zelf; ieder hoofdstuk schetst een tijdsgebeuren en een tijdsgeslacht en is een vat vol wijsheid, met beschouwingen waarover kan – en moet – nagedacht worden. Het boek is dan ook geen gemakkelijk kijkboek zoals zovele, vooral Franse boeken over de geschiedenis van de geneeskunde, maar vergt een aandachtige bestudering en geestesinspanning.

De illustratie, 44 afbeeldingen, is eerder aan de karige kant, doch de selectie is ver doorgedreven; de meeste afbeeldingen zijn origineel, soms bevreemdend en komen voor het merendeel in de klassieke werken niet voor. Een naamtabel en een zakenregister vergemakkelijken het consulteren.

Een boek, minder bedoeld als inleiding, meer als vervolmaking in de kennis van de geschiedenis van de geneeskunde.

L.J. Vandewiele

SCRIPTA

Onder de benaming SCRIPTA werd in 1980 een nieuwe reeks uitgaven en studies van middeleeuwse en renaissance teksten, in het Engels, het Nederlands en het Duits, aangekondigd. De SCRIPTA worden uitgegeven onder de auspiciën van de Universitaire Faculteiten St.-Aloysius (UFSAL), onder redacteurschap van Prof. Dr. W. Braekman, Vrijheidslaan 17, 1080 Brussel. De naam van de redacteur, die reeds heel wat sporen heeft verdiend op het gebied van de Middelnederlandse vakliteratuur, staat borg voor de degelijkheid.

In de reeks werden in de voorbije twee jaar 5 boekjes uitgegeven:

1. *The treatise on angina in The Boke of St. Albans* (1496) by Prof. Dr. W.L. Braekman, 92 blz., Prijs: 420 f.
2. *Nieuwe traktaten over de Nederlandse speeling in de 16e eeuw* door Prof. Dr. W.L. Braekman (Uitverkocht).
3. «*Here men may se the vertues off herbes*» by Pol Grymonprez. 152 blz., Prijs: 80 f.
Het werk is vooral interessant in verband met de identifikatie van oude plantnamen en ook door het feit dat vele illustraties, getrokken uit het Kruidtboek van Lobelius, de tekst begeleiden.
4. *Fortune-Telling By The Casting of Dice* edited by W.L. Braekman, 48 blz., Prijs: 250 f.
5. *Christiaen van Vaerenbrakens «Conste van musike oft vanden Sanghe»*. De oudste muziekleer in het Nederlands (1535), uitgegeven door W.L. Braekman, 104 blz., Prijs: 480 f.

De reeks is niet beperkt qua onderwerp en kan dus handschriften op velerlei gebied; vooral dan vakliteratuur, uitgeven. We wensen Professor Braekman good-luck met zijn zeer interessant initiatief.

L.J. Vandewiele

Gijsseling M., DER NATUREN BLOEME VAN JACOB VAN MERLANT. Martinus Nyhoff, 's-Gravenhage 1981, XVI + 941 blz., 1 ill.

Dit werk verschijnt als Deel 2 in de Reeks II: Literaire handschriften van het *Corpus van Middelnederlandse Teksten* (tot en met het jaar 1300), uitgegeven door Dr. M. Gijsseling.

Vroeger verschenen reeds: Reeks I Ambtelijke Bescheiden (oorkonden, keuren, rekeningen, goederenlijsten, enz.), 9 delen, 1977 en reeks II, deel I Fragmenten, 1980. «Met deze uitgave wordt beoogd, alle bereikbare Middelnederlandse teksten van vóór 1303 in het licht te geven, die bewaard zijn in origineel of in 13e-eeuws afschrift.»

Dit Corpus-Gysseling is een reusachtige eenmansonderneming, waar men in stille bewondering naar opkijkt. Dr. Gysseling zit echter om een groot werk niet verlegen, ten bewijze zijn *Diplomata Belgica* en zijn *Toponymisch Woordenboek*. Door dit Corpus worden 2100 Middelnederlandse documenten van vóór 1301, die verspreidliggend, soms onbekend, veelal ontoegankelijk, nu in ieders bereik gebracht.

De tekst van Der Naturen Bloeme van Jacob van Merlant, die hier gepubliceerd wordt is naar het ouds bekende handschrift, het z.g. Detmoldse handschrift, dat berust in de Lippische Landesbibliothek te Detmold. Uit de kalender die het handschrift voorafgaat en uit allerhande taalparticulariteiten blijkt dat het handschrift geschreven werd te Brugge. Aansluitend op de tekst worden nog enkele fragmenten uit een 13e-eeuws handschrift dat te München berust, mede gepubliceerd.

In een korte inleiding geeft Gysseling een lezenswaardige bespreking van de inhoud en de overlevering van Der Naturen Bloeme en over de persoon van Jacob de coster van Merlant.

De tekst van Der Naturen Bloeme was reeds bekend uit de onvolledige uitgave van J.H. Bormans, Brussel 1857 en die van Eelco Verwijs, Leiden 1872-78; nu beschikken we over de oudste tekst (met varianten).

Na de tekst volgen van blz. 439 tot blz. 941 de Woord-Indices, die computerwerk zijn door Drs. Willy Pijnenburg (Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden) geprogrammeerd: Alfabetische Index, Retrograde Index, Index naar frequentie, Index naar woordlengte.

Deze indices zijn van grote waarde; de alfabetische index b.v. doet heel wat tijd uitsparen als naar een bepaald woord gezocht wordt; zo zien we dat Jacob van Merlant het eenmaal heeft over *apoteken*, tweemaal over *apoticarise* en eenmaal over *apotikaris*, terwijl hij crudenere noch specyer vermeldt, wel *crude*, *crudeken*, *crude*, *cruud* en *cruut* en *specie* en *specien*. Voorheen moest heel het boek gelezen

worden wilde men deze (of dergelijke) woorden terugvinden, nu is een oogslag voldoende om te weten te komen of het woord en waar het voorkomt. Uit de Index naar frequentie blijkt dat Der Naturen Bloeme niet minder dan 95.179 woorden bevat, waarvan 11.792 verschillende (inbegrepen varianten).

Het lijkt geen twijfel dat het Corpus-Gysseling, dat helemaal op dezelfde wijze wordt gecodeerd, een enorme materiaal-aanwinst betekent voor de filologie. Identifikatie echter van b.v. medicijnen, 't zij planten, dieren of stenen, lag buiten het opzet van het werk, zodat iemand die zich op dit terrein wil bewegen niet de pas wordt afgesneden maar integendeel heel wat armslag krijgt. Na determinatie zal een werk als Der Naturen Bloeme liefst onder de vakliteraire schriften eerder dan onder de literaire schriften kunnen gerangschikt worden.

Het was de bedoeling «Bouwstoffen voor een woordarchief van de Nederlandse taal» aan te brengen en daaraan werd op een virtuoze manier beantwoord. Wij kunnen dan ook niet anders dan onze grenzeloze bewondering uitspreken voor dit reuzenwerk en voor Dr. M. Gysseling, die het aandurfde!

Dr. Apr. L.J. Vandewiele

A. Meulemans, FARMACEUTISCH ONDERWIJS TE LEUVEN VAN 1794 TOT 1968. Formaat 24 × 16 cm, 126 blz., met vele foto's (zwart-wit), tabellen en voetnota's. Uitgegeven door Instituut voor Farmaceutische Wetenschappen, Van Even Straat, K. Universiteit Leuven, 3000 Leuven. Prijs: 500,- Fr. (na intekening) (1982).

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Farmaceutisch Instituut aan de Van Evenstraat te Leuven, werd dit mooie en leerzame boek door het Instituut uitgegeven. Het is niet in de boekhandel te verkrijgen. De omslag bevat een prachtige kleurenreproductie, met name een miniatuur uit een handschrift van de 16e Eeuw (Bibliothèque Nationale, Paris). De auteur, A. Meulemans, heeft zich, in de herfst-dagen van zijn gevuld leven, reeds meerdere malen verdienstelijk gemaakt op het gebied der farmakohistorie, voornamelijk v.w.b. het Leuvense. Aan te bevelen voor de liefhebbers en zeker voor alle oudstudenten-farmacie van de K.U.L.

P.N.

L. Vandewiele, GESCHIEDENIS VAN DE FARMACIE IN BELGIE. Formaat 26 × 18 cm (1981), 380 blz., over twee kolommen en praktisch op elke blz. voorzien van reproducties. Orion-Emmaus, Zwaluwbeek 3, 2740 Beveren-Melsele. Met stijf-linnen kft. Prijs: 1950,- Fr.

Onze goede vriend en voorganger Dr. Pharm. Leo Vandewiele heeft hiermede een orgelpunt geplaatst achter zijn rijk gevulde verzameling artikels en boeken over zijn dierbaar vak, de farmako-historie. Het is een systematisch opgezette standaardwerk geworden. Het valt uiteen in twee grote delen. Eerst wordt de algemene, vroegere farmacie op wereldplan behandeld (de antieken, de Grieken & Romeinen, de Arabieren, de Scholastiek en de Nieuwe Tijd-Renaissance). Vervolgens komt de farmacie in België aan bod (de eerste apothekers bij ons, de Nieuwe Tijd, het Frans Bewind, Koning Willem I, de 19^e Eeuw, de 20^e Eeuw, en verder de Farmakopees, Formularia, Apothekersstudies, Orde der Apothekers, en de Nederlands-talige botanisten). Als bijlage volgt de structuur van A.P.B. en een reeks registers (bibliografie, personen, plaatsnamen en illustratieherkomst). Het is een vlot leesbaar werk, de meeslepende «pen» van Leo Vandewiele is hier ten volle tot uiting gekomen. Het is tevens een erg goed gedocumenteerd werk, altijd boeiend, nooit saai en vol sappige anekdotes, waarvan ons die op p. 326 over de vrouwelijke apothekers (een citaat van Apr. L. De Nobele, Gent) bijzonder opgevallen is... Natuurlijk staan er, zoals in elk meesterwerk, hier en daar detailfoutjes, o.m. op p. 32 over Mithridates-Eupator die van 121-64 vóór Kristus leefde, op p. 70, waar de val van het West-romeinse Rijk niet 471 maar 476 moet zijn, op p. 76, waar de Middeleeuwen aanvangen in de 4^e Eeuw, daar waar men ze normaal in de 5^e Eeuw laat beginnen. Ook mis ik persoonlijk op het einde een woordje over de toekomstige opleiding van de apotheker in dit land. Graag had ik een woord van steun gezien voor het *institutionaliseren* van een diepgaande farmakologische vorming van onze apothekers aan de universiteit, naast een oproep tot vrijwillige bijscholing van onze afgestudeerde apothekers. Tenslotte is er misschien een term-verwarring mogelijk waar L. Vandewiele spreekt over «Antieke» en «Klassieke» farmacie, resp. doelend op die der Babyloniërs/Egyptenaren/Meden & Perzen enz. en

op die der Grieken/Romeinen. Normaal worden «Antieke» en «Klassieke» farmacie voorbehouden aan uitsluitend de Graeco-romeinen. Misschien had hij beter de pré-grieks-romeinse farmacie anders genoemd, bijv. «Oudste» farmacie of iets dergelijks... Toch blijft dit boek een prachtig standaard- en naslagwerk van uitzonderlijke betekenis voor zowel het beroep als alle andere intellectuelen met interesse voor kultuurgeschiedenis. Alleen al om de «mooie plaatjes» zou een leek het boek kunnen kopen. Een vakman echter zal het zich aanschaffen om de tekst. Ik meen dat het boek in geen enkele apothekersbibliotheek mag ontbreken!

P.N.

F.A. Sondervorst, GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE IN BELGIE. Formaat 25 × 18 cm, 316 blz., over één kolom, verlucht met talloze zwart-wit reproducties. Uitgeverij Elsevier-Librico (1981), Leuvense Steenweg 325, 1940 Zaventem-Woluwe. Prijs: 895,- Fr. (gebonden, stijf-linnen kft).

De auteur is doctor in geneeskunde en emeritus-professor van de Geschiedenis der Geneeskunde aan de K.U.L. Zonder het van mekaar te weten waren zowel Vandewiele als Sondervorst al jaren bezig met de studie en de voorbereiding van een standaardwerk over hun vakgebieden...

De «resultaten» zijn ook ongeveer terzelfdertijd van de pers gekomen. Naast Vandewiele mag ook Sondervorst op een geslaagde poging terugblikken. Beide opzetten verlopen ongeveer parallel, met dien verstande dat Sondervorst alles (België en de wereld) in één deel behandelt. Hij ook begint met de oudste tijden en gaat dan over de Vroege Middeleeuwen, de Hoge en de Late Middeleeuwen, naar de 16e Eeuw, de 17e Eeuw, de 18e Eeuw, het Frans Bewind, de Nederlanden, de 19e Eeuw en tenslotte de 20e Eeuw. Zijn «aanhangsel» omvat ook weer Biografiën, bibliografiën en register. Persoonlijk vind ik dat Sondervorst wat te veel de nadruk legt op de extramedische aspecten uit de geschiedenis van vooral de oudheid en de vroege middeleeuwen. In feite weten wij nog niet zoveel positiefs van de tijden vóór de zg. hoge middeleeuwen. De verhalen van Sondervorst uit die tijden boeien wel degelijk maar lijken niet zo relevant voor het beoogde

onderwerp: de geschiedenis van de geneeskunde in onze streken... Zijn boek is nochtans een welgekomen aanvulling van dit van Van de Wijngaert. Op die manier heeft men een volledig overzicht der «medicijnen» in ons land onder handbereik. De prijs kan zeker geen hinderpaal zijn.

P.N.

Mazal Otto, PFLANZEN WURZELN SAFTE SAMEN. Antike Heilkunst. Miniaturen des Wiener Dioskorides. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz/Austria, 1981. 103 blz., 35 × 28 cm., 28 volblad illustraties.

Dit boek wordt uitgegeven uit compassie met de vele mensen, die graag de facsimile uitgaaf van het Weense Dioskorides handschrift zouden bezitten maar er het geld niet voor hebben. (zie Boekbespreking Farm. Tijdschr. Belg., 59 (1982), nr. 2, p. 199). Daarom worden nu 28 volblad afbeeldingen uitgegeven, in reële grootte als het origineel, in hun overweldigende schoonheid.

We treffen hier aan: De Pauw, Het filosofenbeeld met de kentaur Cheiron, Het tweede artsenbeeld, De bekende afbeeldingen van Dioskorides en Heuresis en Dioskorides met de schilder van de alruin, Het dedicatiebeeld met Anicia Juliana. Volgen dan 20 verschillende afbeeldingen van planten. Beeld 27 is dat van de giftige reptielen, die bij het traktaat van Nikander van Kolofon behoren en ten slotte beeld 28 met de afbeelding van 24 vogels, die het Ornithiaka-traktaat van Dionysios illustreren.

Maar er is meer, er is nog de begeleidende tekst van Otto Mazal, niet alleen als uitleg bij iedere afbeelding maar vooral in de Inleiding. In rustige stijl en letter wordt hier van de hand van Mazal een zeer interessante bespreking van het Weense Dioskorides handschrift gegeven: duidelijk en verduidelijkend, met heel wat details waarover we nooit eerder iets lazen. Hij heeft zoals blijkt uit de literatuur-aanwijzing, ook heel wat werken, die over het handschrift handelen bestudeerd. Hij beschouwt het boek kodikologisch, geeft opheldering over ontstaan, datering en lokalisering ervan, beschrijft de stamboom van het Dioskoridesgeschrift en tevens de ontwikkeling van de andere traktaten, die in het boek voorkomen, ontleedt de miniaturen en vertelt nog maar eens de wederwaardigheden die het hand-

schrijft in de loop van zijn bestaan heeft ondergaan, hierbij vergeet hij niet de belangrijke rol te vermelden die de Vlaming Augerius van Busbeck (sic) hierin heeft gespeeld.

De Inleiding van Otto Mazal is alleszins het lezen waard en zal voor velen revelerend zijn, het boek is een aanwinst voor iedere bibliotheek, dat de illustratie uiterst verzorgd is en hier nog maar eens een prachtboek op de markt wordt gebracht, is de Akademische Druck- und Verlagsanstalt aan haar faam verschuldigd.

L.J. Vandewiele

Dr. A.S. Lyons & Dr. R.J. Petrucelli, GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE (1981). Vertaald uit het engels (Medicine-An Illustrated History, H. Abrams Inc., New York) 616 blz., groot formaat 27 × 34 cm, met honderden reproducties op alle blz. Uitgeverij: Standaard-Scriptoria, Belgiëlei 147A, Postbus 212, 2000 Antwerpen. Prijs: 3500.- Fr.

Eindelijk is het engelse prachtboek van Lyons & Petrucelli in onze taal vertaald. Met wetenschappelijke nauwgezetheid en kunstzinnige feeling werd een lees- en kijkboek samengesteld dat de vergelijking mag doorstaan met de beste en mooiste buitenlandse encyclopediën. Leden van het medisch corps, zowel artsen als apothekers, tandartsen, dierenartsen en ook de paramedici kunnen hier hun hartje ophalen. Werkelijk alle aspecten van de «medicijnen» komen aan bod. Een vluchtig overzicht van de inhoud toont dit aan:

Eerste soorten geneeskunde, Oude beschavingen (Mesopotamië, Israël, Egypte, India, China, enz.), Klassieke Tijd (Griekenland & Rome) (met o.m. de pre- en middel-Hippokratistische Tijd, Alexandrië, Galenos enz.), De Middeleeuwen (Opkomst Christendom, Donkere Eeuwen, Islam, Eerste westerse Universiteiten, Hoge Middeleeuwen enz.), de 15^e & 16^e Eeuwen, de 17^e Eeuw, de 18^e Eeuw, de 19^e Eeuw (met het begin der Moderne Geneeskunde, Infectieziekten enz.) de 20^e Eeuw (met de moderne specialismen allerhande enz.).

Tot slot volgt een geselecteerde bibliografie en een Index. Het is wel spijtig dat aan het einde gesproken wordt over «verwante geneeskundige beroepen», waaronder tandheelkunde, verpleegkunde en diergeneeskunde, maar dat het apothekersberoep niet vermeld wordt...

Toch blijkt uit de voorgaande bladzijden, zeker vóór de tijd der Middeleeuwen, dat de Geneeskunde als dusdanig in feite beperkt wordt tot de «medicijnen» in de enge zin van het woord, met name de farmacia, en dus tot het vakgebied van de huidige apothekers... Maar ja, over farmacie kunnen nog aparte boeken uitgegeven worden, die dan de apothekers meer in het zonnetje zullen stellen. Wij denken hier aan de prachtige «Geschiedenis van de Farmacie in België» van onze collega Leo Vandewiele. Dit belet niet dat deze monumentale «Geschiedenis van de Geneeskunde» een meesterwerk is en blijft, aan te bevelen zowel als geldbelegging (voor zijn kunstwaarde) dan als naslagwerk ((voor zijn wetenschappelijke waarde) en dit voor alle leden van het medisch korps, inbegrepen de apothekers.

P.N.

L.J. VANDEWIELE. *Geschiedenis van de farmacie in België*. Uitgeverij Orion. Beveren 1981: 384 blz.: prijs gebonden f 136.90. ISBN 90-264-0835-8.

Dit boek behandelt de geschiedenis van de farmacie in België vanaf de 13e eeuw. De schrijver, Dr. Apotheker LEO VANDEWIELE, de nu 71-jarige nestor op het gebied van de farmaciegeschiedenis, is ook in ons land geen onbekende. In de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, van welke vereniging hij erelid is, heeft VANDEWIELE door zijn talrijke interessante lezingen en artikelen zich met recht een ereplaats verworven. Zijn heldere, exacte en boeiende betoogtrant, doorspekt met tal van anekdotische bijzonderheden, maken dat de toehoorder het door hem gesproken woord niet licht vergeet. Hij heeft de gave om farmacie uit een ver verleden voor een ieder levend te maken. En zo vergaat het eveneens de lezer van dit standaardwerk van 384 pagina's, voorzien van 293 illustraties, waarvan 9 in kleur.

In zijn 'Woord vooraf' zegt de schrijver dat dit boek zeker niet is te beschouwen als een eindpunt maar als een geleider, die moet verhinderen dat open deuren worden ingestampt en die de vorsers erop wijst of ze op een nieuwe bron zijn gestoten. En God weet hoeveel terrein op dit gebied nog braak ligt! Wat dit betreft brengt de schrijver in de tekst ideeën naar voren, zoals op bladzijde 334: 'Mocht een jongere kollega ooit zin hebben zijn naam te verveeuwen, dan is dit mogelijk door aan de hand van het materiaal dat reeds verzameld werd, een woordenboek met een Middelnederlands plantensynonymarium samen te stellen'.

VANDEWIELE heeft zijn boek samengesteld uit verschillende publikaties en materiaal dat in de loop van het ruim dertigjarig bestaan van de Kring door verschillende leden bijeen werd gebracht. Zoals hij bescheiden schrijft: 'Wij zijn de bouwers van de

tempel niet, wij zijn alleen de sjuwvers van de stenen'. Ik denk dat dit té bescheiden is opgemerkt, want hijzelf heeft in diezelfde ruim dertig jaar door het schrijven van 14 boeken en 189 artikelen meer, dan voldoende materiaal aangedragen voor 'hij' tot stand komen van dit standaardwerk.

Het boek bestaat uit twee delen. Zeer terecht, heeft VANDEWIELE gemeend 120 bladzijden te moeten besteden aan een 'Inleiding tot de algemene geschiedenis van de farmacie'. Dit gedeelte laat zich lezen als een boeiende roman door de wijze waarop de schrijver de hoogtepunten van de geschiedenis der artsennijbereidkunst vanaf de primitieve volken, via de antieke en klassieke farmacie, de Arabieren (door wier toedoen de farmacie een afzonderlijke wetenschap werd en de apotheker als de beoefenaar van een zelfstandig beroep ontstond), de scholastiek en de renaissance tot de evolutie van het wetenschappelijk denken in de 19e eeuw, de revue laat passeren. Zijn grote verdienste is, dat hij de materie populair weet te presenteren zonder het onderwerp tot gemeengoed te maken, want het blijft altijd degelijk van opbouw en uitwerking. Waar de belangstelling voor de geschiedenis van ons vak bij de jonge generatie groeiende is, constateer ik dat, als het gaat om een eerste kennismaking, het lezen van deel 1 in het bijzonder tot de verbeelding spreekt en een beginnende interesse zal stimuleren tot verder onderzoek. Begrijpelijk, als men bedenkt dat de tekst van dit gedeelte grotendeels is ontleend aan het onderwijs dat VANDEWIELE in zijn functie van lector in de geschiedenis van de farmacie en de geneeskunde heeft gegeven aan de Rijksuniversiteit van Gent. Deel 1 sluit af met een uitgebreid personenregister.

In deel 2 komt de geschiedenis van de farmacie in België aan de orde. De globale indeling van dit tweede gedeelte is als volgt. Een korte inleiding beschrijft de eerste apothekers die zich vestigden (waar, wanneer en hoe). Evenals in geheel Europa was dit het geval in de loop van de 13e eeuw, nadat in 1240 Frederik II van Hohenstaufen zijn 'Constitutiones' over de geneeskundige beroepen had ingesteld, waarbij het arts- en apothekersberoep wettelijk werd gescheiden. De gegevens over de 13e en 14e eeuw zijn al even schaars als in ons land. In de Nederlanden echter is tot op heden de oudst bekende apotheker afkomstig uit Leuven: Johannes de Lyra, apothecaris in 1269. Meer informatie komt eraan na de periode van de vernieuwing: de Renaissance. VANDEWIELE heeft er de voorkeur aan gegeven eerst de steden waar een Collegium medicum was gevestigd, chronologisch te behandelen. Dit waren de ook in economisch opzicht belangrijke plaatsen zoals Antwerpen, Gent, Brugge, Brussel en Ieper. In een dergelijk Collegium waren de doktoren, chirurgijns en apothekers broederlijk verenigd en werden hun belangen goed beschermd. Maar de praktijk was vaak anders door onenigheid en concurrentiezucht en de apothekers bleven dan meestal lid van het kruideniersgilde, waar zij vanouds toe behoorden hadden. Daarna komen de steden zonder Collegium medicum aan de orde.

Per stad of plaats heeft de schrijver bepaalde onderwerpen uitgebreider beschreven onder het hoofd: 'Miscellanea', waaronder men verstaat: 'opstellen van allerlei aard', wat de beste omschrijving is voor de stukjes zoals deze hier worden gepresenteerd. Hier vallen bijvoorbeeld onder: kruidentuin (van Gent, Antwerpen, Doornik en Leuven), beroemde apothekers (zoals de Antwerpse Peeter van Coudenbergh), potten en vijzels, apotheken van hospitalen (het St. Janshospitaal te Brugge, het O.L. Vrouwengasthuis te Mechelen en de kliniek St. Elisabeth te Brussel), museumapotheken zoals die te zien zijn in Brussel, Gent, Mechelen en Brugge, en zo meer. De ontwikkeling wordt gevolgd tot in onze tijd: er zijn speciale hoofdstukken over de farmacie onder Oostenrijks bewind, Frans bewind en tijdens Koning Willem I. De 19e en 20e eeuw zijn niet vergeten en worden als laatste besproken. Daarbij vindt men in aparte monografieën nog onderwerpen aangesneden als de 'farmacopeeën', de 'taxe', de 'opleiding en het onderwijs', en de invloed van grote Vlaamse botanici als Clusius, Dodonaeus en Lobelius op de kruidengeneeskunde. Een personen- en zakenregister is toegevoegd, alsmede een lijst van de talrijke illustraties.

Ondanks het feit dat dit tweede deel noodzakelijkerwijs veel meer gegevens verwerkt, wat het vlotte

lezen zou kunnen bemoeilijken, blijkt dat men door de vlotte schrijfstijl en de nuchtere interpretatie van VANDEWIELE toch steeds geboeid blijft doorlezen. Hij is dan ook niet vervallen in een té uitgebreide beschrijving en verwijst steeds naar de bibliografie van 394 verschillende nummers alwaar men de bronnen vindt aangegeven die een nadere bestudering waard zijn. Het is jammer dat als gevolg van de toegepaste druktechniek de weergave van sommige afbeeldingen niet optimaal kan worden genoemd, maar dit doet nauwelijks iets af aan het belang van dit boek.

Misschien vragen de Nederlandse collegae zich af of het zin heeft zich een boek aan te schaffen dat handelt over de farmaciegeschiedenis van onze Zuiderburen. Zij moeten echter bedenken, dat tot 1830 de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden één waren en dat dit Belgische verleden ook óns verleden is. Daarom zou, om de documentatie volledig te maken, het zeer wenselijk zijn dat er een herbewerking kwam van het in 1891 verschenen werk van STOEDER: *Geschiedenis der Pharmacie in Nederland*.

H.A. BOSMAN-JELGERSMA

Benoeming

Met groot genoegen en gerechte fierheid delen wij u mede, dat ons medelid Mevrouw Dr. H.A. Bosman-Jelgersma met ingang van 1 januari 1983 benoemd is tot bijzonder hoogleraar aan de faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen, subfaculteit farmacie van de R.U. te Leiden, om onderwijs te geven in de geschiedenis der farmacie.

Aan Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma onze hartelijke gelukwensen !

Nomination

Madame le Dr. H.A. Bosman-Jelgersma vient d'être nommée professeur en histoire de la pharmacie à l'Université de Leyde.

Nos meilleures felicitations !

Bijeenkomsten - Réunions

De eerstvolgende bijeenkomst van de Kring vindt plaats in het kader van het IXe Beneluxcongres voor de geschiedenis der wetenschappen te Antwerpen op 6-7-8 mei 1983.

De najaarsvergadering zal plaats vinden te Leiden op 22-23 oktober 1983.

La prochaine réunion du Cercle aura lieu à Anvers le 6-7 et 8 mai 1983, dans le cadre du IXe Congrès Benelux d'Histoire des sciences

Le réunion d'automne se tiendra à Leyde le 22 et 23 octobre 1983.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Oppericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur :

Voorzitter - *Président* : E.L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, Utrecht
O/Voorzitter - *Vice-Président* : E.G. Segers, av. W. Churchill 124, 1180 Bruxelles
Sekretaris-Secrétaire : B. Mattelaer, Voorstraat 40, 8500 Kortrijk.
Penningmeester-bibliothecaris, *Trésorier-bibliothécaire* : Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma, Mathenesselaan 1, 2343 HA Oegstgeest.
Leden - Membres : Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, Amsterdam
Dr. A. Guislain, 110 rue Royale, 6030 Marchienne
J.B. Van Gelder, Spronklaan 54, Goringhem

Ereleden - Membres d'Honneur :

Prof. Dr. A. E. Vitolo, Pisa (1955) — Dr. L. Vandewiele, Destelbergen (1960) —
Lic. P. Julien, Paris (1970) — Prof. Dr. G. Folch Jou, Madrid (1971) — Prof. Dr. K.
Ganzinger, Wien (1975) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Gent (1975) — Prof. Dr. G.
Sonnedecker, Madison (1975) — Prof. Dr. H. Tartalja, Zagreb (1975) — Dr. D.
Wittop-Koning, Amsterdam (1975) — Prof. Dr. W. Schneider, Braunschweig (1981).

Ondersteunende leden - Membres Donateurs :

Janssen-Parmaceutica-Nederland, (Goirle) — Hoffmann-La Roche B.V., (Mijdrecht)
— Bureau Hufen, (Bosch en Duin) — Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild,
(Gent) — Apothekersvereniging Kortrijk e.o., (Kortrijk) — Apothekersvereniging
Leuven e.o., (Leuven) — Maatschappij Centrafarmacie, (Etten-Leur) — Apotheker
Jean Copin, (Brussel) — Mevrouw M. Delbeke-Vanderschelden, (Ieper) — Departement
GOUDA der KNMP, (Boskoop) — Departement Den Haag der KNMP, (Delft) — Departement
GRONINGEN der KNMP, (Groningen) — Departement Noord-Brabant der KNMP, (Eindhoven)
— Departement Rotterdam der KNMP, (Rotterdam) — Gist-Brocades Farmaca, (Rijswijk) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Lab.
v. Toxicologie, (Gent) — Kon. Mij ter Bev. Pharmacie, (Den Haag) — LUNDIA
apotheekinrichting, (Varsseveld) — Medicopharma, farm. industrie, (Zaandam) —
Inst. v. Geschiedenis Natuurwetenschappen, (Utrecht) — Drs. apotheker J.A.
Schravesande, (Rotterdam) — Stichting Ver. Ned. Apothekern, (Den Haag) — Fa.
van Weerdenburg, (Almere) — Mevrouw J. de Ridder-van As, (Eindhoven).